

DOORSTROOM EN STAPELEN IN HET ONDERWIJS

- eindrapport -

dr. B. Dekker
dr. W. van Esch
drs. H. van Leenen
drs. P. Krooneman

Amsterdam, oktober 2008
Regioplan publicatienr. 1765

Regioplan Beleidsonderzoek
Nieuwezijds Voorburgwal 35
1012 RD Amsterdam
Tel.: +31 (0)20 - 5315315
Fax : +31 (0)20 - 6265199

Onderzoek, uitgevoerd door Regioplan Beleids-
onderzoek en CINOP in opdracht van het minis-
terie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

VOORWOORD

In dit rapport wordt verslag gedaan van een onderzoek naar stapelen en opstroom in het onderwijs dat RegioPlan Beleidsonderzoek samen met het CINOP in de zomer van 2008 in opdracht het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft uitgevoerd.

In korte tijd hebben we op verschillende manieren en uit diverse bronnen relevante informatie over stromen in het onderwijs bijeengebracht. Wij hopen dat dit rapport u een goed beeld geeft van de mogelijkheden en belemmeringen op het gebied van opstroom en stapelen.

Het onderzoek is begeleid door een deskundige begeleidingscommissie. We danken de leden van de begeleidingscommissie: J. Geraerts, E. Hagenaar, P. van Oijen, G. Korteweg, R. Rouw, I. van Erp, S. Verstraelen, J. de Weger en R. Welman voor hun inbreng.

De heer C. Vermeulen van Cfi willen wij bedanken voor de prettige samenwerking, de snelle levering van de basisbestanden en de uitwisseling van kennis over deze bestanden. Verder zijn wij dank verschuldigd aan alle geïnterviewden en respondenten die aan dit onderzoek hebben meegewerkt. Zonder de medewerking van hen was dit onderzoek niet mogelijk geweest.

Amsterdam, 24 oktober 2008

B. Dekker
W. van Esch
H. van Leenen
P.J. Krooneman

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	1
1 Inleiding	1
1.1 Achtergrond.....	1
1.2 Onderzoeksvragen.....	2
1.3 Werkwijze.....	4
1.4 Leeswijzer	5
2 Mogelijkheden en beperkingen	7
2.1 Inleiding.....	7
2.2 Overgangen tussen en binnen het Nederlandse onderwijsstelsel.....	7
2.3 Juridische mogelijkheden en beperkingen.....	30
2.4 Doorstroomkaart vo voor minderjarige leerlingen.....	37
2.5 Doorstroom en stapelen bij allochtone leerlingen.....	38
2.6 Trends uit de deskresearch.	40
3 Stromen in cijfers	43
3.1 Inleiding.....	43
3.2 Relatieve omvang stromen in het onderwijs	44
3.3 Historische ontwikkeling stapelovergangen.....	45
3.4 Stromen binnen en tussen schoolsoorten	47
3.5 Carrièrepaden stapelaars	50
3.6 Conclusies.....	55
4 Opstroom in praktijk	57
4.1 Interviews scholen.....	57
4.2 Ouderenquête	65
4.3 Vertegenwoordigers leerlingen, ouders en scholen.....	68
4.4 Samenvatting	72
5 Conclusies	75
Literatuur	79
Gebruikte afkortingen en stroomdefinities	83

SAMENVATTING

Het stapelen van opleidingen is mogelijk als gevolg van een grotere nadruk op efficiëntie, stelselwijzigingen en autonome factoren sterk afgenomen in de jaren negentig van de vorige eeuw. Vanuit het perspectief van talentbenutting is er nu weer meer aandacht voor de mogelijkheden voor opstroom en stapelen. Het voorliggende onderzoek heeft onder meer tot doel om vast te stellen welke (on)mogelijkheden er voor doorstroom in het stelsel besloten liggen, in welke mate er gebruik wordt gemaakt van de mogelijkheden en de houding en ervaringen van verschillende betrokken partijen. Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, is een onderzoek uitgevoerd waarin desk-research, analyse van databestanden, interviews en een internetenquête zijn gecombineerd. Binnen het onderzoek onderscheiden we drie onderdelen die elk in een apart hoofdstuk zijn beschreven: juridische mogelijkheden (hoofdstuk 2), feitelijke opstroom (hoofdstuk 3) en opstroom in praktijk (hoofdstuk 4). We bespreken hier kort de belangrijkste uitkomsten.

Juridische mogelijkheden

- Uit het onderzoek blijkt dat er juridisch veel mogelijkheden zijn voor opstroom en dat scholen op dat terrein een relatief grote vrijheid hebben. Belemmeringen voor opstroom en stapelen liggen dan ook niet zozeer op het juridische vlak, maar meer op het gebied van de programmatische aansluiting.
- De juridische problemen die naar voren komen, hebben betrekking op deelaspecten. Het gaat dan om enkele specifieke zaken rond de uitbesteding naar het vavo, moeilijkheden met de verblijfsduurbepanking of de beperking dat men geen tweede diploma binnen dezelfde schoolsoort mag halen. In deze gevallen is overigens eerder sprake van belemmeringen in doorstroom dan dat er sprake is van belemmeringen in opstroom.
- Hoewel we deze problemen bij gebrek aan specifieke cijfers niet precies kunnen kwantificeren, gaat het hierbij waarschijnlijk om relatief kleine groepen leerlingen (per onderdeel waarschijnlijk eerder om tientallen of enkele honderden dan duizenden).
- De juridische beperking houdt vooral in dat de activiteiten niet door de overheid worden bekostigd, wanneer men op een andere manier financiering zou kunnen vinden, zouden de beoogde routes wel gevolgd mogen worden.

Feitelijke doorstroom

- De meest gevolgde stapelroutes zijn de 'vmbo (tl)-havo-route' en de 'havo-vwo-route'. Het aantal leerlingen waarbij sprake is van een dergelijke stapeling is na de sterke afname eind jaren negentig na de eeuwwisseling weer gestegen. De meest recente cijfers laten zien dat het aantal havo-vwo-stapelaars zich lijkt te stabiliseren.
- Voor de groepen leerlingen die in 2003 de overstap maakten naar de

hogere opleiding (havo of vwo) geldt dat ruim veertig procent zonder vertraging aankwam in het type hoger onderwijs waar deze opleiding voor opleidt (havo-hbo en vwo-wo).

- Er is echter ook een groep leerlingen die in een onderwijssoort terecht komt waar men direct naar toe had kunnen gaan. Van het cohort vmbo-havo-stapelaars komt bijvoorbeeld bijna twintig procent binnen enkele jaren in het mbo terecht.
- Het aantal leerlingen dat niet toegestane overgangen binnen het stelsel blijkt te volgen, is zeer beperkt.

Opstroom in praktijk

- De houding die scholen uit dit onderzoek aannemen ten aanzien van opstroom en stapelen varieert van neutraal tot positief en hangt sterk af van de omstandigheden. Factoren die meespelen, zijn onder meer: het soort school, het niveau van de leerlingen, de traditie van de school, de ligging, de opstelling van ouders en de leerlingstromen in de brugperiode.
- Als belemmering voor opstroom worden de aansluiting in wiskunde en talen bij de overgang van vmbo-havo en, in mindere mate, het aantal talen in de aansluiting havo-vwo genoemd.
- Buiten de bestaande opties is er vanuit de scholen geen of weinig behoefte aan andere mogelijkheden. Wel wordt er vanuit de scholen soms gevraagd om meer mogelijkheden voor niveaudifferentiatie.
- Vanuit de scholen wordt aangegeven dat extra stimulering om veel grotere groepen leerlingen tot stapelen te bewegen niet nodig is. Vooral de overgang vmbo-havo wordt door verschillende geïnterviewden (met name vanuit de scholen) kritisch bekeken, omdat het voor een deel van de leerlingen niet als optimale route wordt gezien.
- Een punt dat sterk naar voren komt uit de interviews met vertegenwoordigers van ouderorganisaties zijn de verschillen in toelatingscriteria voor stapelende vmbo-leerlingen. Ook komen in die gesprekken casussen naar voren waarin er problemen zijn met de verblijfsduurbepering en uitbesteding naar vavo. Hoewel de mogelijkheid tot het volgen van losse vakken in het vo (sprokkelen of verrijken) wel eens ter sprake komt, blijkt uit dit onderzoek niet dat er sprake is van een groot probleem op dat terrein.
- Vanuit verschillende kanten (enkele ouders, scholen en de VO-raad) wordt er in het licht van de aansluiting met het vervolgonderwijs gepleit voor een discussie over de inrichting van het vmbo.

Tot slot

Op basis van dit onderzoek concluderen we dat er juridisch weinig belemmeringen zijn voor opstroom, maar dat er met name op het terrein van de aansluiting verbeteringen mogelijk zijn. Stapelroutes blijken voor een deel van de leerlingen een goede route naar het hoger onderwijs, maar er is ook een deel waarbij stapelen niet de ideale route blijkt. Het is dan ook de vraag of en in hoeverre stapelen extra moet worden gestimuleerd. In die discussie zou naast mogelijkheden voor opstroom ook gesproken kunnen worden over het vóórkomen van afstroom, het versterken van de vmbo-mbo-route en de schoolkeuze na de basisschool.

1 INLEIDING

1.1 Achtergrond

In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw was het stapelen van opleidingen (bijvoorbeeld van mavo naar havo) en het maken van omwegen door het onderwijsbestel (bijvoorbeeld van mavo via havo naar mbo) vrij gebruikelijk. In de jaren negentig ontstond vanuit de bezuinigingsnoodzaak het motto 'de juiste leerling op de juiste plaats' en werd stapelen en het maken van omwegen als een kostbare zaak gezien. Om die reden werd er vanuit het ministerie van OCW naar gestreefd om zo veel mogelijk leerlingen de kortst mogelijke route (de koninklijke route) naar het einddoel te laten maken. Om dit te bereiken is begin jaren negentig rendementsbekostiging overwogen, maar voor die optie is uiteindelijk niet gekozen. Uit gesprekken met betrokkenen is naar voren gekomen dat stelselwijzigingen en autonome factoren ertoe hebben geleid dat het stapelen in de jaren negentig sterk is afgenomen. Een van de factoren die mogelijk heeft geleid tot een afname van de opstroom van mavo naar havo is de invoering van de tweede fase havo/vwo met het studiehuis en de vakindeling in profielen. Ook andere factoren als betere doorstroommogelijkheden van verwante hbo- naar wo-opleidingen en schaalvergroting worden genoemd als mogelijke oorzaak voor de afname van het stapelen. Het streven naar grotere efficiëntie in de jaren negentig heeft ook geleid tot de verblijfsduurbepering, die inhoudt dat een leerling na maximaal vijf, in uitzonderlijke gevallen zes of zeven jaar, in het vmbo door moet stromen naar het mbo, ook als deze nog geen vmbo-diploma heeft gehaald.

Recent zien we een verschuiving in het denken over stapelen, waarbij wordt erkend dat voor bepaalde groepen (kwetsbare groepen in de samenleving, laatbloeiers) stapelen een adequate wijze kan zijn om hun talenten tot bloei te laten komen.¹ De discussie over het beter benutten van talenten is ook in lijn met de onderwijsdoelstellingen die in 2002 in Europees verband zijn afgesproken en een nadere invulling vormen van de door de Europese Raad ingezette strategie (Lissabon, 2000). Deze doelstellingen hebben onder meer betrekking op het terugdringen van uitval én het verhogen van het aantal gediplomeerde hoger secundair opgeleiden. De recente verhoging van de leerplichtige leeftijd en de invoering van de kwalificatieplicht zijn maatregelen die passen bij dit streven.

De noodzaak om kritisch naar de doorstroommogelijkheden te kijken is ook actueel geworden door de constatering van de OESO dat in het Nederlandse onderwijssysteem leerlingen op een te vroege leeftijd worden geselecteerd voor de verschillende onderwijsniveaus (early tracking). Hoewel de vroege

¹ Zie onder andere: SER-advies 'Niet de afkomst, maar de toekomst', Onderwijsraad 'Beter overgang in het onderwijs' en SCP 'Investeren in vermogen'.

selectie grote voordelen kent – leerlingen van vergelijkbaar niveau zitten relatief snel bij elkaar waardoor het onderwijs efficiënter kan worden ingericht – zijn er ook nadelen. Een van de nadelen waar de OESO op wijst is dat ‘early tracking’ ervoor zorgt dat de mogelijkheden van allochtone leerlingen onvoldoende worden benut en leidt tot de relatief geringe deelname aan het hoger onderwijs van deze groep.² Over de constatering van de OESO en de implicaties ervan is een discussie mogelijk waar we hier niet op in zullen gaan. Het geeft echter wel aanleiding om nog eens goed te kijken naar de mogelijkheden en eventuele knelpunten in de op- en doorstroom binnen het huidige onderwijsstelsel.

Dat deze aandacht er is en dat er nu een meer flexibele visie op stapelen is ontstaan, komt onder meer tot uiting in de kwaliteitsagenda Voortgezet Onderwijs 2008-2011, waarin wordt gesteld:

“... dat het belangrijk is om het beste uit leerlingen te halen, ook als daar tussenstappen voor nodig zijn. Leerlingen verschillen in aanleg, tempo van ontwikkeling en ambities. Daarom moeten er goede aansluitingen en overstapmogelijkheden tussen de verschillende onderwijstypen zijn. Een leerling moet verkeerde keuzes kunnen herstellen en zich op zijn eigen manier kunnen ontwikkelen. Hiervoor is het zaak dat bestaande mogelijkheden beter worden benut.” (blz. 22).

Vanuit die visie en mede naar aanleiding van de adviezen van de commissie-Dijsselbloem, is er nu behoefte aan meer duidelijkheid over de mogelijkheden en eventuele belemmeringen bij het stapelen en doorstromen in het onderwijs.

1.2 Onderzoeksvragen

Het voorliggende onderzoek heeft tot doel om vast te stellen welke (on)mogelijkheden er voor doorstroom in het stelsel besloten liggen, in welke mate er momenteel gebruik wordt gemaakt van de mogelijkheden en welke afwegingen bij de betrokken partijen een rol spelen. Om hier meer inzicht in te krijgen, zijn de volgende vragen geformuleerd:

1. *Juridische mogelijkheden en beperkingen in het stelsel*
 - a. Welke doorstroommogelijkheden biedt de WPO, de WVO, de WEB en de WHW?
 - b. Welke doorstroomopties zijn binnen het huidige stelsel juridisch niet mogelijk?
 - c. Zijn er juridische belemmeringen op de overgangen tussen verschillende schooltypen? Welke zijn dat?

² Zie onder meer de in de literatuurlijst opgenomen publicaties van Hanushek en Wößmann, 2006, Driessen 2007 of publicaties van de OESO op dit terrein.

2. *Feitelijke doorstroom*
 - a. Welke mogelijkheden tot doorstroom worden nu gebruikt in het stelsel? Welke doorstroom- en stapelmogelijkheden komen (veel) voor?
 - b. Komt er doorstroom voor die juridisch niet mogelijk is?
 - c. Zijn er trends zichtbaar over de afgelopen jaren en welke zijn dat?

3. *Factoren op schoolniveau*
 - a. Welke factoren op schoolniveau hebben invloed op de huidige mogelijkheden voor doorstroom en stapelen?
 - b. Wat zijn factoren op schoolniveau die belemmerend (kunnen) werken bij doorstroom en stapelen?
 - c. Welke doorstroomopties worden door beleid op schoolniveau niet of niet ten volle benut? Aan welke doorstroomopties is behoefte?
 - d. Welke afweging(en) tussen onderwijskundige en organisatorische belemmeringen spelen hierin een rol?
 - e. Welke afweging(en) tussen efficiency van het stelsel (geld) en doorstroomrecht van de leerling spelen hierin een rol?

4. *Visies op doorstroom en stapelen*
 - a. Wat is de mening van partijen als de Inspectie, het ministerie van OCW, het LAKS en ouders over doorstroom-/stapelmogelijkheden en belemmerende factoren?
 - b. Als duidelijk is wat de mogelijkheden en beperkingen zijn, hoe verhouden zich hiertoe de visie van de Inspectie en de behoeften van scholen, ouders, leerlingen? Is er behoefte om de regelgeving te verruimen en de doorstroom- en stapelmogelijkheden te bevorderen?
 - c. Is het financieel mogelijk (voor scholen/het Rijk) om de regelgeving op de gewenste punten aan te passen?

Bij de beantwoording van deze vragen is, waar mogelijk, rekening gehouden met een onderscheid naar minder- en meerderjarig en ligt de nadruk op de overgangen binnen het vo en de uitstroom daaruit.

Om de bovenstaande vragen te beantwoorden, is een onderzoek uitgevoerd waarin deskresearch, analyse van databestanden, interviews en een internet-enquête zijn gecombineerd. We zullen de verschillende onderdelen hieronder kort toelichten.

1.3 Werkwijze

Deskresearch

Bij de deskresearch hebben we ons gericht op de beantwoording van de vraag naar de juridische mogelijkheden en beperkingen in het gehele stelsel en hebben daarbij de huidige kennis over stapelen en doorstroom in kaart gebracht. In de deskresearch zijn de overgangen vanaf het primair onderwijs tot en met het hoger onderwijs nader bekeken. Bij de analyses en de interviews, die we hieronder verder toelichten, hebben we het onderzoeksterrein verder afgebakend en ligt de nadruk vooral op de stromen binnen en uit het voortgezet onderwijs.

Analyse databestanden

Op basis van de beschikbare bestanden zijn de in kaart gebrachte doorstroommogelijkheden en stapeling in het onderwijs zo veel mogelijk gekwantificeerd in termen van leerlingenaantallen. In het onderzoek is zowel gebruikgemaakt van gegevens die de basis vormen voor de onderwijsmatrix als een combinatiebestand met daarin gegevens uit de Basisregistratie Onderwijsnummer (BRON).³ Voor de analyses in deze rapportage is waar mogelijk gebruikgemaakt van de meest recente gegevens. Voor het schetsen van de trend over jaren hebben we gebruikgemaakt van de onderwijsmatrixgegevens, voor details over stromen is het meest recente stroombestand op basis van BRON gebruikt omdat de onderwijsmatrix daarvoor minder geschikt is. Voor BRON geldt dat de gegevens voor vo vanaf 2003 een goed beeld geven, met de kanttekening dat de diplomagegevens niet geheel volledig zijn. De gegevens uit de onderwijsmatrix zijn, zeker voor de periode dat er nog geen BRON-gegevens voor werden gebruikt, minder geschikt voor detailanalyses omdat er bij het bepalen van de stromen gebruik is gemaakt van schattingen en een deel van de stromen niet is opgenomen. Een andere beperking van het cijfermateriaal is dat er nog geen geschikte informatie is om de stromen in en uit het praktijkonderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs goed in beeld te brengen.

Telefonische benadering scholen

Binnen het onderzoek zijn negentien vertegenwoordigers van scholen telefonisch geïnterviewd. Het interview richtte zich vooral op keuzen, afwegingen, houdingen en motieven ten aanzien van doorstroom. In het gesprek kwamen de doorstroomopties en stapelmogelijkheden aan de orde en werd ingegaan op het toelatings- en doorstroombeleid en de argumentatie erachter. Bij de selectie van de scholen is onder meer rekening gehouden met het soort school (zelfstandig, breed, schooltype) en de mate waarin doorstroom plaatsvindt op de school.

³ Sinds enige jaren worden onderwijsnummergegevens gebruikt voor de productie van de onderwijsmatrix en is er overlap tussen de twee bronnen.

Internetenquête onder panel van ouders

Naast de bevraging onder scholen is een internetenquête gehouden onder ouders van kinderen in het voortgezet onderwijs waarin werd gevraagd naar de ervaringen met doorstroom en stapelen. Hierin kwamen de mogelijkheden voor stapelen, de wensen op dat terrein, de aansluiting in de praktijk en eventuele barrières of ervaren moeilijkheden aan de orde.

Interviews met overige betrokkenen

Het ministerie wilde tevens inzicht krijgen in de standpunten en ervaringen ten aanzien van doorstroom- en stapelmogelijkheden van scholenorganisaties, leraren, ouders, leerlingen en de Inspectie van het Onderwijs. Daarom hebben wij voor dit onderzoek ook face-to-facegesprekken en telefonische gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van de VO-raad, de MBO-raad, de Inspectie van het Onderwijs, het LAKS, de oudervereniging VOO en het ICO-VO van Cfi. De uitkomsten uit deze interviews zijn afhankelijk van het thema in de verschillende hoofdstukken verwerkt.

1.4 Leeswijzer

De uitkomsten uit de verschillende onderdelen worden in vier hoofdstukken besproken. In hoofdstuk 2 wordt vooral ingegaan op de mogelijkheden in het stelsel en eventuele juridische belemmeringen. In hoofdstuk 3 staan de cijfermatige aspecten van opstroom en stapelen centraal. Vervolgens bespreken we in hoofdstuk 4 de praktijk van opstroom en stapelen, zoals die naar voren komt uit de interviews met vertegenwoordigers van scholen en de reacties van ouders en de problemen waar zij op het terrein van opstroom tegen aanlopen. In hoofdstuk 5 worden de belangrijkste uitkomsten nog eens samengevat aan de hand van de onderzoeksvragen. Het literatuuroverzicht en een lijst met verklaringen voor veelgebruikte afkortingen en enkele stroomdefinities zijn opgenomen aan het einde van de rapportage.

2 MOGELIJKHEDEN EN BEPERKINGEN

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk doen we verslag van de deskresearch. Via deskresearch wordt antwoord gezocht op de vraag naar juridische mogelijkheden en beperkingen in het stelsel inzake opstroom en stapelen en wordt de aanwezige kennis over stapelen en doorstroom in kaart gebracht.

In het hiernavolgende brengen we allereerst de aanwezige kennis over doorstroom en stapelen in kaart, gerangschikt naar belangrijke transities in het Nederlandse onderwijsstelsel. Vervolgens stellen we juridische mogelijkheden en beperkingen aan de orde. Aparte aandacht besteden we aan de positie van allochtone jongeren, mede vanuit de overweging dat zij extra baat zouden hebben bij verruiming van de stapelmogelijkheden. We sluiten af met het signaleren van enkele trends uit de deskresearch.

Wat betreft de verkenning van de juridische mogelijkheden en beperkingen is contact gezocht met vier erkende juridische experts. Drie ervan waren niet bereid tot een telefonisch interview (redenen: dringende andere verplichtingen, leerstoel inmiddels opgeheven). Met één expert is wel contact geweest, de bevindingen zijn in het vervolg verwerkt. Om toch een beeld te krijgen van juridische beperkingen en verruiming zijn er telefonische interviews geweest met een coördinerend inspecteur vo en bve. Voorts is een contactpersoon van het landelijk vavo-netwerk van de MBO Raad geïnterviewd. Ook hun bevindingen zijn in de lopende tekst verwerkt.

2.2 Overgangen tussen en binnen het Nederlandse onderwijsstelsel

2.2.1 Overgang binnen basisonderwijs en naar vo

Binnen het basisonderwijs geldt de overgang van groep 2 naar groep 3 als kwetsbaar, vooral wat betreft taal (Onderwijsraad 2005, noot 45). Een andere kwetsbare groep zijn de zorgleerlingen. Zorgleerlingen zijn mogelijk leerlingen die in hun verdere leerloopbaan eerder een beroep doen op stapelmogelijkheden.

Vanaf 1 augustus 1998 wordt het primair onderwijs geregeld via twee nieuwe wetten: de Wet op het primair onderwijs (WPO) en de Wet op de expertisecentra (WEC). De WPO regelt het basisonderwijs zoals opgenomen in de tot 1 augustus 1998 geldende WBO en het speciaal basisonderwijs (sbo) dat bestaat uit het voormalige so-lom, het voormalige so-mlk en het voormalige so-iobk. Het voormalige vso-lom en vso-mlk vallen vanaf augustus 1998 onder de WVO als voortgezet speciaal onderwijs (vso). De WEC regelt het onderwijs voor alle overige schoolsoorten die onder de voormalige ISOVSO vielen. Bij

deze speciale scholen wordt de opleiding aan kinderen met ernstige spraakmogelijkheden alleen aangeboden op het niveau van het basisonderwijs. De overige opleidingen worden ook als voortgezet onderwijs aangeboden (CBS 2007).

Tabel 2.1 geeft een overzicht van de kwantitatieve ontwikkelingen tussen 1998 en 2007.¹

Tabel 2.1 Aantallen leerlingen in het speciaal basisonderwijs en speciaal onderwijs (regionale expertisecentra); 1998-2007

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	verschil
sbo	53.604	51.845	51.557	51.786	52.075	51.369	50.071	48.302	46.308	44.932	- 16%
so	26.925	28.650	30.066	31.223	32.724	33.559	33.918	35.075	35.836	36.445	+ 35%
svo	28.600	22.510	16.933	13.623	-----	-----	-----	-----	-----	-----	
pro	-----	6.955	13.399	17.140	22.691	24.490	26.348	27.260	27.266	27.010	
vso	13.911	14.618	15.495	16.604	18.623	20.456	21.680	23.954	26.084	28.213	+ 103%

Bron: Telgegevens Cfi (ministerie van OCW) en StatLine (CBS)

Meer in het algemeen blijkt dat vier procent van de leerlingen in de leeftijd van vier tot en met elf jaar geen regulier onderwijs volgt. Dat percentage is sinds 1990 tamelijk stabiel. Wel is het zo, dat er een verschuiving merkbaar is naar zwaardere vormen van speciaal onderwijs (de regionale expertisecentra).

De tabel laat een afname zien van het aantal leerlingen in het speciaal basisonderwijs (sbo) met zestien procent. Het sbo bestond voorheen uit so-lom/mlk. Die daling wordt gecompenseerd door de stijging van het speciaal onderwijs (so) met 35 procent.

Het beeld voor het speciaal voortgezet onderwijs (svo) is minder eenduidig. Het svo is tussen 1999 en 2002 overgegaan in het praktijkonderwijs (pro) en deels in het leerwegondersteunend onderwijs (lwo). De mlk-leerlingen (svo-mlk) zijn in het praktijkonderwijs opgenomen. Een deel van de populatie in het svo-lom is naar het praktijkonderwijs gegaan en een deel naar het lwo, dat de voortzetting vormt van het individueel voorbereidend beroepsonderwijs (ivbo). Het praktijkonderwijs is sinds 2005 stabiel qua omvang. Het speciaal voortgezet onderwijs (rec-vso) blijft fors groeien en is tussen 1998 en 2007 in omvang verdubbeld.

Wat weten we nog meer over zorgleerlingen in het basisonderwijs, en dan met name hun leerloopbaan? Enige informatie daarover vinden we in Smeets e.a. (2007). In dit onderzoek hanteren zij een ruimere definitie dan die uit de tabel waar het ging om leerlingen die deelnemen aan speciaal onderwijs. Wat een zorgleerling precies is, is moeilijk aan de hand van absolute criteria af te grenzen. Onderscheid valt te maken tussen objectieve en subjectieve criteria. Tot de objectieve criteria worden de prestatiescores van leerlingen op taal- en rekentoetsen gerekend. Van subjectieve criteria is sprake als de

¹ Deze tabel is overgenomen uit: Smeets & Rispiens 2008.

gegevens van de leerlingen gebaseerd zijn op het oordeel van de leerkracht. Bij dat oordeel zullen niet alleen de prestaties een rol spelen, maar ook het gedrag.

Aan de leerkrachten van PRIMA-cohort 6 is gevraagd voor elke zorgleerling in hun groep een korte vragenlijst in te vullen met vragen over de aard van de problematiek. Een zorgleerling is daarbij gedefinieerd als een leerling:

- voor wie een individueel handelingsplan bestaat en/of
- voor wie een specifieke aanpak of extra hulp nodig is en/of
- die een specifiek probleem of een specifieke beperking heeft.

Het blijkt dat één op de vier leerlingen in een klas door de leerkracht als zorgleerling wordt beschouwd. Dit aandeel ligt hoger dan in beleidscircuits wordt gehanteerd. Het ministerie van OCW geeft aan dat ongeveer één op de vijf kinderen op de basisschool voor korte of langere tijd extra zorg en begeleiding nodig heeft. Ze hebben bijvoorbeeld moeite met leren of hebben gedragsproblemen. Dit zijn bijvoorbeeld leerlingen met ADHD, dyslexie of bepaalde vormen van autisme. Maar ook hoogbegaafde leerlingen vragen specifieke aandacht (www.minocw.nl, dossier WSNS).

Jongens worden vaker als zorgleerling beschouwd dan meisjes. Relatief de meeste zorgleerlingen komen voor in groep 4. Hoe lager het opleidingsniveau van de ouders, hoe hoger het aandeel zorgleerlingen in de klas.

Zorgleerlingen met problemen die cognitief van aard zijn (zoals een verstandelijke beperking) hebben de grootste kans op verwijzing naar het speciaal onderwijs, zittenblijven, veranderen van basisschool of een minder goede ontwikkeling van de taal- en rekenprestaties. Dit ondersteunt het beeld uit ander onderzoek met als kern dat leerlingen met cognitieve problemen eerder naar het speciaal onderwijs worden verwezen dan leerlingen met gedragsproblemen. Ook zorgleerlingen met autisme worden eerder naar het speciaal onderwijs doorverwezen. Dat ligt niet aan hun cognitieve competenties, maar aan het feit dat 'blijkbaar het opvangen van deze leerlingen voor leerkrachten in het regulier basisonderwijs een vrij grote opgave is' (Smeets e.a. 2007).

De overgang van po naar vo geldt als een van de belangrijkste momenten in de onderwijsloopbaan van leerlingen. Na de basisschool stroomt 95 procent van de leerlingen die de basisschool verlaten uit naar een school voor vmbo (inclusief lwoo), havo of vwo. Naar het praktijkonderwijs gaat drie procent, naar het voortgezet speciaal onderwijs twee procent.

De aansluiting tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs is onderwerp geweest van onderzoek van de Inspectie van het Onderwijs (2007). Per jaar kloppen circa 190.000 leerlingen die het basisonderwijs verlaten, aan de deur van (een van de vier leerwegen van) het vmbo, het havo of het vwo. Plaatsing in het vo gebeurt voor verreweg de meeste leerlingen aan de hand van het advies dat zij krijgen van de basisschool. Dit advies komt doorgaans overeen met de score die de leerlingen krijgen op een eindtoets. De Cito-toets is een veelgebruikte eindtoets. De Inspectie constateert dat in het derde leerjaar van het vo één op de vier leerlingen niet meer op het niveau van dit advies zit. 'Zo'n twaalf à dertien procent van de leerlingen stroomt op naar een hogere

onderwijssoort. Ruim elf procent van de leerlingen stroomt af naar een lagere onderwijssoort dan door de basisschool werd geadviseerd. Ruim drie procent blijft zitten in het eerste of het tweede leerjaar'.

De meeste plaatsingsproblemen doen zich voor bij leerlingen die in het derde leerjaar in de kb zitten. Hier zit 55 procent nog op het niveau van het advies. Bij de grotere afstroom van de tl naar de kb 'speelt uiteraard ook de sterkere voorkeur van ouders een rol om hun kind naar de theoretische leerweg van het vmbo (de vroegere mavo) te willen sturen'. In de overige onderwijssoorten zit in het derde leerjaar ongeveer tachtig procent nog op het niveau van het advies. Vanuit havo wordt in het derde leerjaar een opstroom van twintig procent geconstateerd richting vwo.

Allochtone leerlingen hebben een grotere kans dat ze in het vierde jaar van het vo op een *hogere* schooltype zitten dan geadviseerd. Er is eigenlijk maar één groep die vrijwel niet op een hoger schooltype terechtkomt dan was geadviseerd, te weten de autochtone leerlingen met laagopgeleide ouders. Deze groep en ook jongens zitten in het vierde jaar van het vo vaker op een *lager* schooltype dan geadviseerd dan meisjes en kinderen van hoogopgeleide ouders (Mulder e.a. 2007).

Ook direct na de overgang van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs doet zich onderbenutting voor. Het aandeel leerlingen dat (te) laag wordt geadviseerd in vergelijking met hun prestaties ligt rond de vijf procent en ook het aandeel (te) lage feitelijke vo-keuzes is in die orde van grootte (Mulder e.a. 2007).

Naar aanleiding van berichten over basisscholen in Amsterdam dat hoog presterende allochtone leerlingen stelselmatig lagere adviezen zouden krijgen, heeft de Inspectie van het Onderwijs (2007) uitgezocht hoe dit landelijk zit. Het rapport van de Inspectie bestaat uit een analyse van wetenschappelijk onderzoek en uit additionele analyses uitgevoerd door ITS (Driessen e.a. 2007) en GION (H. de Boer e.a. 2007). Voor zover er in het verleden sprake van was dat allochtone leerlingen wat hogere adviezen kregen, is dat fenomeen in de tweede helft van de jaren negentig verdwenen. Het ITS-onderzoek concludeert dat het advies vooral samenhangt met het prestatieniveau op de basisschool. De factor etniciteit maakt geen verschil en evenmin het percentage allochtone of autochtone achterstandsléerlingen op de school. Dit betekent uiteraard niet dat het advies niet varieert met achtergrondkenmerken als etniciteit en het opleidingsniveau van de ouders. Leerlingen uit gezinnen waarvan de ouders lager zijn opgeleid, ontvangen lagere adviezen, evenals allochtone leerlingen. De oorzaak daarvan ligt echter in de verschillen in prestatieniveau. Bij leerlingen met gelijke prestaties speelt de factor etniciteit geen rol (Inspectie van het Onderwijs 2007, 51).

De conclusie is dan ook dat er geen aanwijzingen zijn dat er sprake is van systematische, substantiële onderadvisering van leerlingen van allochtone herkomst. Het advies van de basisschool is vooral afhankelijk van de prestaties voor de vakken taal, lezen en rekenen.

Het beeld is dat er sprake is van een soms behoorlijke onder- dan wel over-advisering. Door het mogelijk maken van stapelen kunnen deze situaties worden gecorrigeerd.

2.2.2 Overgangen binnen vo

In het schooljaar 2006/07 gaan 943.000 scholieren naar het voortgezet onderwijs. 87 procent volgt lessen op een school voor vwo, havo of vmbo (exclusief lwoo). Dertien procent (128.000) is aangewezen op extra zorg. Tot de zorg-leerlingen behoren de leerlingen in het vmbo met een indicatie voor het lwoo (100.000) en leerlingen in het praktijkonderwijs (28.000) (CBS 2007).

Op leerlingen die hun opleiding in het particuliere onderwijs vervolgen, is weinig zicht. De bekendste particuliere instelling is het Luzac College. Volgens een (telefonische) opgave van het Luzac College in opdracht van het SCP volgen ongeveer 1100 leerlingen het havo- dan wel vwo-programma, waarbij de laatste twee jaar in één jaar kan worden afgerond. Daarnaast is er nog een groep van zeventienhonderd leerlingen die al een havo- of vwo-diploma hebben, maar aanvullende vakken volgen om hun profiel te verbreden met het oog op de doorstroommogelijkheden naar het hoger onderwijs (Herweijer 2008).

De volgende tabel geeft de verdeling van leerlingen in leerjaar 3 van het voortgezet onderwijs van 1991/'92 tot 2006/'07.²

Tabel 2.2 Verdeling van leerlingen in leerjaar 3 van het voortgezet onderwijs, 1991/92- 2006/07*

	Voortgezet speciaal onderwijs**	Mlk/pro	Lom/ivbo/ Lwoo	Vbo/ Bbl/kbl***	Mavo/ TI/gl	Havo	Havo/ Vwo	Vwo	Totaal
1991/'92	1	1	8	25	33	14	3	15	100
1996/'97	1	2	9	26	27	16	3	16	100
2000/'01	2	2	9	24	25	18	3	18	100
2003/'04	2	3	11	22	23	18	3	18	100
2004/'05	2	3	11	21	23	18	3	19	100
2005/'06	2	3	11	19	24	18	3	19	100
2006/'07	3	3	11	18	24	19	3	20	100

* Overigens geldt voor deze tabel dat een precieze vergelijking over jaren moeilijk is omdat vbo/mavo oude stijl niet volledig vergelijkbaar is met het huidige vmbo.

** In het voortgezet speciaal onderwijs het aantal 15-jarigen, inclusief een gering aantal 15-jarigen in het speciaal onderwijs.

*** Exclusief leerlingen met leerwegondersteuning (en voorheen ivbo), die zijn inbegrepen in de kolom 'lom/ivbo/lwoo'.

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

Ruim vier op de tien vo-leerlingen volgt in 2006/'07 het havo-vwo-traject. In 1991/'92 was dat ruim drie op de tien. Het restant volgt een opleiding in een van de leerwegen van het vmbo, het praktijkonderwijs of het voortgezet speciaal onderwijs (vso). Het marktaandeel van de tl en gl binnen het vmbo

² Deze tabel is overgenomen uit: Herweijer 2008, p. 80. In de tabel worden de afkortingen bbl en kbl gebruikt, waar wij bb en kb gebruiken.

(en van de voorlopers: mavo) loopt terug van een derde naar minder dan een kwart van de leerlingen. Herweijer (2008) constateert dat de laatste jaren de krimp van het middensegment niet meer verder doorzet. 'In plaats daarvan verliest het laagste segment van het voortgezet onderwijs nu geleidelijk aan terrein (het totaal van de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg, al dan niet met leerwegondersteuning, het praktijkonderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs)'. Binnen dat laagste segment zien we weer wel een verschuiving naar leerlingen die extra zorg behoeven. In de bb heeft bijna zes op de tien een indicatie voor lwoo, voor de kb is dat één op de zes. In totaal valt in 2006/'07 zeventien procent te rekenen tot de zorgleerlingen (lwoo, pro, vso), één op de zes dus. Op grond van de tabel zou je mogen concluderen dat zich er een zekere polarisatie aftekent: er is een aanzwellende stroom leerlingen die voor havo dan wel vwo kiest, er is ook een groeiende stroom die extra zorg behoeft en die zorg wordt steeds intensiever. De arbeidsmarktpositie van leerlingen voor wie vso en pro als eindonderwijs geldt, is zwak.

Overgang vmbo

Het vmbo bestaat uit mavo en vbo. Middelbaar algemeen vormend onderwijs (mavo) is het onderwijs dat is ingericht ter voorbereiding op aansluitend middelbaar beroepsonderwijs dan wel op het hoger algemeen voortgezet onderwijs, en dat mede algemene vorming omvat (art. 9 WVO). Aan scholen voor middelbaar algemeen vormend onderwijs wordt onderwijs in de theoretische leerweg gegeven.

Vorbereidend beroepsonderwijs (vbo) is het onderwijs dat is ingericht ter voorbereiding op aansluitend middelbaar beroepsonderwijs, bedoeld in artikel 7.2.2, eerste lid, onderdelen b, c en d, van de Wet educatie en beroepsonderwijs en dat mede algemene vorming omvat.

Het bevoegd gezag van een school voor mavo, een school voor vbo, of een scholengemeenschap waarvan in ieder geval een school voor mavo of een school voor vbo deel uitmaakt, kan voor die school de aanduiding 'vorbereidend middelbaar beroepsonderwijs' voeren (art. 21, lid 1 WVO).

De invoering van het vmbo heeft er aanvankelijk toe geleid dat er iets meer leerlingen in de kb en bb zijn terechtgekomen en iets minder in de tl en gl. In oude termen heeft er dus een lichte verschuiving plaatsgevonden van mavo naar vbo, waarbij we overigens opmerken dat vbo/mavo oude stijl niet volledig vergelijkbaar is met het huidige vmbo. Van doorstroom van gediplomeerden vmbo-kb/bb (vbo) naar vmbo-gl/tl (mavo) is geen sprake (Onderwijsraad 2007a, p. 33).

Leerlingen bb kunnen een leerwerktraject (lwt) volgen. In 2006/'07 volgde zo'n zeven procent van de bb-leerlingen een leerwerktraject. Van de jaargroep lwt-leerlingen in 2002/2003 heeft 88 procent en van de jaargroep 2003/2004 87 procent het vmbo-diploma gehaald (Vrieze e.a. 2005). Driekwart van alle lwt-leerlingen uit de jaargroep 2002/2003 en 2003/2004 stroomt door naar het vervolgonderwijs. Het gaat dan om een vervolgopleiding op een roc, aoc of vakopleiding. Van de geslaagden is dit tachtig procent. Van het kwart dat niet

doorstroomt is een kwart blijven werken bij het leerbedrijf. Meestal lopen lwt-leerlingen twee dagen per week stage en gaan drie dagen naar school. Lwt-leerlingen hebben volgens afspraken het recht om door te stromen naar een verwante opleiding naar niveau 2. Driekwart stroomt door naar een basisberoepsopleiding (niveau 2), zo'n twintig procent naar een assistent-opleiding (niveau 1). Twee op de vijf lwt-leerlingen komt in een bol-opleiding. Voor hen ontwikkelen roc's vaak een praktische variant, het zogenaamde kleintje bol.

Uitstroom voortgezet speciaal onderwijs

Gegevens over de uitstroom van jongeren in het vso zijn nu nog schaars. Naar het zich laat aanzien komen de bron-po cijfers, waarmee de stromen uit het vso in beeld gebracht kunnen worden, in 2010 beschikbaar.

Om een startkwalificatie te halen, zouden leerlingen na het voortgezet speciaal onderwijs moeten overstappen naar het mbo. Voor leerlingen in het zmlk-onderwijs is die overstap vanwege hun verstandelijke beperkingen in de praktijk geen reële optie. Voor de deelnemers aan het zmok-onderwijs, en waarschijnlijk ook voor een deel van de leerlingen met een lichamelijke of zintuiglijke handicap, is deze overstap in principe wel een optie. Een beperkende factor is dat – afgaande op de spaarzame informatie die daarover beschikbaar is – jongeren in het voortgezet speciaal onderwijs maar zelden een diploma halen. Niet meer dan vijf procent van de leerlingen verlaat het speciaal onderwijs met een diploma (Herweijer 2007; Van Dijk e.a. 2007). De doorstroom vanuit het vso naar het mbo is beperkt, maar groter dan op grond van het beperkte aantal diploma's zou worden verwacht. Sontag e.a. (2005) schatten de deelname van ex-leerlingen vso aan vervolgonderwijs op een kwart. Bij ex-leerlingen van cluster 4-scholen (met name zmok) is dat percentage vijftig. Herweijer (2008) komt tot een schatting dat 1 op de 5 vanuit het vso overstapt naar het mbo. Voor de overige leerlingen fungeert het speciaal onderwijs als eindonderwijs.

Uitstroom praktijkonderwijs

Hoe vergaat het leerlingen die deelnemen aan het praktijkonderwijs? Op basis van bron kunnen we hierover nog niets zeggen omdat we niet over stroomgegevens voor deze groep beschikken. Omdat PrO sinds schooljaar 2007/08 volledig in bron is opgenomen zal dat binnenkort wel mogelijk zijn. IVA beleidsonderzoek en advies monitort echter al enige jaren de uitstroom van leerlingen in het praktijkonderwijs (Sontag e.a. 2008). In 2006/07 heeft de vierde meting plaatsgevonden. Alle contactpersonen van de 173 scholen voor praktijkonderwijs zijn aan het begin van 2007 via de mail opgeroepen om de webbased monitor in te vullen voor alle leerlingen die gedurende het schooljaar 2006/07 de school hebben verlaten. Uiteindelijk hebben 126 scholen de gegevens van 4150 uitgestroomde leerlingen geregistreerd in de uitstroommonitor. De resultaten voor 2006/07 staan vermeld in tabel 2.3.³

³ Deze tabel is overgenomen uit: Sontag e.a. 2008.

Tabel 2.3 Uitstroom pro-leerlingen naar arbeid, leren en 'anders' in percentages

	2001-2002 (n=1941)	2004-2005 (n=826)	2005-2006 (n=1642)	2006-2007 (n=4150)
Arbeid (regulier, met subsidie, met bbl-opleiding etc.)	61	50	49	43
Roc (bol of anders)				23
Roc (AKA)				5
Vmbo-school				2
Rec-school				2
Andere opleiding in de regio	13	30	34	3
Onderwijs buiten regio i.v.m. Verhuizing				3
Andere school voor praktijkonderwijs				5
Toeleidingstraject	6	5	4	Geen categorie
Geen werk of school				8
Onbekend	20	15	12	4
Totaal	100%	100%	100%	100%

De tabel laat een toename zien van leerlingen die uitstromen naar een opleiding of een andere school ten koste van leerlingen die naar arbeid uitstromen (waarbij leerlingen die naar een bbl-opleiding uitstromen gerekend zijn als uitstroom naar werk). Uitgedrukt in percentages stroomt 43 procent uit naar een opleiding (was 34% het schooljaar daarvoor) en 43 procent stroomt uit naar arbeid (was 49).

Een flink deel van de leerlingen stroomt uit naar roc (AKA, bol of anders). De onderzoekers zoeken de (waarschijnlijke) verklaring in de aantrekkingskracht van vervolgoopleidingen in het roc. Het streven van de Nederlandse overheid naar meer schoolverlaters met een startkwalificatie is een stimulans dat meer leerlingen doorstromen naar het roc. Daarmee gaan zij soms tegen het advies van de school in. Op grond van deze ontwikkeling, zo geven de onderzoekers aan, is een aantal praktijkscholen ertoe overgegaan om de vervolgoopleiding binnen de eigen school aan te bieden. Hiermee bieden zij de leerling een vervolgoopleiding in een beschermde omgeving.

Opmerkelijk is verder dat in het schooljaar 2006/'07 bijna de helft van de leerlingen die uitstromen naar arbeid een reguliere baan zonder subsidie heeft. Dat is een opmerkelijke verandering ten opzichte van het schooljaar daarvoor toen 'slechts' 26 procent een reguliere arbeidsplaats zonder subsidie had. De economische opbloei kan daarop van invloed zijn. De daarmee gepaard gaande banengroei en krapte op de arbeidsmarkt kan geleid hebben tot de groei van het aantal reguliere arbeidsplaatsen voor leerlingen uit het praktijkonderwijs. Werkgevers hebben er in krappe tijden meer voor over om werknemers binnen te halen en houden (Sontag e.a. 2008, 6).

Wat betreft de uitstroom naar het roc zien we dat de meeste leerlingen terechtkomen in de opleidingsrichting gezondheidszorg, welzijn en uiterlijk

(29%) of administratie en economie (22%). Dertien procent volgt de richting horeca en toerisme en elf procent de richting techniek. Van de AKA-leerlingen volgt 40 procent economie en handel, 37 procent zorg, 19 procent techniek en 4 procent voedsel en leefomgeving.

Door SCO-Kohnstamm (Koopman e.a. 2007) is nagegaan waar leerlingen met een beschikking praktijkonderwijs (PrO) terechtkomen na het verkrijgen van die beschikking. Van de onderzochte leerlingen (n=4104) wordt 73 procent geplaatst in het praktijkonderwijs en wordt 25 procent op een vmbo met lwoo geplaatst (inclusief OPDC). In de praktijk wordt dit laatste volgens de onderzoekers vaak aangeduid met de term vangnetconstructie, waarbij het vangnet bestaat uit de mogelijkheid dat de leerling alsnog weer kan worden opgevangen in het praktijkonderwijs. Twee procent van de leerlingen start in een ISK of in een voorziening van de Centrale Opvang Vreemdelingen (COV). Eén op de acht leerlingen start op een andere school dan de school die de aanvraag van de leerling heeft verzorgd.

De belangrijkste motieven om een leerling met een PrO-beschikking meteen in het vmbo te plaatsen zijn het advies van de basisschool, de cognitieve mogelijkheden, het IQ, de werkhouding van een leerling en de uitdrukkelijke wens van de ouders. Bij niet-Nederlandse leerlingen worden de cognitieve mogelijkheden het meest genoemd.

Na een jaar zit 65 procent van de leerlingen nog steeds in het PrO en 22 procent in het lwoo. Twee procent is doorgestroomd naar regulier vmbo of naar het roc. Eén procent is overgestapt naar (onderwijs-)instellingen voor leerlingen met (ernstige) gedragsproblemen en/of (justitiële) jeugdinstellingen. Twee procent is verhuisd of ge(r)emigreerd. Van acht procent is de bestemming in het tweede jaar bij de scholen onbekend.

Overgang vmbo-havo

Tot het vierde leerjaar van een school of afdeling voor havo kan een leerling worden toegelaten met het diploma vmbo, voor zover het de theoretische leerweg of de gemengde leerweg betreft (art. 10, lid 2, sub b. Inrichtingsbesluit WVO). Art. 3 bepaalt dat de Inspectie in bijzondere gevallen afwijking van het bepaalde in het tweede lid kan toestaan, indien de leerling naar verwachting het onderwijs in het vierde leerjaar met voldoende resultaat zal kunnen volgen. De overstap van (destijds) mavo naar havo was in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw populair. Ze raakte in negentig in onbruik, deels onder 'invloed van het beleid waarmee de overheid 'inefficiënte' leerwegen wilde tegengaan, deels als gevolg van de vernieuwingen in de bovenbouw van het havo (profielen, studiehuis) die de overstap bemoeilijkten' (Herweijer 2008). Sinds de invoering van het vmbo groeit de populariteit van de mavo-havo-route. In 2006 maakt achttien procent van de vmbo'ers met een tl-diploma de overstap naar het havo. Desondanks wordt het stapelen niet altijd een succes: havo 4-stapelaars vertrekken vaker als voortijdig schoolverlater uit het onderwijs dan de 'reguliere' havo 4-leerlingen (5% versus 1,5%). Ook stapt een aantal alsnog vanuit havo 4 over naar het mbo (14% versus 4% bij 'gewone' havo 4-leerlingen; berekeningen op het OCW/Cfi Onderwijsnummerbestand

2005/'06) (Herweijer 2008). Van Esch & Neuvel (2007) schatten dat uiteindelijk driekwart van de vmbo'ers die in havo 4 starten een havodiploma haalt. De kans dat een stapelaar de havo-opleiding niet afmaakt is naar schatting twee keer zo groot als die van andere havo 4-leerlingen. Veel van de mavo-havo-stapelaars hebben de ambitie door te stromen naar het hbo (Van Esch & Neuvel 2007).

Het stapelen van opleidingen in het voortgezet onderwijs was van oudsher belangrijk voor laatbloeiers uit kansarme milieus, voor wie het een tweede kans was om zich alsnog te kwalificeren voor het hoger onderwijs (Herweijer 2008). Vroeger ging het vooral om autochtone leerlingen met laagopgeleide ouders, tegenwoordig vooral om niet-westerse allochtone leerlingen. In 2006 maakte 22 procent van de niet-westerse allochtone leerlingen met een vmbo-tl-diploma de overstap naar het havo. Deze tweede kans voor allochtone leerlingen verklaart voor een deel de weer toegenomen populariteit van de mavo-havo-stapelroute, maar ook bij autochtone leerlingen zit de doorstroom van mavo naar havo in de lift. Mogelijk is het 'schrik-effect' van de vernieuwing van de tweede fase van het havo afgenomen en staan scholen weer meer open voor stapelen (Herweijer 2008).

Overgang havo-vwo (en mbo)

Tot het vierde leerjaar van een school of afdeling voor vwo kan een leerling worden toegelaten met een bewijs de eerste drie leerjaren van een school voor vwo of een school voor havo met gunstig gevolg te hebben doorlopen (art. 10, lid 2, sub a. Inrichtingsbesluit WVO). Ook hier kan de inspectie afwijking toestaan.

Verder is het zo dat met een bewijs dat de eerste drie leerjaren havo dan wel vwo met gunstig gevolg zijn doorlopen, een leerling kan doorstromen naar een vakopleiding of een middenkaderopleiding in het mbo (niveau 3 of 4 dus).

Een kwalificatie op havo-, vwo- of mbo2-niveau geldt als startkwalificatie. Het aandeel 25- tot en met 64-jarigen met een startkwalificatie of hoger is tussen 2001 en 2007 gestegen van 65 procent naar 72 procent (Kerncijfers 2003-2007 ministerie van OCW). De toename van het gemiddelde opleidingsniveau komt voort uit het toenemende aandeel havo/vwo in het voortgezet onderwijs, maar ook uit de toegenomen doorstroom naar het hoger onderwijs (Schoonhoven 2008).

Binnen het havo geldt de overgang van havo 3 en havo 4 als kwetsbaar. Bij havo 4 treedt immers de tweede fase in. Vermaas e.a. (2007) hebben onderzoek gedaan naar deze overgang. Zij constateren een spanning tussen de verwachting van zelfstandig kunnen werken op het hbo en de cerebrale mogelijkheden van pubers daartoe. 'De havoleerlingen moeten in twee jaar tijd worden klaargestoomd voor de zelfstandige werkwijze van het hbo, terwijl uit hersenonderzoek blijkt dat de capaciteiten van pubers om te plannen en zelfstandig te werken in deze periode nog in ontwikkeling zijn'. Teamleiders van de (43) onderzochte scholen constateren een gebrek aan motivatie bij havoleerlingen. De teamleiders zoeken de oorzaken met name bij de

leerlingen die te veel gelokt zouden worden door de verleidingen van de buitenschoolse wereld. Daarnaast hebben ze moeite met plannen, met zelfstandig werken, een korte concentratieboog, weinig discipline en ze zijn gericht op minimale prestaties en op praktisch nut. Een verkeerde profielkeuze wordt weinig als probleem genoemd. Wat de docenten betreft liggen oorzaken van de havoproblematiek met name in het onvoldoende ingespeeld zijn op leerstijlen van havo 4-leerlingen en de meer vakgerichte en minder leerlinggerichte houding. Oorzaken op organisatieniveau hebben te maken met een te groot verschil tussen de werkwijze in havo 3 en in havo 4 en onvoldoende aansluiting van de tweede fase op de leerstijlen van havoleerlingen. De onderzoeksters vinden het opmerkelijk dat vaardigheden van docenten om te differentiëren of de afstemming tussen docenten van havo 3 en 4 minder vaak als oorzaken worden genoemd.

Leerlingen herkennen dat zij problemen hebben met de grotere mate van zelfstandig werken en van zelf plannen. De begeleiding bij de profielkeuze zou naar hun mening een stuk beter kunnen.

Michels (2006) heeft verschillen tussen havo- en vwo-leerlingen op een rij gezet. Vwo'ers kunnen wat beter abstraheren, ze zijn eerder denker dan doener, zij zitten met meer plezier op school, werken meer vanuit een eigen ambitie, worden eerder inhoudelijk gegrepen door de lesstof, hun spanningsboog is wat groter, kunnen wat dieper reflecteren op het geleerde, zien huiswerk eerder als iets waarvan je kunt leren, terwijl havisten taakgerichter zijn: als het maar af is. Vanuit het oogpunt van stapelen kunnen we constateren dat havisten die overstappen naar vwo niet alleen moeten worden beoordeeld op (uiteeraard) hun cognitieve vermogens, maar ook op aspecten als zelfstandigheid, planvermogen, motivatie en nieuws- en leergierigheid.

2.2.3 Overgang vo-mbo (inclusief vavo)

We gaan eerst in op de overgang van vmbo naar mbo, inclusief de drempelloze overgang en eindigen met de overgang van vo naar vavo.

Overgang vmbo-mbo

De volgende tabel laat zien dat de grote meerderheid van gediplomeerde vmbo'ers doorstroomt naar een mbo-opleiding. Leerlingen uit de laagste leerweg kiezen vaker voor de combinatie van werken en leren in de bbl. Van de leerlingen met een tl-diploma stroomt achttien procent naar het havo, voor degenen met een gl-diploma is dat zes procent.

Tabel 2.4 Bestemming in 2006/'07 van leerlingen die in 2005/'06 een vmbo-diploma haalden (in procenten)

	Bol	Bbl	Havo	Totaal Onderwijs*	Geen onderwijs	Totaal
Basisberoepsgerichte leerweg	67	22	0	89	11	100
Kaderberoepsgerichte leerweg	82	12	0	94	6	100
Gemengde leerweg	85	5	6	96	4	100
Theoretische leerweg	75	3	18	95	5	100
Totaal	75	10	8	94	6	100

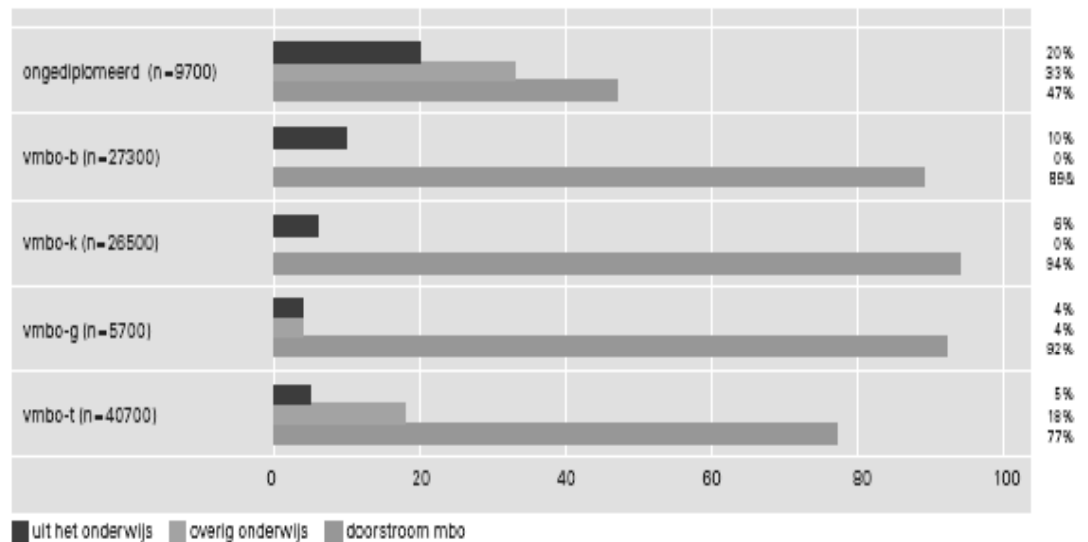
* Inclusief kleine aantallen deeltijd-mbo en overig bekostigd onderwijs (vavo), exclusief niet-bekostigd onderwijs.

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

Van de leerlingen die aan het vierde leerjaar van het vmbo beginnen, haalt negen procent geen diploma. Ze zakken voor het examen of gaan er zelfs niet voor op. Weinigen keren het jaar daarna terug om het nog eens te proberen. Velen maken gebruik van de mogelijkheid drempelloos in te stromen in het mbo.

Figuur 2.1 laat de directe doorstroom zien van vmbo naar mbo, uitgesplitst naar leerweg.⁴ Zo zien we dat van de tl'ers 77 procent doorstroomt naar mbo, 18 procent naar overig (is dus havo) en 5 procent het onderwijs verlaat.

Figuur 2.1 Percentages directe doorstroom vmbo-mbo 2005/'06 naar leerweg vmbo

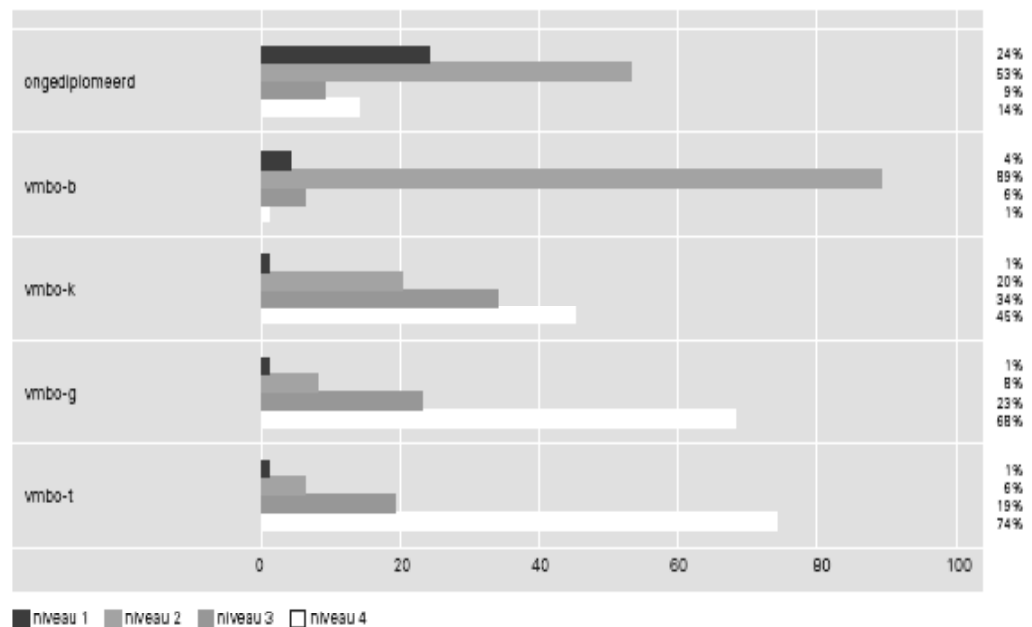

Bron: Inspectie van het Onderwijs, 2008

⁴ Overgenomen uit: Inspectie van het Onderwijs 2008. In deze en de volgende figuur staat vmbo-b voor vmbo-bb, vmbo-k voor vmbo-kb, vmbo-g voor vmbo-gl en vmbo-t voor vmbo-tl.

In de doorstroomregeling vmbo-beroepsonderwijs (van januari 2001) worden de rechten geregeld van vmbo-gediplomeerden die doorstromen naar het mbo. Gediplomeerden met een vmbo-diploma tl, gl en kb hebben recht op toelating tot (verwante) vakopleidingen en middenkaderopleidingen (niveau 3 en 4) van het mbo. Gediplomeerden met een vmbo-bb-diploma hebben recht op toelating tot een (verwante) basisberoepsopleiding (niveau 2) van het mbo. Voor doorstroom naar niet-verwante opleidingen techniek en economie gelden aanvullende eisen. Het functioneren van de doorstroomregeling wordt een aantal jaren gevolgd via een monitor (Neuvel & Van Esch, 2006; 2007). Figuur 2.2 laat zien dat het merendeel van de vmbo-leerlingen doorstroomt naar het te verwachten niveau in het mbo.⁵

Figuur 2.2 Routes in de directe doorstroom vmbo-mbo 2005/06, per leerweg vmbo

Bron: Inspectie van het Onderwijs, 2008

Kijken we naar verschillen tussen bol en bbl, dan doen zich enkele opmerkelijke zaken voor. Grosso modo wordt zes à zeven procent van de leerlingen die naar de bol gaan lager geplaatst dan de regeling aangeeft, terwijl dat in de bbl rond de 33 procent ligt.

In de doorstroom naar de bol komt een lagere plaatsing verhoudingsgewijs het meest voor bij leerlingen uit de kb (10%). Voor de bb is dat drie procent, voor de gl en tl zo'n vijf procent. Lagere plaatsingen zijn niet gelijkelijk verdeeld over opleidingsrichtingen, maar komen vaker voor in enkele opleidingen uit de sector Techniek en uit de sector Economie & Handel. Bij de laatste sector doet het probleem zich voornamelijk voor in de opleidingen uniformberoepen en in

⁵ Overgenomen uit: Inspectie van het Onderwijs 2008.

de horeca. Lagere plaatsing vindt dan plaats, omdat de opleiding van mening is dat voordat een deelnemer een niveau 3/4-opleiding kan doen (opleidend tot middenmanagement) hij/zij eerst in aanraking moet zijn geweest met uitvoerende handelingen op niveau 2 (bijvoorbeeld weten hoe groenten te snijden, hoe een tafel te dekken et cetera). Het instroomniveau is dan niveau 2, het uitstroomniveau is dan niveau 3/4. De deelnemer doorloopt het niveau 2 traject in sneltreinvaart.

In de bbl is sprake van een aanzienlijk lagere plaatsing. Bij kb-leerlingen is dat bijna zeventig procent, bij gl- en tl-leerlingen circa vijftig procent. Een lagere plaatsing vanuit de bb komt frequent voor (7%). Lagere plaatsingen zijn er in alle sectoren, maar leerlingen uit de kb, gl en tl die techniek kiezen worden bijna allemaal onder niveau 3, en dus lager dan de regeling geplaatst. De eis eerst een opleiding te volgen op niveau 2, onder andere in verband met twijfels over tekorten aan praktische vaardigheden in combinatie met de weigering van werkgevers om eerstejaars op niveau 3 een werkplek aan te bieden, zijn de belangrijkste oorzaken van de lagere plaatsing in de bbl (Neuvel & Van Esch 2006, 12).

Drempelloze instroom

Van de leerlingen die aan leerjaar 4 van het vmbo beginnen haalt circa negen procent geen diploma, het gaat om negenduizend leerlingen (Herweijer 2008). Ze zakken voor het examen of komen daar eens niet aan toe. Een deel keert het jaar daarop terug om een nieuwe poging te doen, maar met name leerlingen uit de lagere leerwegen maken de drempelloze overstap naar het mbo. Merendeels gaat het om leerlingen die de maximale verblijfsduur van vijf jaar voor het vmbo hebben verbruikt. Herweijer (2008) wijst erop dat deze leerlingen in het vervolg van het mbo een veel groter risico op uitval lopen. Uitval van deze leerlingen betekent dat ze op geen enkel diploma kunnen terugvallen.

Dankzij de drempelloze toelating telt het mbo volgens Herweijer (2008) een flink aantal deelnemers zonder vmbo-diploma. Op het tweede niveau heeft een kwart geen diploma, maar ook op de hogere niveaus is dit aandeel nog behoorlijk groot (iets meer dan 10%). Het gaat dan wellicht om leerlingen die vanuit havo voortijdig (zonder diploma) zijn overgestapt, of die vanuit de lagere mbo-niveaus zijn opgestroomd. Herweijer verwijst naar Van Batenburg et al. (2007) die constateren dat er ook leerlingen zonder diploma rechtstreeks vanuit het vmbo tot niveau 3 zouden worden toegelaten. In totaal zijn er in de bol 55.000 deelnemers en in de bbl 14.000 deelnemers zonder diploma voortgezet onderwijs. De kans dat zij in het mbo uitvallen is groter dan die van deelnemers die wel een vmbo-diploma hebben behaald.

Overgang vo-vavo

Naar schatting volgt vijftien procent van de educatiedeelnemers vavo. In 2005/'06 zijn er 73.507 educatiedeelnemers, het aantal vavo-deelnemers bedraagt dan ruim 11.000 (Schoonhoven 2008). Het gaat hierbij overigens om zowel minder- als meerderjarige deelnemers.

Het Besluit samenwerking vo-bve (Staatsblad 2005/642) – ook wel bekend als de Rutte-regeling – maakt vijf verschillende ‘routes’ mogelijk, elk voor een specifieke leerlingengroep. Op basis van onderzoek van Capgemini (Bakker e.a. 2007) is de regeling vanaf 1 augustus 2007 aangepast voor minderjarige, gediplomeerde gl'ers of tl'ers. Die huidige routes zijn (ministerie van OCW 2007):

Route 1: de vo-school besteedt een deel van het programma uit aan een andere vo-school.

Route 2: de vo-school besteedt een deel van het programma uit aan een bve-instelling.

Route 3: de vo-school draagt (een deel van) de bekostiging over bij tussentijdse overstap naar een vo-school of een bve-instelling.

Route 4a: de vo-school besteedt een ongediplomeerde leerling uit aan het vavo als volledig vervangend traject.

Route 4b: de vo-school besteedt een vmbo-gediplomeerde leerling uit aan het vavo als volledig vervangend traject.

Deze route is bedoeld voor vmbo-leerlingen van zestien en zeventien jaar met een diploma gemengde of theoretische leerweg die een havodiploma willen halen.

Route 5: de vo-school besteedt leerlingen die al eens zonder succes eindexamen in het voortgezet onderwijs hebben afgelegd uit aan het vavo voor het sprokkelen van examenvakken. Sprokkelen is in de brochure *Nog meer ruimte voor samenwerking vo-bve* omschreven als het halen van certificaten of vakken die samen met reeds behaalde certificaten of vakken tot een volledig diploma kunnen leiden.

De volgende groepen vallen *niet* onder de aanpassing:

- Leerlingen met een diploma in de basis- en kaderberoepsgerichte leerwegen in het vmbo (bb en kb). Ter toelichting lezen we dat leerlingen met een vmbo-kb-diploma via de reguliere weg in het vo het vmbo-diploma gl of tl kunnen halen. Volgens ‘de regelgeving mag een leerling na het behalen van het vo-diploma niet nog een keer worden ingeschreven voor een bekostigde opleiding van dezelfde onderwijssoort’. Omdat het vmbo kb (vbo) en het vmbo gl en tl (mavo) tot een andere onderwijssoort behoren, is deze weg in het reguliere onderwijs mogelijk.
- Gediplomeerde havoleerlingen: zij bezitten immers een startkwalificatie.
- Leerlingen van zestien en zeventien jaar met een vmbo-diploma die enkele vakken aan het vavo willen halen. Zij mogen dus niet sprokkelen.

In genoemde brochure worden de routes nader uitgewerkt en van voorbeelden voorzien. Zo lezen we dat de regeling alleen geldt voor instellingen die worden bekostigd op basis van de WVO of WEB. Het speciaal voortgezet onderwijs valt hier dus buiten, het wordt immers bekostigd op basis van de Wet primair onderwijs (WPO) of de Wet op de expertisecentra (WEC). Die wetten kennen al voldoende mogelijkheden voor aanpassing van onderwijsprogramma's van leerlingen. De samenwerking dient plaats te vinden op basis van een samenwerkingsovereenkomst.

Verder lezen we dat de verblijfsduur van vmbo-leerlingen kan worden verlengd. Op grond van de WVO kan de Inspectie de maximale verblijfsduur van 5 leerjaren in het vmbo verlengen met ten hoogste 1 jaar, ten behoeve van een individuele leerling op een daartoe strekkend verzoek van het bevoegd gezag. De Inspectie staat onder twee voorwaarden deze verlenging toe:

- Als zij verwacht dat de leerling in de periode van de verlenging wel in staat zal zijn de vmbo-opleiding met goed gevolg af te ronden (art. 27, 5^e en 6^e lid WVO).
- Als bij een onverkorte toepassing van de verblijfsduurbepalingen sprake zou zijn van een onbillijkheid van overwegende aard (art. 27, 10^e lid WVO). Deze voorwaarde geldt zelfs, als de leerling op grond van lid 5 en 6 al een keer voor verlenging in aanmerking is gekomen. Deze mogelijkheid tot verlenging van de verblijfsduur biedt een oplossing voor de vmbo-leerlingen die de maximale verblijfsduur van vijf leerjaren erop hebben zitten en jonger dan achttien jaar zijn. Deze leerlingen kunnen door de verlenging alsnog hun diploma halen.

Naast de vo-vavo-leerlingen blijft het mogelijk dat het vavo aan andere jongeren onderwijs – die zich rechtstreeks melden – verzorgt. Voor deze jongeren geldt dat het aan de gemeente is om te bepalen of zij het vavo-traject financiert uit de WEB-middelen educatie.

Bij het vavo kan onderscheid worden gemaakt tussen drie leeftijdscategorieën:

- volwassenen van 23 jaar en ouder;
- jongeren tussen de 18 en 23 jaar;
- jongeren van 16 en 17 jaar.

Schoonhoven (2008) schetst ten aanzien van deze groepen het volgende beeld. Volwassenen van 23 jaar en ouder gaan naar het vavo om alsnog hun vmbo-tl-, havo- of vwo-diploma te halen. Dat kunnen mensen zijn die opgaan voor een integraal pakket en diploma, maar ook mensen die nog één of enkele vakken willen behalen of overdoen, de zogenaamde herprofileerders, bijvoorbeeld iemand die voor een vervolgstudie wiskunde op een hoger niveau nodig heeft. Lang niet alle gemeenten bekostigen vanuit de WEB-middelen de deelname van deze categorie. In diverse regio's wordt er de voorkeur aan gegeven deze middelen te besteden aan de doelgroepen onder de 23 jaar en soms dan weer aan degenen van deze groep zonder startkwalificatie. Deelnemers die buiten deze criteria vallen, worden dan geacht deelname zelf te betalen.

De groep herprofileerders wordt kleiner, met als reden dat hogescholen en universiteiten veelal vergelijkbare cursussen aanbieden waarmee instroom in de vervolgopleiding mogelijk wordt.

Gesignaleerd wordt dat de doelgroep verjongt, de meesten zijn tussen de 16 en 23 jaar oud. Op basis van interviews constateert Schoonhoven (2008) dat de doelgroep 'meer problemen' heeft dan in het verleden het geval was.

Problemen worden gedefinieerd als: psychische problemen, chronische ziekten, financiële problemen, problemen in de thuissituatie, autisme, dyslexie, psychiatrische (ex-)patiënten, gedragsproblemen. De geïnterviewden sluiten niet uit dat met name de vo-leerlingen met problemen worden doorverwezen.

Veel vavo-opleidingen hebben tegenwoordig een systeem van leerlingenzorg en -begeleiding die vergelijkbaar – zo niet intensiever is dan – die in het reguliere vo De functie van het vavo verschuift dus meer richting jongeren die er niet in slagen het ‘reguliere’ vo met succes af te ronden.

De bekostiging is daarbij een onzekere factor. Over de bekostiging van de Rutte-regeling moet het vavo onderhandelen met de vo-school die de leerling uitbestedt. Over de bekostiging van de deelnemers die op basis van WEB-gelden worden gefinancierd, moet de vavo-instelling met de gemeente onderhandelen. De door Schoonhoven geïnterviewden wijzen erop dat vo-leerlingen die volgens de Rutte-regeling worden uitbesteed doorgaans een lager bedrag meekrijgen dan een vavo-deelnemer die vanuit de WEB-middelen wordt betaald. Verder is het zo, dat de komst van vo-leerlingen naar het vavo niet ‘zeker’ is, zoals de besteding van WEB-gelden door de gemeente bij het roc (nog) wel zeker is. De meeste geïnterviewden achten een ontwikkeling waarbij in de toekomst het vavo meer en meer onderdeel wordt van het vo niet zo waarschijnlijk. Leerlingen zijn vaak vastgelopen in het reguliere vo en zien het vavo dan als een tweede kans. Het vo zal behoefte blijven houden aan een schooloverstijgende voorziening waar de wat meer problematische leerlingen een tweede kans krijgen. Het is beter te organiseren dat deze leerlingen van verschillende vo-scholen samenkomen op een vavo-voorziening dan dat elke vo-school zelf een voorziening in stand houdt. Voor leerlingen kan het positief werken dat ze naar een andere school (het roc) gaan.

De volgende tabel geeft de aantallen door OCW/LNV bekostigde deelnemers aan het vavo van 2004 tot 2007.

Tabel 2.5 Aantal door OCW/LNV bekostigde minder- en meerderjarige vavo-deelnemers (op teldatum 1 oktober van het betreffende jaar)

	2004	2005	2006	2007	% verdeling
Vmbo-tl	1474	2278	2011	1845	21%
Havo	3108	5589	5002	5151	59%
Vwo	1123	1973	1704	1815	20%
Totaal	5705	9840	8717	8811	100%

Bron: Cfi-bewerking BRON

Ten opzichte van 2004 stijgt het aantal vavo-deelnemers in 2005 met ruim 70 procent naar bijna 10.000 om in de jaren 2006 en 2007 te stabiliseren rond een kleine 9000. Het merendeel van de vavo-deelnemers (59%) volgt de havo-route, het aandeel vmbo-tl en vwo is elk circa 20 procent. Het exacte aantal leerlingen buiten OCW/LNV bekostiging is niet te traceren.

Het contingent aan andere vo-scholen, mbo-instellingen of vavo-instellingen uitbestede leerlingen is niet precies te achterhalen omdat met name de leerlingen in andere vo-scholen of bve-instellingen niet apart geteld worden. Het aantal minderjarige aan het vavo uitbestede leerlingen is wel vast te stellen op basis van de huidige gegevens. In de brief van de staatssecretaris van OCW van 3 juli 2008 (met als titel ‘Mogelijke versoepeling van de regel-

geving voor deelname aan het volwassenenonderwijs') worden die aantallen vermeld (tabel 2.6).

Tabel 2.6 Aantal aan vavo-instellingen uitbestede minderjarige leerlingen 2006/07 en 2007/08

	2006/07	2007/08	
Vmbo-tl	731 (23%)	884 (20%)	
Havo	1701 (53%)	2373 (55%)	
Vwo	805 (25%)	1094 (25%)	
Totaal	3237	4351	+34%

Bron: OCW publicatie op basis Cfi materiaal

In een jaar tijd is het aantal uitbestede minderjarige aan het vavo uitbestede leerlingen met een derde gestegen. Het aandeel havisten stijgt licht ten koste van het aandeel vmbo-tl'ers.

De zegsman bevestigt het beeld dat de deelnemers gemiddeld wat meer problemen kennen en wat moeilijker leren, maar er zitten ook getalenteerden bij.

2.2.4 Overgang binnen mbo

Het mbo kent 4 opleidingsniveaus: assistentopleiding, basisberoepsopleiding, vakopleiding en middenkaderopleiding. De basisberoepsopleiding (niveau 2) geldt als startkwalificatieniveau. Voor inschrijving voor een vakopleiding en middenkaderopleiding is het bezit vereist van

- een diploma lbo, vbo of vmbo-kb;
- een diploma mavo of vmbo-tl;
- een diploma mavo-vbo of vmbo-gl;
- een bewijs dat de eerste drie leerjaren van een school voor havo of vwo met succes zijn doorlopen;
- een ander bij ministeriële regeling aangewezen diploma of bewijsstuk (WEB art. 8.2.1. lid 1).

Voor een basisberoepsopleiding gelden de volgende vooropleidingseisen:

- een diploma lbo, vbo of vmbo-bb of -kl;
- een diploma mavo of vmbo-tl;
- een diploma mavo-vbo of vmbo-gl;
- een bewijs dat de eerste drie leerjaren van een school voor havo of vwo met succes zijn doorlopen;
- een ander bij ministeriële regeling aangewezen diploma of bewijsstuk (WEB art. 8.2.1. lid 3).

Deze bepalingen gelden als een assistentopleiding en een basisberoepsopleiding op een en hetzelfde beroep of dezelfde beroepencategorie voorbereiden. Is dat niet het geval, dan gelden voor de basisberoepsopleiding

geen vooropleidingseisen. Voor een assistentopleiding gelden in het geheel geen vooropleidingseisen. Zo ook niet voor een opleiding educatie.

Tabel 2.7 laat zien dat het aantal deelnemers groeit, in 2005/'06 ten opzichte van 2001/'02 met 7,6 procent. De meeste deelnemers in het mbo volgen de bol. Het aandeel bol-deelnemers neemt in 2005/'06 fors toe ten opzichte van 2001/'02: van een aandeel van 61 procent naar een aandeel van 71 procent. De afname van de bbl heeft voor een deel te maken met de laagconjunctuur in de periode 2001-2005. Een bbl-opleiding is een combinatie van leren en werken waarbij de deelnemer een arbeidsovereenkomst heeft met een werkgever. In tijden van geringere economische activiteit zijn er minder banen en dus arbeidsovereenkomsten. Ruim de helft van de bol-deelnemers volgt een middenkaderopleiding. In de bbl ligt het zwaartepunt bij opleidingen op niveau 2 en 3.

Tabel 2.7 Deelnemers aan het mbo naar leerweg en niveau, 2001/'02 in vergelijking tot 2005/'06

	Niveau 1	Niveau 2	Niveau 3	Niveau 4	Totaal	Deelnemers
bol						
2001/'02	6	14	22	58	100	271.000
2005/'06	4	20	22	54	100	332.000
bbl						
2001/'02	8	43	34	15	100	162.000
2005/'06	6	40	36	18	100	134.000

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

Informatie over opstroom binnen het mbo vinden we in de MBO Benchmark 2007 (KBA & PWC 2007). Daarbij is intern opstroomresultaat een van de indicatoren. Opstroomresultaat is dan de resultante van deelnemers die een diploma halen en zich vervolgens inschrijven voor een opleiding op een hoger kwalificatieniveau. Het gaat om de opstroom binnen het mbo: de interne opstroom. Dat kan zijn van niveau 1 naar niveau 2, 3 of 4, van niveau 2 naar 3 of 4 en van niveau 3 naar 4. Of de deelnemer voor het volgen van de nieuwe opleiding wel of niet overstapt naar een andere mbo-instelling, doet voor de indicator opstroomresultaat niet ter zake.

De indicator wordt als volgt bepaald:

Aantal gediplomeerden dat zich in het mbo inschrijft voor een opleiding van een hoger niveau dan het niveau van het behaalde mbo-diploma

Totaal aantal gediplomeerden van het behaalde diplomaniveau

Het gewogen interne opstroomresultaat is 52 procent, het ongewogen komt uit op 49%. Volgens de toelichting bij de indicator betekent dat dat de opstroom in grote instellingen groter is dan in kleine. Ongeveer de helft van de mbo-deelnemers stroomt binnen het mbo op.

De opstroom varieert van 11,0 procent tot 92,0 procent. De opstroom vanuit niveau 1 en 2 is groter dan vanuit niveau 3. De Benchmark vermeldt overigens geen gegevens over de precieze opstroom tussen de niveaus. In de vakscholen is de opstroom gemiddeld lager dan in de andere instellingstypes, omdat sommige vakscholen alleen voor niveau 3 en 4 opleiden. De opstroom vanuit de roc's is het grootst.

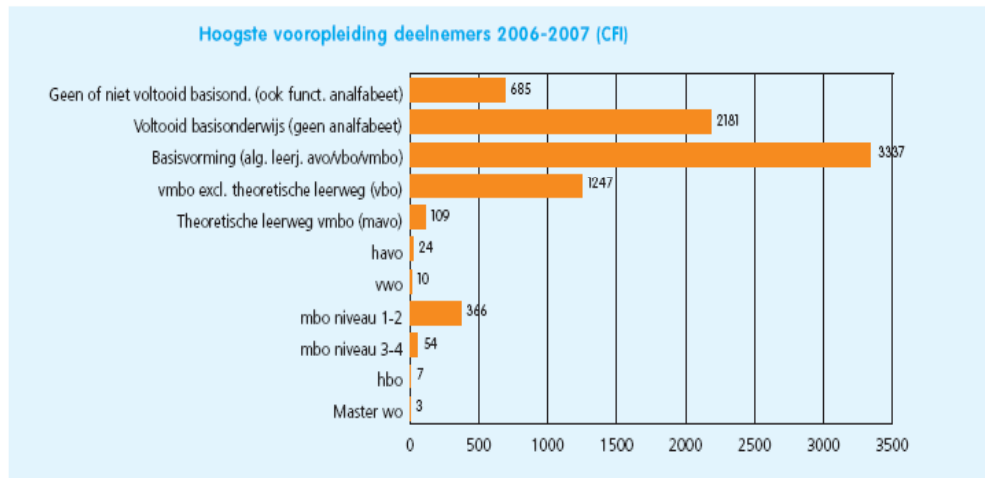
Een hoog intern opstroomresultaat, zo lezen we, blijkt lang niet altijd te betekenen dat ook het instellingssucces hoog is. De correlatiecoëfficiënt tussen die twee factoren is -0.19 . Het lijkt erop of instellingen zich richten op ofwel een maximaal hoog aantal gediplomeerden ofwel een hoog percentage interne opstroomers binnen de groep gediplomeerden.

De AKA-opleiding

AKA staat voor arbeidsmarktgekwalificeerd assistent. De doelgroep bestaat uit kwetsbare jongeren met grote kans op uitval in het mbo in ieder geval een arbeidsmarktkwalificatie laten halen. Met de arbeidsmarktkwalificatie kunnen de jongeren doorstromen naar de arbeidsmarkt. Als assisterend beroepsbeoefenaar mogen zij onder toezicht eenvoudig uitvoerende werkzaamheden verrichten. Maar ze kunnen ook doorstromen naar een beroepskwalificerende opleiding op niveau 1. Of ze kiezen voor een opleiding op niveau 2 en behalen alsnog een startkwalificatie. Een AKA-opleiding duurt maximaal twee jaar en is zeer praktijkgericht. Daarnaast is het een breed traject. De jongeren kunnen zich eerst oriënteren op een groot aantal branches en sectoren. Daarna kunnen ze een uitstroomrichting kiezen: economie/handel, techniek, zorg/welzijn, voedsel/leefomgeving.

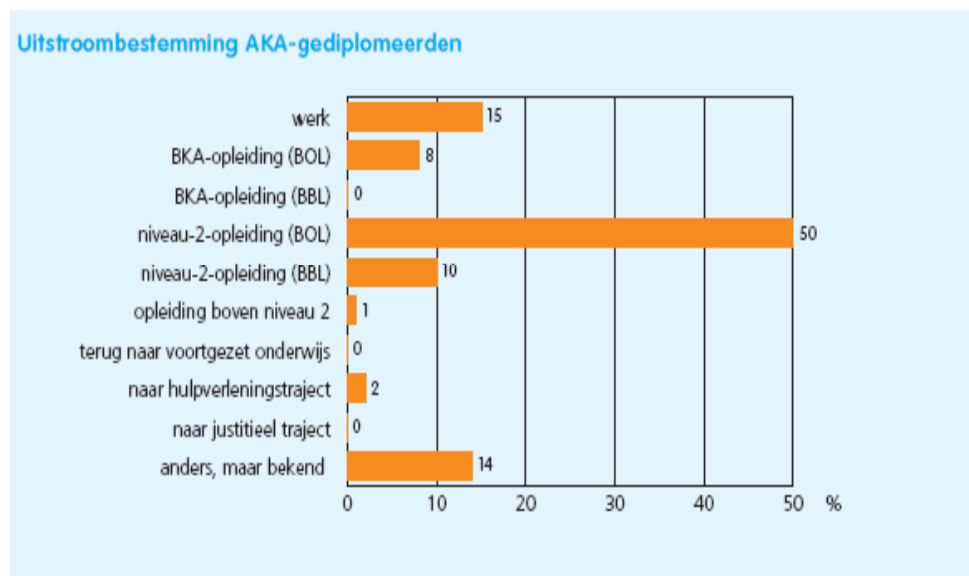
De jongeren verwerven met de AKA-opleiding competenties die nodig zijn om succesvol op een werkplek te kunnen functioneren. Denk aan samenwerken, afspraken nakomen, zelfstandig werken (ontleend aan www.akans.nl).

Het aantal deelnemers aan AKA-trajecten bedraagt ruim achtduizend, waarvan zestig procent van allochtone herkomst. Bijna acht op de tien AKA-deelnemers is tussen de 16-23 jaar oud (Procesmanagement MBO 2010). De volgende tabel laat zien dat de groep vmbo'ers met een kleine zestig procent de grootste groep vormt. Ruim een kwart heeft voltooid basisonderwijs als hoogste vooropleiding, ruim acht procent heeft geen basisonderwijs of dat niet afgerond. Van de vmbo-instroom is tachtig procent ongediplomeerd. De veronderstelling is dat de AKA-deelnemers met een hbo- en wo-achtergrond behoren tot de groep volwassenen die de AKA-trajecten volgen als re-integratietraject of educatietraject voor allochtone volwassenen (Procesmanagement MBO 2010 (2007)).

Figuur 2.3

Bron: Procesmanagement MBO 2010 (2007)

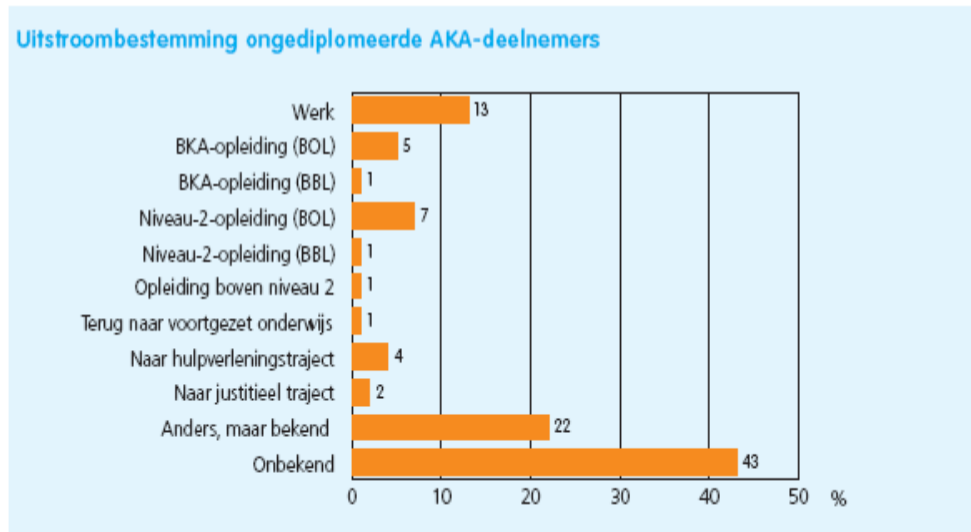
Waar gaan gediplomeerde AKA-opleidingsverlaters naartoe? Het blijkt dat vijftien procent gaat werken en zeventig procent doorstroomt naar een beroepsopleiding binnen het mbo. Voor de gediplomeerde uitstromers is de AKA-opleiding vooral een wegbereider voor het volgen van andere beroepsopleidingen binnen het mbo en niet zozeer als voorstation voor het arbeidsproces.

Figuur 2.4

Bron: Procesmanagement MBO 2010 (2007)

Op de ongediplomeerde uitstroom bestaat veel minder zicht, zoals uit volgende tabel blijkt. Van zo'n kleine zestig procent van de ongediplomeerde uitstromers is bekend waar ze naartoe vertrokken zijn.

Figuur 2.5

Bron: Procesmanagement MBO 2010 (2007)

2.2.5 Overgang vo-ho

Een havo- en vwo-diploma is nodig om een hbo-opleiding te kunnen doen. Ook een mbo 4-diploma (middenkaderopleiding of specialistenopleiding) geeft toegang tot het hbo. Daarnaast kan een opleiding eisen stellen aan het profiel en de vakken die zijn gevolgd. In de Regeling nadere vooropleidingseisen staat per opleiding in het hoger beroepsonderwijs (hbo) en het wetenschappelijk onderwijs (wo) aangegeven welk profiel en welke aanvullende vakken verplicht zijn. Voor degenen die voor 1 augustus 2007 examen hebben gedaan (oude tweede fase) gelden andere eisen dan wanneer het examen na 1 augustus is gedaan. Het voldoen aan de in de regeling genoemde voorwaarden geeft een wettelijk recht tot die opleiding. Als niet de juiste vakken zijn gevolgd, bieden sommige opleidingen de mogelijkheid om een examen af te leggen waarmee een student kan aantonen over voldoende kennis en vaardigheden te beschikken op het gebied van het ontbrekende schoolvak. Opleidingen in de kunstsector en enkele andere opleidingen in het hbo mogen nog andere aanvullende eisen stellen. Voor deze opleidingen is een auditie of een toelatingstest vereist.

Toelating tot het wetenschappelijk onderwijs is mogelijk met het diploma vwo, het propedeutisch examen of het eindexamen hbo.

Sommige opleidingen kennen een numerus fixus: (dier)geneeskunde, tandheelkunde en biomedische wetenschappen (wo) of journalistiek en fysiotherapie (hbo). Voor de Open Universiteit gelden geen diploma-eisen. Personen van 21 jaar en ouder kunnen een colloquium doctum afleggen.

De volgende tabellen bevatten gegevens over de instroom bij hogescholen naar vooropleiding, onderscheiden naar bachelor en master van 2003 naar 2007.

Tabel 2.8 Instroom per vooropleiding per hogeschool (bachelor)

Eerste keer bachelor bij deze hogeschool					
Vooropleiding	2003	2004	2005	2006	2007
Havo	39,7	40,5	40,6	40,9	41,2
Mbo	26,1	27,2	28,2	29,7	29,5
Vwo	9,5	9,0	8,9	8,7	8,3
Ho	9,3	8,9	8,9	7,7	7,5
Overig	10,7	9,5	9,0	9,1	9,4
Onbekend	4,7	4,9	4,3	3,9	4,1
Totaal	101.671	102.937	104.775	107.248	110.573

Bron: website HBO Raad

De instromers in het hbo komen merendeels uit havo of mbo. In 2007 hebben zeven op de tien eerstejaars een havo- dan wel mbo-achtergrond. Door de jaren heen zien we een lichte wijziging in de instroompatronen. Het mbo-aandeel stijgt (van 2003 naar 2007 met 3,4%), zo ook het havo-aandeel, maar minder (met 1,5%), terwijl het vwo-aandeel licht daalt (in de periode van 2003 tot 2007 met 1,2%).

Onderzoek naar (de meer kwalitatieve aspecten van) de aansluiting vo-ho is nog tamelijk schaars. Er vinden verschillende monitoren plaats, maar die zijn toch niet echt gefocust op de overstap van het vo naar het ho. Een uitzondering vormt de aansluitingsmonitor 2006-2007 (Jansen & Kamphorst 2007). Deze monitor is afgenomen onder eerstejaarsstudenten van zeven hogescholen in de regio Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel. De studenten is gevraagd naar hun tevredenheid over de aansluiting tussen vooropleiding en hbo. Aan het onderzoek hebben ruim vijfduizend studenten meegedaan. Het gaat om studenten die voor de eerste keer beginnen met een voltijd of duale hbo-opleiding en die in het eerste jaar instroomden met een havo-, mbo- of vwo-diploma. Er zijn vier aspecten van aansluiting onderzocht:

1. Het voortbouwen op gehanteerde methoden (de overstap naar een andere leeromgeving)

Over de overstap zijn eerstejaarsstudenten voldoende tevreden (gemiddeld geeft men een 6 op een schaal van 1-10), vwo'ers zitten wat hoger met 6.6, ruim een half punt meer dan havisten en mbo'ers. Er zijn sectorverschillen. Studenten in de sector kunst zijn gemiddeld het meest tevreden over de overstap. Havisten in de sector kunst zijn meer tevreden over de overstap. Mbo'ers in de sector landbouw zijn minder dan de gemiddelde mbo'er tevreden over de overstap. Vwo'ers in de sectoren gezondheidszorg en landbouw zijn gemiddeld iets tevredener over de overstap. In de sectoren techniek en onderwijs zijn zij iets minder tevreden dan andere vwo'ers. De studielast is gemiddeld iets meer dan dertig uur, voor vwo'ers iets minder en voor mbo'ers iets meer.

2. De studeerbaarheid (het pedagogisch-didactisch perspectief)

Ook de aansluiting bezien vanuit pedagogisch-didactisch perspectief wordt over het algemeen als voldoende ervaren. De tevredenheid over de studeerbaarheid ligt voor havisten en mbo'ers rond de 6.5, voor vwo'ers op 7.1.

Vwo'ers vinden de leerstof vaker lichter dan op het vwo. Bij mbo'ers is dat omgekeerd, havisten zitten hier tussenin. De aansluiting op het gebied van de leerstof (niveau en inhoud) wordt door mbo'ers nog het minst positief beoordeeld, maar nog wel steeds voldoende. Bij de hoofdaspecten 'basisvaardigheden' en 'zelfstandig werken' doen zich geen problemen voor. Met het aspect 'werken in groepen' hebben havisten de meeste moeite, ze beoordelen dit gemiddeld als een (kleine) onvoldoende. Mbo'ers beoordelen dit aspect als voldoende, vwo'ers zitten hier tussenin.

3. Het voortbouwen op kennis en vaardigheden (de aansluiting wat betreft vakinhoudelijke kennis en vaardigheden)

Wat betreft de vakinhoudelijke aansluiting, zijn er verschillen naar sector, zowel wat betreft gepercipieerd nut als waardering. Studenten in de sectoren landbouw en gezondheidszorg schatten het nut van natuurkunde en scheikunde relatief hoog in en waarderen de aansluiting wat betreft deze vakken als ruim voldoende. Studenten in de sector techniek en onderwijs (mbo'ers) vinden wiskunde nuttig. Mbo'ers geven echter aan de aansluiting van het vak een onvoldoende. Van de talen wordt alleen het vak Engels redelijk nuttig of hoger geacht, het nut van de andere vreemde talen is laag. Met het oog op de aansluiting is de waardering van Engels hoger dan die voor de andere talen. De vakken economie en management & organisatie worden vooral door studenten in de sector economie nuttig gevonden; de waardering voor het vak is bij hen goed. Studenten in de andere sectoren hechten minder waarde aan deze vakken en de waardering van de aansluiting hierop is lager.

4. De voorlichting (in het kader van verwachtingen en studie- en loopbaanoriëntatie)

In het kader van loopbaanoriëntatie zijn er verschillen naar vooropleiding. Havisten hebben voor de voorlichting een waardering van gemiddeld 5.9, mbo'ers geven hieraan een 5.3 en vwo'ers geven een 6.3. Er zijn geen verschillen naar hogeschool. De waardering van de voorlichting is gelijk aan eerdere metingen.

Van de havisten is 80 procent tevreden over de keuze van de opleiding, bij vwo'ers en mbo'ers zou 84 procent en 83 procent nu weer de zelfde opleiding bij dezelfde instelling kiezen. Vooral havisten en mbo'ers in de sector economie en havisten in de sector landbouw zijn potentiële switchers: 20 procent respectievelijk 27 procent van hen zou al vroeg, in december van het eerste jaar, een andere opleiding en/of hogeschool kiezen als zij daartoe de mogelijkheid hadden.

2.3 Juridische mogelijkheden en beperkingen

Er zijn nauwelijks aantoonbare juridische belemmeringen. Er zijn uiteraard allerlei vooropleidingseisen maar deze worden gezien als noodzakelijke kwaliteitseisen dat leerlingen of studenten het niveau van de opleiding in redelijke mate kunnen hanteren. In de literatuur komen we geen discussies

tegen of huidige vooropleidingseisen onredelijk zijn. Dat een vwo-diploma vereist is voor toelating tot een universitaire studie en een havodiploma voor toelating tot het hbo is geen punt van discussie. Dus ook niet dat een havodiploma wel toegang zou moeten verlenen tot een universitaire studie. Deze juridische onmogelijkheid wordt niet als onbillijk gepercipieerd.

Een voorbeeld van een beperking is de bepaling dat een leerling na het behalen van een vo-diploma niet nog een keer mag worden ingeschreven voor een bekostigde opleiding van dezelfde onderwijssoort.⁶ Omdat het vmbo-kb (vbo) en het vmbo-gl en -tl (mavo) tot een andere onderwijssoort behoren, is deze weg in het reguliere onderwijs wel mogelijk (Besluit samenwerking vobve, p. 8). Aangezien de bb naast de kb deel uitmaakt van het vbo (art. 10b WVO) kan een leerling met een bb-diploma geen kb-diploma behalen.

Ook in het gesprek met de Inspectie voortgezet onderwijs en vbe komt naar voren dat juridische belemmeringen niet de hoofdmoot vormen bij doorstroom en stapelen. De belangrijkste is nog wel de verblijfsduurregeling. De verblijfsduurregeling is geregeld in de WVO art. 27, lid 3. Daar lezen we dat een leerling vijf jaren te rekenen vanaf het ogenblik dat hij is aangevangen met voortgezet onderwijs geen onderwijs meer mag volgen aan een school voor mavo, een school voor vbo en in de eerste drie leerjaren van een school voor havo of vwo. In bijzondere gevallen kan die termijn door de Inspectie worden verlengd naar zes, mogelijk zeven jaar (art. 27 lid 5,6 en 7 WVO).

Versterking van doorstroom en stapelen zou eerder gezocht moeten worden in het faciliteren van mogelijkheden. Zo is het sinds de 'vernieuwde' 2^e fase mogelijk binnen schooltypes vakken op een hoger niveau af te sluiten. Zo kan een havoleerling bepaalde vakken (bijvoorbeeld de exacte als een leerling daar sterk in is) op vwo-niveau doen, een vmbo-tl'er op havoniveau. Maar, een vak op vwo-niveau bovenbouw duurt drie jaar, op het havo twee jaar. Er zou moeten worden bekeken door wie en hoe dit verschil kan worden bekostigd. Daardoor zou deze mogelijkheid veel beter kunnen worden benut. Je zou zelfs kunnen overwegen een leerling met exacte vakken afgesloten op vwo-niveau en de rest op havoniveau toe te laten tot een technische universiteit. Nu kan dat niet.

Scholen kunnen zich goed ontwikkelende leerlingen de kans geven op te stromen. Een vmbo-tl'er kan bijvoorbeeld door de school(gemeenschap) op havoniveau worden gezet, een mbo'er zou vakken op havoniveau moeten kunnen doen. Scholen zijn terughoudend om dit te doen, omdat het risico aanwezig is dat de leerling het toch niet op het havo redt en weer afstroomt naar vmbo-tl. Voor de school kan dit leiden tot een minder gunstige beoordeling van de Inspectie. Scholen die hun nek durven uit te steken, lopen het risico van een negatieve beoordeling, hetgeen leidt tot spelen op safe. Het zou veeleer voor de hand liggen scholen voor zulk gedrag te belonen.

⁶ De grondslag hiervoor kan worden gevonden in art. 6 lid 2a Formatiebesluit WVO: 'de leerlingen die reeds met goed gevolg eindexamen aan een school voor voorbereidend wetenschappelijk onderwijs, voor hoger algemeen voortgezet onderwijs, voor middelbaar algemeen voortgezet onderwijs of voor voorbereidend beroepsonderwijs hebben afgelegd en zich voorbereiden op het opnieuw afleggen van het eindexamen aan een gelijksoortige school'.

Ten slotte signaleert de inspectie belemmeringen op inhoudelijk gebied, bij de profielkeuze. Havo kent één vreemde taal, vwo twee, hetgeen de opstroom van havo naar vwo bemoeilijkt. Profiel C&M kent geen wiskunde, hetgeen opstroom bemoeilijkt.

De geïnterviewde bve-inspecteur verwijst nog naar de afspraak dat er in de bve in één jaar niet twee diploma's mogen worden behaald. Hij verwijst naar de discussie rond de notitie Helderheid in de bekostiging van het beroeps- onderwijs en de volwasseneneducatie van enige jaren terug. De discussie ging er toen om dat meervoudige diplomering niet mag worden toegepast om overwegend of uitsluitend het financiële belang van de instelling te dienen. Voor wat betreft de bekostiging is toen de bepaling opgenomen dat indien in enig kalenderjaar meer dan één diploma aan de deelnemer wordt uitgereikt, één diploma voor bekostiging wordt meegenomen. Dit is opgenomen in het wetsvoorstel Korte klap.

De zegsman van het landelijk vavo-netwerk signaleert inzake vavo- deelnemers wel de nodige juridische beperkingen. Er zijn situaties waarbij stapelen niet wordt bekostigd, bijvoorbeeld een t'ler die op het mbo vastloopt en alsnog havo wil halen. Een ander voorbeeld is een gediplomeerde t'ler die naar het havo gaat, dan zakt en vervolgens op het vavo vakken wil overdoen. Nog een ander voorbeeld is de gediplomeerde havist die naar het vwo gaat, daar zakt en niet mag sprokkelen. Een mbo'er met een kb-diploma die bij nader inzien op het vavo dat diploma wil upgraden naar tl kan dat niet, behoudens via de vo-route en dan uitbesteding. De verblijfsduurregeling werkt ook niet mee, een regulier traject en daarna uitbesteding aan vavo duurt in de regel al gauw zes jaar. Het vavo heeft iets vaker te maken met de wat moeilijkere leerling of leerlingen die bijvoorbeeld door ziekte vertraging oplopen.

Het beleid van gemeenten kan fors verschillen. Veelal voelen gemeenten zich verantwoordelijk voor het traject tot en met de startkwalificatie en daarna minder. Dat blijkt uit het voorbeeld van een gediplomeerde bol 2'ler die de kappersopleiding heeft gedaan, er achter komt dat hij dat beroep niet kan uitoefenen vanwege gevoeligheid voor eczeem en vervolgens in twee jaar havo wil doen. De betreffende gemeente staat dat niet toe. Ook op het punt van sprokkelen voeren gemeenten verschillend beleid: wat in de ene gemeente is toegestaan, kan in de andere gemeente niet. In het algemeen wordt niet bevorderd dat leerlingen van profiel wisselen. Een leerling die zijn of haar profiel C&M wil veranderen naar E&M of het profiel E&M wil wisselen naar N&G of van N&G naar N&T, mag dat niet doen uit de reguliere bekostiging. Natuurlijk wel als hij/zij dat zelf betaalt of de school dat doet. In een brief aan de leden van de Vaste Kamercommissie Onderwijs van 7 april 2008 doet het landelijk vavo-netwerk enkele nieuwe tekstvoorstellen inzake art. 3 Besluit Samenwerking vo-bve. Hiermee zouden knellende juridische beperkingen worden opgeheven. De brief is geschreven naar aanleiding van het AO VAVO van 2 april 2008. In de brief wordt ook gewezen op beperkingen bij het sprokkelen en fricties bij het wisselen van profiel.

De staatssecretaris van OCW heeft in de brief van 3 juli 2008 de Kamer toegezegd om na te gaan of de regelgeving voor de deelname aan het volwassenenonderwijs te versoepelen, zodat de beperkingen voor minderjarige leerlingen die al over een vo-diploma beschikken en voor leerlingen van achttien jaar en ouder met een ononderbroken leerweg in het voortgezet onderwijs komen te vervallen. Hierbij kunnen de uitkomsten van voorliggend onderzoek een rol spelen.

Er is rond stapelen nauwelijks jurisprudentie. Er is ons één geval bekend dat een rechter een roc heeft teruggefloten die een leerling niet wilde toelaten tot vmbo-t (vavo), omdat de vorige school de leerling onvoldoende capaciteiten, een afwachtende houding, onzekerheid en labiliteit toedichtte en wees op een problematische schoolloopbaan. Het betreft een uitspraak van de rechtbank 's-Hertogenbosch van 10 augustus 2007 (zaaknummer/rolnummer: 161849/KG ZA 07-467). De rechtbank wees de eis van de ouders toe. De leerling moest worden toegelaten tot het derde leerjaar vmbo-tl om de 2-jarige vmbo-tl-opleiding aan het vavo te kunnen volgen.

Hierna bekijken we enkele rapporten/adviezen van de Onderwijsraad en Adviesgroep vmbo die betrekking hebben op doorstroom/stapelen.

2.3.1 Rapporten Onderwijsraad

Bestudering van adviezen en verkenningen van de Onderwijsraad geeft evenzeer ondersteuning aan de stelling dat juridische belemmeringen niet de hoofdreden vormen van gebrekkige doorstroom- en stapelroutes. We lopen de belangrijkste adviezen kort langs.

Een aanwijzing dat juridische bepalingen niet echt belemmerend zijn voor doorstroom- en stapelmogelijkheden is dat bij de aanbevelingen die de Onderwijsraad (2005) doet om de overgangen in het Nederlands onderwijsstelsel te verbeteren geen juridische zaken worden genoemd. Het advies *Betere overgangen in het onderwijs* stelt de vraag centraal hoe leerlingen en studenten de overgangen in het onderwijsbestel soepeler kunnen doorlopen en wat daarbij de rol van de overheid en de onderwijsinstellingen moet zijn. De aanbevelingen betreffen veeleer onderwijsinhouden en -methoden en randvoorwaardelijke zaken. Zo constateert de Raad dat overgangen van niemand zijn, er is geen gemeenschappelijk eigenaarschap bij de betrokkenen bij de overgangen, er zou meer moeten worden gedacht in overgangperiodes (doorlopende leertrajecten) in plaats van overgangsmomenten.

Leerloopbaanondersteuning (ondersteuning bij de persoonlijke ontwikkeling en ondersteuning bij studie- en beroepskeuze) zou moeten worden geïntensiveerd. Naast extra leerperiodes (genoemd worden zomerscholen, weekend-scholen) wordt ook gepleit voor het weer toestaan van zittenblijven in plaats van leerlingen af te laten stromen naar een lager niveau. In dit verband wordt ook gewezen op de mogelijkheden om het stapelen of het volgen van 'omwegen' waar nodig en nuttig aan te moedigen, waardoor overgangen makkelijker worden genomen. Stapelen moet niet langer worden belemmerd of

ontmoedigd zoals bij de overgang vmbo-tl naar havo. Versoepeling en ondersteuning van deze overgang bestrijdt volgens de Raad deels voortijdig schoolverlaten en bevordert op termijn doorstroom naar het hoger onderwijs.

De verkenning *Doorstroom en talentontwikkeling* (Onderwijsraad 2007) geldt als een onderhoudsplan voor het onderwijs aan 12-18-jarigen. Naast successen (onder meer betere doorstroom tussen de deelsystemen) zijn er zorgen (aantal jongeren dat startkwalificatie haalt loopt terug, kennisniveau van leerlingen met een diploma is soms onvoldoende voor een goede aansluiting op een vervolgopleiding, te weinig leerlingen kiezen voor bèta en techniek). De verkenning biedt een agenda van onderhoudswerkzaamheden voor het voortgezet onderwijs en mbo, die kunnen bijdragen aan verbetering van doorstroom en talentontwikkeling. Ten behoeve van de verkenning is gesproken met de commissie Arbeidsmarkt-onderwijsvraagstukken van de SER, vertegenwoordigers van brancheorganisaties beroepsonderwijs, leden van de Adviesgroep vmbo en andere deskundigen.

Uit het hiernavolgende overzicht van te nemen maatregelen blijkt dat juridische belemmeringen een marginale rol spelen in de agenda van onderhoudswerkzaamheden. De agenda betreft vijf factoren die van invloed zijn op doorstroom en talentontwikkeling:

1. Programmastructuur: van aanbodwaarborg naar doorstroomwaarborg

Kern van dit agendapunt is dat flexibele doorstroommogelijkheden binnen en tussen onderwijssoorten gewaarborgd zijn. De verblijfsduurregeling is vanuit efficiencyoverwegingen te verdedigen, op de langere duur is ze ondoelmatig, omdat ze leidt tot onnodige uitval en ongediplomeerde instroom in het mbo. Het aanbod in het vmbo is behoorlijk onoverzichtelijk, de structuur van het mbo zou kunnen worden vereenvoudigd naar een onderscheid tussen korte (niveau 1 en 2) en lange opleidingen (3 en 4).

2. Programma-inhoud: van aanbodwaarborg naar afrondingswaarborg

Voor verbetering van de aansluiting met vervolgopleidingen is het waarborgen van het niveau belangrijker dan het waarborgen van het aanbod. Een behoorlijk niveau van kernvakken als Nederlands, Engels en wiskunde is onontbeerlijk. Leerstandaarden zouden daarbij behulpzaam kunnen zijn.

3. Loopbaanoriëntatie en -begeleiding: eerder en vooral beter kiezen

4. Incentivestructuur: verkeerd werkende prikkels wegnemen, gunstig werkende prikkels opnemen

Waar mogelijk moeten financiële en institutionele prikkels beter worden ingezet. Genoemd worden: versoepeling van de verblijfsduurregeling en het verticaal verbinden van het mbo op niveau-1 en -2 met het vmbo. De Raad constateert dat de bestaande verblijfsduurregels in het voortgezet onderwijs ervoor zorgen dat leerlingen die meer dan twee keer zijn blijven zitten, gedwongen worden om zonder diploma naar het mbo te gaan. 'Dit ontnemt deze groep het perspectief om op korte termijn een diploma te halen en draagt bij aan de grote schooluitval in deze groep. De kans op uitval neemt nu

eenmaal toe naarmate leerroutes langer worden'. De Raad pleit er ten slotte voor de toegankelijkheid van het vavo voor groepen te vergroten die op latere leeftijd een startkwalificatie willen behalen. Op deze punten zijn inmiddels acties ondernomen (zie eerder).

5. Rol van docenten: investeren in het opleidingsniveau.

Afgezien van maatregelen als genoemd onder 4 hebben de voorstellen nauwelijks betrekking op het wegnemen van wettelijke belemmeringen. En voor zover daar al sprake van is, zijn die belemmeringen al weggenomen. In de Tijdelijke regeling subsidiëring experimenten leergang vmbo-mbo 2 wordt het verticaal verbinden van vmbo met mbo-1 en -2 experimenteel mogelijk gemaakt.

2.3.2 Eindadvies Adviesgroep vmbo

De Adviesgroep had als kernopdracht het samen met scholen, vervolgonderwijs en bedrijfsleven zoeken naar ruimere mogelijkheden voor scholen om – binnen nader te bepalen kaders – het eigen onderwijsaanbod te bepalen. Uit de gevoerde discussies, expertmeetings en uitgevoerde onderzoeken komt de Adviesgroep tot vier 'vensters' die de agenda voor het vmbo vormen. Met name het vierde thema is vanuit het gezichtspunt van stapelen van belang:

1. Intensivering van loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB)

Thans rust LOB leerlingen nog te weinig uit voor het maken van loopbaankeuzes. Deels komt dat, omdat de regelgeving scholen onvoldoende prikkelt om er serieus werk van te maken. De deskundigheid is er, maar er wordt te weinig samengewerkt, het ontbreekt aan regie. LOB is in veel scholen ook nog te weinig ingebed in het schoolbeleid. LOB is een ketenprobleem, maar er is geen duidelijke probleemeigenaar.

2. Flexibilisering en vereenvoudiging van de programmastructuur van het vmbo

De Adviesgroep komt tot 33 landelijk vastgestelde beroepsgerichte programma's met differentiaties naar de verschillende leerwegen. De programmastructuur als geheel is niet flexibel genoeg. Zo is het switchen tussen sectoren en/of afdelingen, het bieden van een breed keuzepakket aan leerlingen en het combineren van een brede oriëntatie met een smalle uitstroom binnen de huidige structuur lastig.

3. Versterking van de kwaliteitsborging

Bij dit venster gaat de Adviesgroep met name in op de examinering.

4. Versterking van de schakelfunctie van de theoretische leerweg

De adviesgroep constateert dat de tl de scharnierfunctie richting mbo en havo niet goed kan waarmaken. 'De tl is weliswaar ondergebracht onder de paraplu van het voorbereidend beroepsonderwijs, maar vertoont inhoudelijk de meeste verwantschap met het algemeen vormend onderwijs'. Richting het mbo kent

de tl te weinig praktijkoriëntatie, richting het havo onvoldoende studievaardigheden en theorie en abstractie. Het aanvankelijke verschil tussen gl en tl – waarbij de gl in plaats van een algemeen vak een beroepsgericht vak heeft – is nagenoeg verdwenen, scholen kiezen de leerweg met de meeste mogelijkheden. De Adviesgroep stelt de volgende oplossingsrichting voor in het scheppen van meer ruimte in de inrichtings- en examenvoorschriften. Er zouden dan minder bepalingen zijn voor de (omvang van de) extra vakken in het derde leerjaar waardoor tijd ontstaat voor beroepsgerichte programma's in de tl. De kernvakken Nederlands, rekenen/wiskunde en Engels worden verplicht aangeboden, aangevuld met kern- en keuzeprogramma's die zijn afgestemd op de gewenste vervolgrichting.

Ook het advies van de Adviesgroep vmbo betitelt problemen met betrekking tot het vmbo hoofdzakelijk als niet-juridische problemen, ofschoon de Adviesgroep wat meer oog heeft voor de juridische belemmeringen dan de Onderwijsraad.

2.3.3 Beleidsruimte van scholen

Scholen hebben eigen beleidsvrijheid (of nemen in elk geval die vrijheid) om naast de formele vooropleidingseisen aanvullende voorwaarden te stellen. In het onderzoek van Van Esch & Neuvel (2007) waarin de doorstroom van vmbo (gl en tl) naar het havo centraal staat, is ook de vraag aan de orde gesteld welk beleid havoscholen voeren bij toelating, plaatsing en begeleiding van gl- en tl-leerlingen. Op het moment dat het onderzoek plaatsvond, was voor toelating van gl'ers tot het havo toestemming van de Inspectie van het Onderwijs nodig. In de praktijk vroegen havo's die toestemming nauwelijks. Mogelijk waren zij vanwege het geringe aantal doorstromende gl'ers niet op de hoogte van de bepaling. Het voorstel van de Adviesgroep vmbo om de bepaling van toestemming van de Inspectie te laten vervallen, werd door de helft van de onderzochte havoscholen welwillend begroet. Scholen vinden dat ze dat zelf samen met de toeleverende vmbo's kunnen regelen. Een derde stelt zich neutraal op, twaalf procent wijst de suggestie af. De bepaling is overigens inmiddels afgeschaft.

Uit het onderzoek blijkt dat nagenoeg alle (83) onderzochte havo's allerlei aanvullende voorwaarden stellen bij de toelating van gl'ers en tl'ers. Slechts vier procent stelt geen nadere eisen.

Grosso modo zijn die aanvullende eisen voor beide groepen gelijk. Naast uiteraard de wettelijke bepaling van het bezit van een vmbo-diploma stellen havo's aanvullende eisen in de zin van van een positief advies van de vmbo-decaan of -mentor (zo'n twee derde van de onderzochte havo's hanteert deze voorwaarde) en/of voldoende motivatie en een goede werkhouding (6 op de 10). Door vier op de tien havo's worden een voldoende voor wiskunde als eis gesteld, uiteraard in die gevallen waar wiskunde onderdeel van het profiel uitmaakt. Bij tl'ers is dat ruim de helft van de havo's. Eveneens vier op de tien havo's koppelen de toelating aan een gemiddeld eindcijfer variërend van zeven tot acht. Eén op de drie havo's stelt voor gl'ers de eis van een aanvullend avo-vak, hetgeen in feite dus neerkomt op de eis dat de gl'er zich

transformeert tot tl'er. Opmerkelijk is dat een voldoende voor Nederlands nauwelijks als extra toelatingseis wordt gesteld (7%).

Interessant is ten slotte dat een enkele havo als aanvullende eis stelt dat een leerling bereid is drie uur extra les te volgen boven op het reguliere havo-rooster of zich extra moet inspannen voor een ontbrekend vak of een tweede moderne vreemde taal naast het Engels moet kiezen.

De onderzoekers concluderen dat havo's het kennelijk nodig vinden allerlei waarborgen in te bouwen voordat zij gl'ers en tl'ers toelaten tot het havo.

2.4 Doorstroomkaart vo voor minderjarige leerlingen

Aan de hand van de informatie tot nog toe en na bespreking met de geïnterviewde inspecteurs voortgezet onderwijs en bve presenteren we hieronder een geactualiseerde versie van de doorstroomkaart vo voor minderjarige leerlingen. Een eerdere versie was aangereikt via het ministerie van OCW.

Tabel 2.9 Doorstroomkaart vo voor minderjarige leerlingen

	Regulier vmbo	Regulier havo	Regulier vwo	Vavo via vo	Mbo	Hbo	Toelichting
Vmbo bb ongediplomeerd	Ja	Ja	Ja	Ja, gl/tl of havo	Mbo 1/2	-	Een school is vrij om een bb-leerling die meer kan hoger te plaatsen. Geldt ook voor kb etc.
Vmbo bb gediplomeerd	Vmbo gl/tl	Ja*	Nee	-	Mbo 2	-	
Vmbo kb ongediplomeerd	Ja	Ja	Ja	Ja, gl/tl of havo	Mbo 1/2	-	
Vmbo kb gediplomeerd	Vmbo gl/tl	Ja*	-	Nee	Mbo 3/4	-	
Vmbo gl ongediplomeerd	Vmbo tl	Ja	Ja	Ja, gl/tl of havo	Mbo 1/2	-	
Vmbo gl gediplomeerd	Ja, maar niet bekostigd	Ja	Ja	Ja, havo	Mbo 3/4	-	
Vmbo tl ongediplomeerd	Vmbo tl (zit er al in)	Ja	Ja	Ja, gl/tl of havo	Mbo 1/2	-	
Vmbo tl gediplomeerd	-	Ja	Ja	Ja, havo	Mbo 3/4	-	
Havo ongediplomeerd	-	Ja	Ja	Ja	Mbo 3/4	-	Voor 21 en ouder wel naar hbo via colloquium doctum

	Regulier vmbo	Regulier havo	Regulier vwo	Vavo via vo	Mbo	Hbo	Toelichting
Havo gediplomeerd	-	Ja, maar niet bekostigd	Ja	Nee	Mbo 3/4	Ja	
Vwo ongediplomeerd	-	Ja	Ja	Ja	Mbo 3/4	-	Voor 21 en ouder wel naar hbo via colloquium doctum
Vwo gediplomeerd	-	-	Ja, maar niet bekostigd	-	Mbo 3/4	Ja	
Mbo ongediplomeerd	-	Ja*	Ja	Ja, havo	Mbo 1/2/3/4	-	
Mbo gediplomeerd	-	Ja*	-	Ja, havo/vwo	Mbo 2/3/4	Ja	

* Met toestemming van de Inspectie

Ja = juridisch mogelijk

Nee = juridisch niet mogelijk

- = niet aan de orde

2.5 Doorstroom en stapelen bij allochtone leerlingen

In deze paragraaf gaan we specifiek in op de positie van allochtone leerlingen. De SCP-studie 'Allochtone leerlingen in het onderwijs' (Gijsberts & Herweijer 2007) laat zien dat allochtone leerlingen met een flinke achterstand uit het basisonderwijs komen en dat zij dus ook vaker in de lagere vormen van voortgezet onderwijs terechtkomen. Uit een bewerking van CBS-gegevens blijkt dat van de allochtone leerlingen Turkse en Marokkaanse leerlingen in leerjaar 3 van het vo het meest achterblijven. Eén op de vijf volgt havo/vwo, terwijl dat voor de autochtone leerlingen dubbel zo hoog is. Eén op de drie Turkse en Marokkaanse leerlingen zit in de bb – het laagste niveau binnen het vmbo –, bij autochtone leerlingen is dat één op acht. De achterstand van Surinaamse en Antilliaanse leerlingen is minder groot, maar toch nog substantieel. Surinaamse leerlingen doen het wat beter dan Antilliaanse leerlingen. De overige niet-westerse allochtonen komen met een havo/vwo-deelname van veertig procent het dichtst in de buurt van de autochtone leerlingen. Voor een deel zijn dit kinderen van relatief hoogopgeleide vluchtelingen. Bijna één op de vier Turkse en Marokkaanse leerlingen krijgt lwoo, bij autochtonen is dit één op de twaalf.

Grofweg vallen allochtone leerlingen twee keer zo vaak uit als autochtone leerlingen, hun slaagkansen liggen onder die van autochtonen, voor Turkse leerlingen geldt dit nog weer wat sterker.

Allochtone leerlingen blijven dus vaker zitten, verlaten vaker het onderwijs zonder diploma en zakken vaker voor het eindexamen. Je zou verwachten dat de onderwijsloopbaan van allochtone leerlingen met een diploma in het vervoltraject ook moeizamer verloopt. Dat is echter niet het geval. Eenmaal in het bezit van een diploma stromen allochtone leerlingen even veel of meer

door naar vervolgopleidingen. Ze kiezen vaker dan autochtone leerlingen voor de hoogst mogelijke vervolgopleiding (van havo naar hbo, van vwo naar wo). Allochtone leerlingen vmbo-gl/-tl stromen relatief vaker door naar havo. Waar in 2005 veertien procent van de autochtone leerlingen met vmbo-diploma gl/tl naar havo doorstroomt, is dat bij Turken 21 procent, bij Marokkanen 22 procent en bij overig niet-westerse allochtonen 24 procent. De percentages bij Surinamers en Antillianen zijn vergelijkbaar met die van autochtone jongeren. De auteurs concluderen dat de comeback van het stapelen van havo op mavo van de laatste jaren mede te danken is aan de keuze van allochtone leerlingen.

In het *mbo* wijkt de verdeling van allochtone deelnemers over de vier niveaus af van die van autochtone deelnemers. Ze volgen minder vaak een opleiding op niveau 3 of 4 en waar 3% van de autochtone deelnemers een opleiding op niveau 1 volgt, is dat voor allochtone deelnemers rond de tien procent. Dat allochtone deelnemers vaker op de lagere mbo-niveaus te vinden zijn, komt onder meer doordat zij in het vmbo vaker een opleiding op het laagste niveau (bb) hebben gevolgd. Deze geeft geen recht op toelating tot mbo 3 en 4. Verder speelt mee dat een relatief groot aantal allochtone mbo'ers geen diploma vo heeft gehaald en uitsluitend toelaatbaar zijn tot niveau 1 (assistentenopleiding) of tot niveau 2 (basisberoepsopleiding), maar dan alleen als er in de betreffende opleidingssector geen assistentenopleiding beschikbaar is.

Het aantal allochtone studenten in het *hoger onderwijs* groeit. Was midden jaren negentig zes procent van de eerstejaars in het ho (zowel hbo als wo) niet-westers allochtoon, inmiddels is dat verdubbeld tot twaalf à dertien procent. Opmerkelijk is dat met name Antilliaanse studenten (eerste en tweede generatie) relatief vaker deelnemen aan ho. 'Naast een groep Antillianen met weinig opleiding en veel problemen die de beeldvorming in de media domineert, is er dus ook een aanzienlijke groep die het goed doet in het onderwijs'. Bovendien kiezen allochtone studenten vaker voor opleidingsrichtingen die een goed perspectief op de arbeidsmarkt bieden. In het hbo kiezen zij relatief vaak voor economische opleidingen, in het wo voor economie en rechten. Toch ligt hun deelname nog onder die van autochtone jongeren. Dat komt niet door de doorstroom vanuit havo en vwo, zoals we hebben gezien, maar door het geringe percentage allochtonen dat havo en vwo afrondt.

Het diplomarendement (percentage van de instroom dat een diploma behaalt) na acht jaar van autochtone studenten bedraagt 75 à 80 procent, dat van allochtone studenten ligt twintig procentpunten lager. Dit houdt in dat de rest zonder diploma het ho heeft verlaten of nog steeds studeert (Gijsberts & Herweijer, 2007).

Bezien vanuit de optiek van opstroom en stapelen stellen we vast dat leerlingen uit minderheden het meest kunnen profiteren van herwaardering van stapelen van opleidingen. Dat geldt ook voor autochtone achterstandsleerlingen. Deze twee groepen kunnen verder nog profijt hebben van versterking van de doorstroom in de beroepskolom (Herweijer, 2006).

2.6 Trends uit de deskresearch

- Alles overziend ontstaat beeld van een spagaat van onderwijs: met een grote groep gaat het steeds beter, met een kleine groep gaat het steeds moeilijker. Groepen lijken uit elkaar te groeien.
- Meer in het algemeen zien we een verschuiving in denken van overgangsmomenten naar overgangspannen, er worden steeds meer bruggetjes gebouwd.
- Afgaande op signalen in de literatuur en interviews zijn de juridische belemmeringen grosso modo beperkt en spitsen zich met name toe op belemmeringen om een diploma van dezelfde schoolsoort te halen, het verrijken of upgraden van diploma's, profielen of vakkenpakketten en uitbesteding aan vavo. Ook de verblijfsduurregeling wordt genoemd. De juridische beperking brengt dan met zich mee dat die activiteiten niet door de overheid worden bekostigd. Het staat scholen dan wel individuen wel vrij om die activiteiten zelf te bekostigen. Belemmeringen zitten veeleer op inhoudelijk gebied en in onvoldoende facilitering van bestaande mogelijkheden tot opstroom en stapelen en/of in negatieve prikkels richting scholen die leerlingen op hoger niveau dan het instroomniveau plaatsen en daarbij het risico lopen dat de leerling wordt teruggeplaatst naar het eerdere niveau. De oplossing moet dan ook niet alleen gezocht worden in het wegnemen van onnodige juridische belemmeringen maar ook in het versterken van bestaande condities,
- Op basis van de literatuur en interviews zijn geen uitspraken te doen over het exacte voorkomen van juridische belemmeringen. Er zijn geen gegevens te achterhalen over het aantal keren dat de inspectie toestemming verleent de verblijfsduur met 1 of 2 jaar te verlengen, het aantal leerlingen dat vakken of diploma verrijkt is onbekend, het aantal profielwisselaars is onbekend, zo ook van welk profiel naar welk ander profiel wordt gewisseld.
- Belemmeringen worden in de literatuur en door geïnterviewden gedefinieerd als zijnde veelal van inhoudelijke, programmatische, (infra)-structurele, organisatorische aard.
- Scholen hebben een grote beleidsvrijheid om leerlingen ook tussentijds op het adequate niveau te plaatsen. Op die manier kunnen allerlei verkeerde plaatsingen worden gereduceerd. Een havoleerling waarvan na enkele maanden blijkt dat hij/zij het vwo-niveau aan kan, kan zonder problemen worden herplaatst. Er zijn ook hier geen kwantitatieve gegevens over de mate waarin dit daadwerkelijk voorkomt en of dit vooral speelt bij ondergeadviseerde leerlingen. Voorkomen moet worden dat scholen leerlingen behoedzaam plaatsen, omdat een leerling gedurende het schooljaar altijd nog kan opstromen.
- We zien dat scholen bij de overgang van de ene schoolsoort (bijvoorbeeld vmbo-tl) naar de andere schoolsoort (bijvoorbeeld havo 4) veelal allerlei aanvullende (kwaliteits)eisen stellen met een verschillende reikwijdte.

- Alles overziend constateren we dat kennis over de grotere stapelstromen redelijk aanwezig is, maar over de kleinere (zoals havo/vwo, havo/mbo) is minder bekend, zo ook over het speciaal onderwijs. Het particulier onderwijs als stapeltraject is vrijwel geheel buiten beeld.

3 STROMEN IN CIJFERS

3.1 Inleiding

3.1.1 Bronnen

In dit hoofdstuk geven we een cijfermatig beeld van de stromen in het onderwijs. Hiertoe hebben we gebruikgemaakt van meerdere bronnen omdat er op dit moment nog niet één bron is die een antwoord geeft op de verschillende vragen uit dit onderzoek. De belangrijkste bronnen zijn de bewerkte BRON-bestanden en het bestand dat ten grondslag ligt aan de onderwijsmatrix. Sinds enige tijd is hier overigens sprake van overlap omdat de BRON-bestanden ook worden gebruikt voor het samenstellen van de onderwijsmatrix. De bewerkte gegevens uit het Basisregister Onderwijs (BRON) zijn goed bruikbaar om overgangen van jaar tot jaar te bekijken. Het aantal jaargangen voor het voortgezet onderwijs is echter beperkt (vanaf 2003) waardoor er nog geen uitgebreide historische analyse mogelijk is. Hoewel de BRON-gegevens een schat aan informatie bevatten, kent het op dit moment nog enkele beperkingen. Stromen uit het primair onderwijs zijn nog niet beschikbaar omdat het onderwijsnummer in die sector nog in ontwikkeling is. Ook voor het praktijkonderwijs en particulier onderwijs zijn geen onderwijsnummergegevens beschikbaar. Daarnaast zijn, met name in de eerdere jaren, diplomagegevens niet altijd volledig. Ondanks deze beperkingen geeft BRON een goed beeld van de stromen in het onderwijs.

Omdat BRON in het voortgezet onderwijs sinds 2003 beschikbaar is, is er voor het volgen van de trend gebruikgemaakt van de gegevens die ten grondslag liggen aan de onderwijsmatrix. Binnen de onderwijsmatrix werden met behulp van een rekenmodel de verschillende stromen zo goed mogelijk geschat. Met het beschikbaar komen van BRON hoeft er nu minder geschat te worden. Een vergelijking van het gebruik van de onderwijsnummergegevens en de (voorheen) gebruikte methode voor de onderwijsmatrix liet zien dat vooral kleine stromen niet altijd goed werden geschat. Om die reden hebben we de matrixgegevens dan ook niet gebruikt voor de detailanalyse van de huidige stromen in het onderwijs. Een andere reden waarom we de matrixgegevens niet hebben gebruikt, is omdat bepaalde overgangen (niet toegestane stromen) zijn weggelaten. Voor de hoofdstromen geeft de onderwijsmatrix een goed beeld en daarom hebben we de gegevens uit productieronde 2007 gebruikt voor een historische analyse van de belangrijkste stapelroutes.

3.1.2 Opbouw hoofdstuk

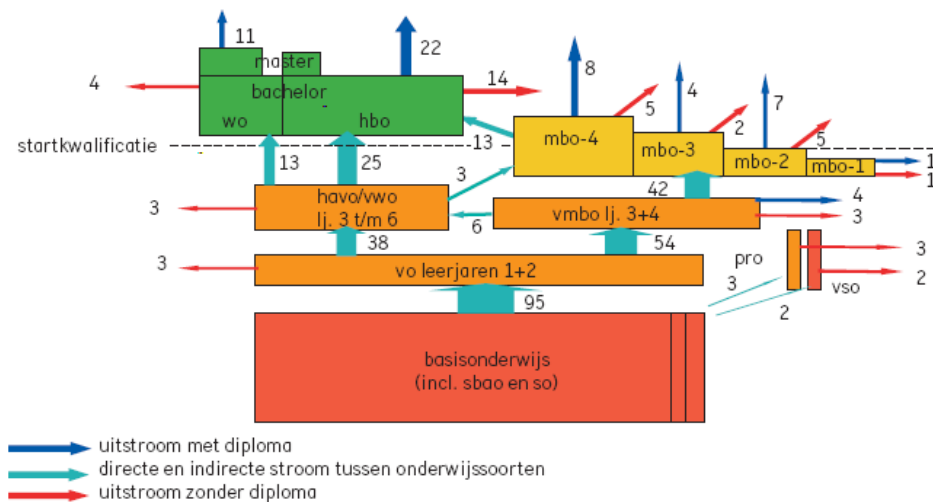
Eerst geven we een totaaloverzicht van de stromen in het door de ministeries van OCW en LNV bekostigde onderwijs, vervolgens gaan we in op de ontwikkeling van het stapelen in de periode 1998-2006. Daarna wordt meer in detail

ingegaan op de stromen in en uit het voortgezet onderwijs. Daar wordt naast gediplomeerd 'stapelen' ook ingegaan op ongediplomeerde doorstroom (opstroom). Vervolgens wordt kort ingegaan op de carrièrepaden van een cohort vmbo-havo-stapelaars en een cohort havo-vwo-stapelaars. Tot slot worden de belangrijkste uitkomsten op een rij gezet.

3.2 Relatieve omvang stromen in het onderwijs

In figuur 3.1 wordt een overzicht gegeven van de stromen in het Nederlandse onderwijsstelsel. In de figuur worden de stromen telkens weergegeven als een percentage van de uitstroom uit het basisonderwijs. Deze figuur geeft een beeld van de relatieve omvang van de verschillende stromen. We kunnen er bijvoorbeeld uit afleiden dat naar verwachting zes procent van alle leerlingen uit het basisonderwijs overstapt van vmbo naar havo/vwo (zie de lichtblauwe pijl midden van de figuur van 'vmbo leerjaar 3+4' naar 'havo/vwo leerjaar 3 t/m 6').

Figuur 3.1 Stroomschema onderwijs als percentage van de uitstroom uit het primair onderwijs (op basis stroomgegevens leerlingen/studenten in 2006)

Bron: OCW Kerncijfers 2003-2007 (blz. 8.)

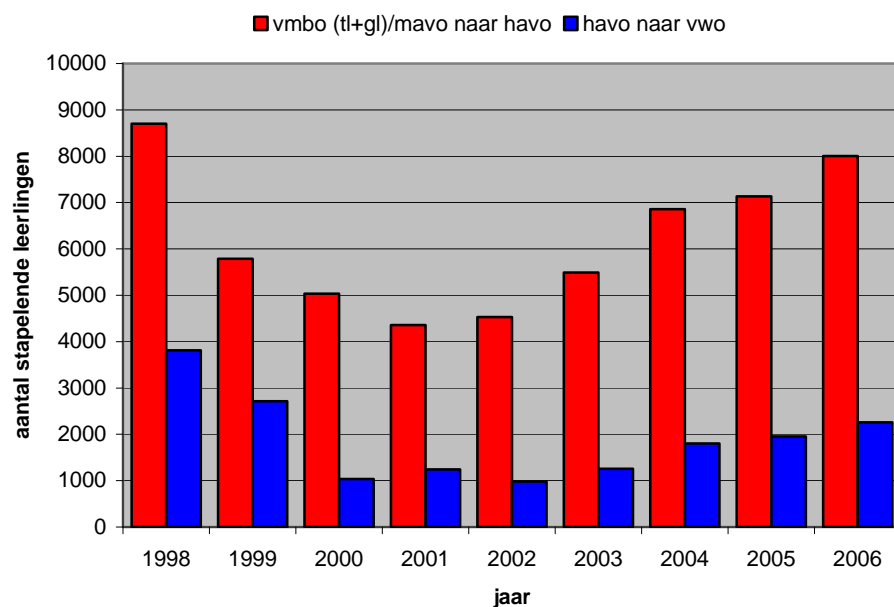
De bovenstaande figuur geeft in grote lijnen zicht op de relatieve omvang van de stromen. Het zegt echter niets over de ontwikkelingen over jaren en is onvoldoende specifiek om de stromen tussen havo en vwo in beeld te brengen.

3.3 Historische ontwikkeling stapelovergangen

3.3.1 Absolute aantallen gediplomeerde stapelaars

In figuur 3.2 wordt een historisch overzicht gegeven van het aantal stapelaars voor twee kenmerkende overgangen. De eerste overgang heeft betrekking op leerlingen die na het behalen van een vmbo-tl-, vmbo-gl- of mavodiploma doorstromen naar een havo-opleiding. Bij de tweede overgang gaat het om gediplomeerde havoleerlingen die direct doorgaan naar het vwo. Voor beide 'stapelvormen' geldt dat er tot ongeveer 2001 een daling optrad, maar dat er sindsdien weer sprake is van een stijging.

Figuur 3.2 Aantal leerlingen met een stapelovergang

Brongegevens: Onderwijsmatrix 2007

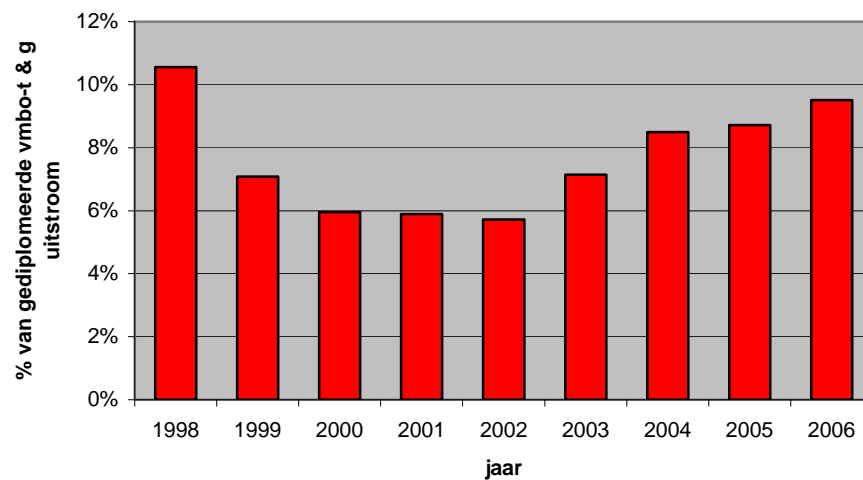
Uit de detailanalyse van de leerlingenstroom van 2006 naar 2007 (tabel 3.2 in paragraaf 3.4) komt overigens naar voren dat de stijging van havo-vwo-stapelaars niet doorzet en dat het aantal havo-vwo stapelaars ongeveer gelijk blijft (bijna 2100 stapelaars, 5,3% van de totale gediplomeerde uitstroom).

3.3.2 Procentuele verdeling

In het bovenstaande wordt met absolute aantallen gewerkt waardoor niet duidelijk is of de curve kan worden verklaard door fluctuaties in leerlingen-aantallen over jaren. Om die reden hebben we ook het percentage stapelaars ten opzichte van de uitstroom berekend. Deze berekening is door de stelselwijzigingen in het beroepsonderwijs (onder andere mavo naar vmbo en

invoering lwoo) moeilijk te maken omdat de totalen waar je het aantal stapelaars door deelt niet geheel consistent is. We geven de grafiek van de percentages hier weer omdat deze ondanks een mogelijke vertekening wel een benadering geeft van het onderliggende patroon. De percentages laten zien dat de procentuele verdeling hetzelfde patroon volgt als de absolute aantallen. Op basis hiervan concluderen wij dat de fluctuatie in het aantal stapelaars niet kan worden verklaard uit fluctuaties in de leerlingenaantallen alleen.

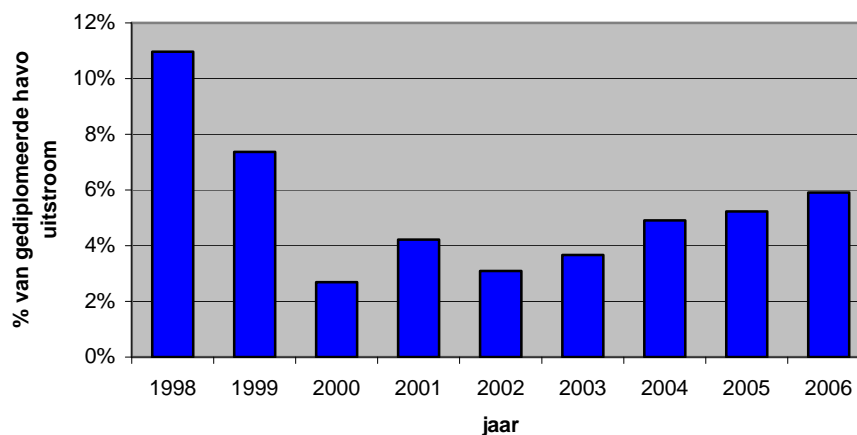
Figuur 3.3 Percentage stapelaars vmbo-havo ten opzichte van totale gediplomeerde uitstroom uit vmbo-tl en gl

Brongegevens: Onderwijsmatrix 2007

Voor de percentages gediplomeerde havo-leerlingen die doorgaan naar het vwo geldt hetzelfde, hoewel de stijging hier minder snel en groot lijkt te zijn (zie figuur 3.4). Na een snelle daling tot ongeveer drie procent in de periode 1998-2002 zien we het percentage gediplomeerde havo-leerlingen dat naar het vwo doorstroomt vanaf 2002 weer langzaam stijgen tot zes procent in 2006.

Figuur 3.4 Percentage stapelaars havo-vwo ten opzichte van totale gediplomeerde uitstroom uit havo

Brongegevens: Onderwijsmatrix 2007

Net als bij de gegevens voor het vmbo, maken we een kanttekening bij de procentuele verdeling voor de havo-vwo-stapelaars. We zien namelijk dat het totale aantal havoleerlingen dat met een diploma uitstroomt (gebruikt als noemer) erg laag is in de jaren 2001 en 2002, zozeer zelfs dat hier sprake lijkt van trendbreuk in de dataverzameling. Het tussentijdse piekje bij 2001 in figuur 3.3 lijkt dan ook meer een gevolg van een artefact dan dat het de werkelijke situatie weerspiegelt. De procentuele gegevens moeten dan ook vooral worden gezien als een grove schets die zicht geeft op de trend over jaren.

3.4 Stromen binnen en tussen schoolsoorten

3.4.1 Werkwijze

Door de invoering van het onderwijsnummer is het mogelijk geworden om voor elk jaar vast te stellen welke opleiding iemand volgt. Door gegevens op verschillende peilmomenten te combineren is het mogelijk om overgangen te bestuderen. Voor het onderstaande is gekeken naar de overgang van 2006 naar 2007. Binnen het bij Cfi ontwikkelde stroombestand zijn gegevens uit BRON VO, MBO en HO gecombineerd.

In de hier gepresenteerde cijfers hebben we ons beperkt tot leerlingen jonger dan 21 jaar die in het voortgezet onderwijs stonden ingeschreven (928.652 leerlingen) en hebben we hieruit alleen de leerlingen in de bovenbouw geselecteerd (524.131 leerlingen). Omdat het aantal combinaties van opleidingen op de twee peilmomenten, afhankelijk van de uitsplitsing die men hanteert, al snel in de honderden tot duizenden loopt, hebben we een selectie gemaakt van de meest relevante stromen. In het vmbo en havo hebben we

ons vooral gericht op de overgangen die te maken hebben met opstroom (overgang van een lager naar een hoger niveau) en stapelen. In het vwo is naast doorstroomgegevens ook afstroom naar havo opgenomen.

Om de volgende tabellen goed te kunnen lezen, is het van belang te weten dat in de eerste kolom de opleiding en het leerjaar op 1 oktober 2006 zijn weergegeven. Waar dat van toepassing is, staat tussen haakjes ook weergegeven of men de opleiding met een diploma heeft afgerond in het betreffende schooljaar ('06-'07). Op de eerste rij staan vervolgens enkele voor dit onderzoek relevante (vervolg)opleidingen, waarbij voor het mbo ook het niveau is vermeld. Het betreft hier een deel van de mogelijke stromen en de hier gegeven deelstromen tellen dan ook niet op tot het totale aantal leerlingen uit de laatste kolom. Voorbeelden van stromen die niet zijn opgenomen zijn bijvoorbeeld de reguliere doorstroom van vmbo 3-tl naar vmbo 4-tl of schooluitval

3.4.2 Stroom en uitstroom vmbo

In tabel 3.1 wordt voor vmbo-leerlingen per leerjaar en leerweg de uitstroom naar enkele specifieke opleidingen gegeven. In deze tabel kunnen we op de onderste regel aflezen dat van de 40.294 vmbo-tl-leerlingen die een diploma hebben gehaald in schooljaar '06-'07 er op 1 oktober 2007 precies 8472 staan ingeschreven bij een reguliere havo-opleiding. We zien dat de (ongediplomeerde) opstroom vanuit vmbo 3 of 4 zeer beperkt is en enkele honderden leerlingen betreft.

Tabel 3.1 Deel stromen vanuit vmbo (inclusief lwoo) naar havo, vwo, mbo en vavo (absolute aantallen leerlingen overgang '06/'07 naar '07/'08)

	naar vmbo-tl ('07):	havo	vavo mavo	vavo havo	mbo niv. 1-2	mbo niv. 3-4	vwo	Categorie-totaal**
van('06):								
vmbo 3 bb	41	5	0	0	1471	12	1	29845
vmbo 3 kb	93	2	4	0	596	24	0	30632
vmbo 3 gl	6040	24	7	0	135	6	1	15162
vmbo 3 tl	34601	206	23	2	637	81	39	37162
vmbo 4 bb(gd)	7	0	7	0	1954	50	0	3355
vmbo 4 bb (dip)	17	1	7	1	21834	1669	0	26090
vmbo 4 kb (gd)	19	1	9	0	705	147	0	1817
vmbo 4 kb (dip)	37	15	10	1	5755	20588	0	27932
vmbo 4 gl (gd)	43	4	4	0	99	66	5	468
vmbo 4 gl (dip)	7	531	0	3	573	6029	14	7440
vmbo 4 tl (gd)	1986	60	112	28	534	544	4	3794
vmbo 4 tl (dip)	171	8472	11	66	2048	27844	21	40294

* bb = basisberoepsgerichte leerweg; kb = kaderberoepsgerichte leerweg; gl = gemengde leerweg; tl = theoretische leerweg; gd = geen diploma; dip = wel diploma.

** Dit totaal is geen optelling van de hier gepresenteerde kolommen (die immers een selectie van specifieke stromen is).

Tabel 3.1 bevat zeer veel informatie en roept soms ook vervolgvragen op. Een van die vragen is bijvoorbeeld wat er aan de hand is met de 171 leerlingen die geslaagd zijn voor het vmbo-tl-examen en het daaropvolgende jaar toch weer staan ingeschreven bij vmbo-tl. De vraag is of het hier gaat om administratieve vergissingen, sectorwisseling of een tweede examen om benodigde deelvakken of hogere cijfers te halen. Deze route komt op juridische gronden niet voor bekostiging in aanmerking. Naast opstroom tussen vmbo en havo zien we ook opstroom binnen het vmbo. Een redelijk grote groep leerlingen van de vmbo-gl-leerlingen gaat alsnog de tl-richting volgen, wat in praktijk overigens een beperkte uitbreiding van het vakkenpakket betreft.

3.4.3 Uitstroom havo

In tabel 3.2 worden enkele voor dit onderzoek relevante stromen vanuit het havo gegeven. We zien dat er in alle (bovenbouw)leerjaren sprake is van opstroom naar het vwo, maar dat de grootste groep overstapt na het behalen van een havodiploma. De overgang van havo naar het mbo treedt vooral in het vierde leerjaar op. Verder kunnen we uit deze cijfers afleiden dat van de groep leerlingen die een havo-diploma haalt 78 procent direct doorgaat naar het hbo. De rest gaat naar een andere vervolgopleiding of stopt (tijdelijk) met onderwijs.

Tabel 3.2 Deel* stromen vanuit havo naar vwo, mbo en hbo in (absolute aantallen leerlingen overgang '06/'07 naar '07/'08)

Van:	Naar: Regulier vwo	Vavo vwo	Mbo Niv.1/2	Mbo Niv.3/4	Hbo	Totaal
Havo 3	419	0	162	489	0	40481
Havo 4	158	4	220	2912	44	55932
Havo 5 (geen dip.)	191	30	56	636	830	7339
Havo 5 (diploma)	1961	136	129	1410	30812	39719

* Voorbeelden van stromen die niet in deze tabel zijn weergegeven zijn de leerlingen die overgaan vanuit klas 3 en 4, de zittenblijvers in die klassen en de vsv'ers (deze leerlingen worden overigens wel meegerekend in de totaalcategorie).

Een redelijk aantal leerlingen stroomt ongediplomeerd uit het havo door naar het hbo. Het gaat hier waarschijnlijk vooral om leerlingen die deelnamen aan pilotprojecten waarbij men voorwaardelijk werd toegelaten tot het hbo om naast het propedeuseprogramma alsnog het havodiploma te halen. Omdat dit in praktijk te zwaar blijkt voor veel leerlingen, worden deze pilots niet doorgezet en zal deze stroom in de komende jaren weer afnemen.

3.4.4 Stroom en uitstroom vwo

Bij het vwo is er per definitie geen sprake van opstroom. Wel kan hier worden gekeken naar afstroom naar het havo, die vooral in de lagere leerjaren optreedt en de overgang naar het vavo, die juist in de latere leerjaren (op bescheiden schaal) voorkomt. De overstap van vwo naar mbo is zeldzaam. Het grootste deel van de gediplomeerde vwo'ers stroomt zoals verwacht door naar het wetenschappelijk onderwijs. Ook de stroom naar het hbo is aanzienlijk.

Tabel 3.3 Deel* stromen vanuit vwo naar havo, vavo vwo, mbo, hbo en wo (in absolute aantallen leerlingen overgang '06/'07 naar '07/'08)

Van:	Naar:	Havo	Vavo vwo	Mbo niv.1/2	Mbo niv.3/4	Hbo	Wo	Totaal
Vwo3		3059	0	0	24	1	0	41642
Vwo4		2543	7	9	77	11	0	41678
Vwo5		895	124	11	37	320	21	39040
Vwo6 (geen diploma)		30	524	10	19	310	532	3930
Vwo6 diploma		2	80	4	38	4077	21645	30379

* Voorbeelden van stromen die niet in deze tabel zijn opgenomen, zijn onder andere leerlingen die gewoon overgaan vanuit klas 3, 4 en 5, de zittenblijvers in die klassen en de vsv'ers (deze leerlingen tellen wel mee in de kolom 'totaal').

We hebben nu in detail gekeken naar de overgang tussen twee jaren. Deze informatie geeft zicht op de kwantitatieve stroombewegingen in het onderwijs maar zegt nog weinig over de routes die leerlingen afleggen door het onderwijs. Om daar zicht op te krijgen, volgen we twee specifieke groepen leerlingen in hun onderwijs carrière, namelijk vmbo-havo-stapelaars en havo-vwo-stapelaars.

3.5 Carrièrepaden stapelaars

Vmbo-havo-stapelaars 2003

Als eerste volgen we leerlingen die in 2003 zijn geslaagd voor het examen vmbo-tl of -gl én zijn overgestapt naar het havo. We hebben voor 2003 als uitgangsjaar gekozen omdat dat het vroegste moment is waarop betrouwbare gegevens beschikbaar zijn. Na het eerste jaar in het havo kunnen de leerlingen dus nog drie jaar worden gevolgd tot en met de inschrijving in oktober 2007. Zoals eerder opgemerkt geldt voor de beginjaren dat de diploma-gegevens niet altijd volledig zijn. De invloed hiervan is beperkt, omdat we hier vooral werken met de inschrijvingsgegevens.

De cohort die wij hier volgen, bestaat uit 5943 leerlingen die in schooljaar '03/'04 hun vmbo-gl- of -tl-diploma hebben gehaald en die op 1 oktober 2004 aan een reguliere havo-opleiding stonden ingeschreven. Meer dan 96 procent van deze leerlingen had een diploma voor de vmbo-theoretische leerweg, drie procent had een diploma voor de gemengde leerweg. Bij minder dan één procent van deze cohort stapelaars was sprake van leerwegondersteunend onderwijs (lwoo). De meeste leerlingen stroomden door naar havo 4, een klein deel (45 leerlingen) ging echter direct door naar havo 5. Wanneer we enkele achtergrondkenmerken van de cohort bekijken, zien we dat die bestaat uit 53 procent jongens, dat het overgrote deel in het laatste jaar van het vmbo vijftien of zestien jaar was, dat bijna een kwart (23,4%) van de leerlingen uit de cohort een allochtone achtergrond heeft en dat ruim een op de tien leerlingen in 2003 in een probleemcumulatiegebied woonde.

In tabel 3.4 worden de carrièrepaden van de leerlingen uit de cohort 2003 gepresenteerd, waarbij de stromen naar grootte zijn geordend. In deze tabel hebben we stromen kleiner dan vijftien leerlingen samengevoegd in een categorie 'overig'. Deze minder gangbare routes worden gevolgd door ongeveer vijf procent van de leerlingen in de cohort.

De hoofdstroom (42%) bestaat uit leerlingen die zonder vertraging doorstromen naar het hbo en daar minimaal een jaar ingeschreven staan. Ongeveer zeven procent volgt dezelfde route, maar dan met een jaar vertraging in het havo (derde rij in tabel). We zien echter ook dat tien procent van de leerlingen na een jaar havo alsnog naar het mbo (vooral BOL niveau 3 of 4) gaat en daar minimaal twee jaar staat ingeschreven. Het totale aantal leerlingen dat alsnog in het mbo terechtkomt, ligt wanneer we daar ook andere routes in betrekken nog minimaal acht procent hoger. Van de 155 leerlingen die na twee havo naar het mbo doorstromen en daar minimaal twee jaar staan ingeschreven, blijken er overigens 61 een havo-diploma gehaald te hebben. Voor de totale groep leerlingen die na het stapelen naar de havo op het mbo terechtkomt, geldt overigens dat iets minder dan tien procent dat doet na het behalen van het havo-diploma.

Ongeveer vijf procent van de leerlingen vinden we na een jaar inschrijving in het hbo niet meer terug in het bekostigde onderwijs (weergegeven met nvt). Voor deze categorie geldt waarschijnlijk dat het grootste deel uitval betreft. Of er sprake is van tijdelijke uitval of dat deze structureel van aard is, kunnen we op basis van deze gegevens echter niet zeggen. Verder zien we ook dat een redelijk grote groep leerling na twee jaar havo niet meer in het reguliere onderwijs kan worden teruggevonden.

Tabel 3.4 Onderwijsroutes van cohort stapelaars vmbo-havo 2003

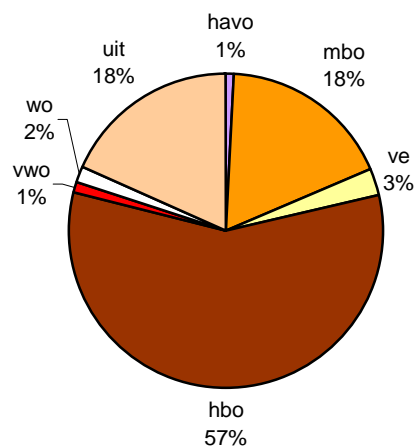
Route (2003-2004)-2005-2006-2007	Aantal leerlingen	Percentage binnen cohort
(vmbo-havo-) havo-hbo-hbo	2509	42,2%
(vmbo-havo-) mbo-mbo-mbo	613	10,3%
(vmbo-havo-) havo-havo-hbo	430	7,2%
(vmbo-havo-) havo-hbo-nvt	292	4,9%
(vmbo-havo-) havo-nvt-nvt	281	4,7%
(vmbo-havo-) havo-nvt-hbo	230	3,9%
(vmbo-havo-) havo-mbo-mbo	155	2,6%
(vmbo-havo-) havo-havo-nvt	146	2,5%
(vmbo-havo-) nvt-nvt-nvt	122	2,1%
(vmbo-havo-) havo-vavo-hbo	102	1,7%
(vmbo-havo-) havo-hbo-mbo	75	1,3%
(vmbo-havo-) mbo-mbo-nvt	66	1,1%
(vmbo-havo-) havo-hbo-wo	63	1,1%
(vmbo-havo-) havo-havo-mbo	58	1,0%
(vmbo-havo-) havo-havo-vavo	52	0,9%
(vmbo-havo-) havo-vwo-vwo	52	0,9%
(vmbo-havo-) mbo-nvt-nvt	44	0,7%
(vmbo-havo-) havo-havo-havo	41	0,7%
(vmbo-havo-) nvt-mbo-mbo	40	0,7%
(vmbo-havo-) havo-nvt-mbo	39	0,7%
(vmbo-havo-) havo-vavo-nvt	37	0,6%
(vmbo-havo-) havo-vavo-vavo	34	0,6%
(vmbo-havo-) havo-mbo-nvt	26	0,4%
(vmbo-havo-) vavo-vavo-hbo	21	0,4%
(vmbo-havo-) vavo-hbo-hbo	19	0,3%
(vmbo-havo-) vavo-vavo-vavo	18	0,3%
(vmbo-havo-) nvt-hbo-hbo*	18	0,3%
(vmbo-havo-) vavo-vavo-nvt	17	0,3%
(vmbo-havo-) havo-mbo-hbo	16	0,3%
(vmbo-havo-) havo-hbo-vavo	16	0,3%
(vmbo-havo-) havo-vwo-wo	15	0,3%
(vmbo-havo-) overige routes	296	5,0%
Totaal	5943	100%

* Bij deze route is het mogelijk dat men in het jaar dat men niet stond ingeschreven in het bekostigde onderwijs (gemarkeerd met 'nvt'), een havo-diploma in het particulier onderwijs heeft gehaald.

Uit tabel 3.4 krijgen we ook zicht op leerlingen die vanuit het vmbo zonder vertraging in het wo terechtkomen. De eerste route loopt via havo en hbo en geldt voor 63 leerlingen uit de cohort, de andere route loopt via vwo naar wo en betreft 15 leerlingen.

Voor het overzicht hebben we ook gekeken in welke onderwijssoort de stapelaars uit 2003 zich in 2007 bevinden (figuur 3.5).

Figuur 3.5 Onderwijspositie in 2007 van leerlingen uit cohort vmbo-havo 2003

Het grootste deel van de leerlingen uit de vmbo-havo-cohort 2003 staat in 2007 ingeschreven in het hoger onderwijs. Bijna een op de vijf leerlingen is niet meer ingeschreven in het bekostigd onderwijs en een even groot deel staat op dat moment ingeschreven in het mbo. Slechts een klein percentage van de leerlingen staat nog ingeschreven bij een vo-opleiding of een opleiding voor volwasseneducatie.

Stapelaars havo-vwo 2003

De cohort van leerlingen die in 2003 na het behalen van een havodiploma doorgaan naar een vwo-opleiding is kleiner en telt 1391 leerlingen. De cohort bestaat uit 57 procent jongens, ongeveer driekwart van de leerlingen was zestien jaar in 2003. Verder heeft ruim zeventien procent van de leerlingen in deze cohort een allochtone achtergrond en was 8,5 procent afkomstig uit een armoedeprobleemcumulatiegebied. Ongeveer tien procent van de leerlingen uit deze cohort stroomde direct door naar vwo 6.

In tabel 3.5 hebben we de routes voor deze groep weergegeven waarbij we alleen de routes met meer dan tien leerlingen apart hebben beschreven. 42 procent van de leerlingen uit de cohort komt zonder vertraging in het wetenschappelijk onderwijs terecht. Voor ruim tien procent geldt dat ze na een jaar vwo naar het hbo gaan en daar blijven en voor zeven procent van de leerlingen geldt hetzelfde maar dan na twee jaar vwo.

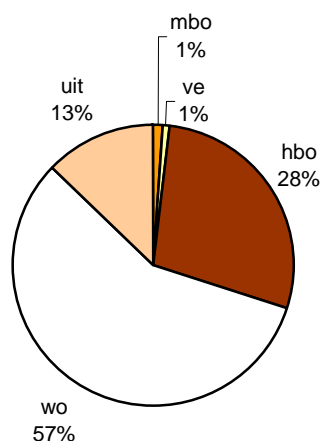
Tabel 3.5 Onderwijsroutes van cohort stapelaars havo -vwo 2003

Route (2003-2004)-2005-2006-2007	Aantal leerlingen	Percentage binnen cohort
(havo-vwo-) vwo-wo-wo	585	42,1%
(havo-vwo-) hbo-hbo-hbo	145	10,4%
(havo-vwo-) vwo-hbo-hbo	103	7,4%
(havo-vwo-) vwo-nvt-nvt	70	5,0%
(havo-vwo-) vwo-wo-hbo	59	4,2%
(havo-vwo-) wo-wo-wo	54	3,9%
(havo-vwo-) vwo-nvt-wo	49	3,5%
(havo-vwo-) vwo-vwo-wo	28	2,0%
(havo-vwo-) vwo-wo-nvt	26	1,9%
(havo-vwo-) vwo-nvt-hbo	24	1,7%
(havo-vwo-) nvt-nvt-nvt	20	1,4%
(havo-vwo-) vwo-hbo-wo	19	1,4%
(havo-vwo-) hbo-hbo-nvt	17	1,2%
(havo-vwo-) nvt-hbo-hbo*	14	1,0%
(havo-vwo-) nvt-wo-nvt*	14	1,0%
(havo-vwo-) ve-wo-wo	12	0,9%
(havo-vwo-) hbo-nvt-nvt	12	0,9%
(havo-vwo-) hbo-nvt-hbo	11	0,8%
(havo-vwo-) overige routes	129	9,3%
Totaal	1391	100%

* Bij deze route is het mogelijk dat men in het jaar dat men niet stond ingeschreven in het bekostigde onderwijs (gemarkeerd met 'nvt'), een vwo-diploma in het particulier onderwijs heeft gehaald.

Ook voor deze groep leerlingen hebben we gekeken naar het soort onderwijs dat zij in 2007 volgen (figuur 3.6).

Figuur 3.6 Onderwijspositie in 2007 van leerlingen uit cohort havo-vwo 2003

Duidelijk is dat drie jaar na het stapelen van havo naar vwo 57 procent van de leerlingen in het wetenschappelijk onderwijs staat ingeschreven.¹

3.6 Conclusies

Belangrijkste uitkomsten op basis bovenstaande gegevens.

- Wanneer we kijken naar de 'klassieke' stapelovergangen mavo-havo (nu vmbo-havo) en havo-vwo is er na jaren van daling sinds 2002 weer sprake van een stijging. Dit is af te leiden uit zowel de absolute als de relatieve aantallen stapelaars.
- De toename van het aantal stapelaars uit het vmbo neemt in de afgelopen jaren sneller toe dan uit het havo. Het aantal stapelaars uit het havo lijkt, op basis van de meest recente cijfers, de laatste twee jaar op hetzelfde niveau te blijven.
- Gediplomeerd stapelen komt voor in aanzienlijke aantallen (duizenden), ongediplomeerde opstroom komt (na de brugperiode) veel minder vaak voor (enkele honderden).
- De stroom havo-mbo is ook aanzienlijk: in de overgang '06-'07 ongeveer 1400 leerlingen (vergelijk ongeveer 2000 havo-vwo stapelaars). Uit het vwo is de stroom naar het mbo te verwaarlozen (andere werelden).
- De analyse van de cohorten 2003 laat zien dat veel verschillende routes mogelijk zijn, maar dat het grootste deel van de leerlingen dat stapelt zonder vertraging in het beoogde eindonderwijs terechtkomt. Voor de vmbo-havo-stapelaars geldt dat 42 procent van de cohort via de route vmbo en twee jaar havo in het hoger beroepsonderwijs aankomt en daar minimaal twee jaar blijft.
- Voor de havo-vwo-stapelaars geldt dat 42 procent via de route havo en twee jaar vwo aankomt in het wetenschappelijk onderwijs en daar minimaal twee jaar ingeschreven staat.
- Wanneer we voor de cohort 2003 naar de situatie in 2007 kijken, zien we dat 59 procent van de cohort vmbo-havo-stapelaars in het hoger onderwijs terecht is gekomen, waarvan het grootste gedeelte in het hbo. Bijna een vijfde van de groep vmbo-havo-stapelaars is uiteindelijk toch terechtgekomen op het mbo (waarvan bijna tien procent met een havo-diploma). Overigens is het goed mogelijk dat deze leerlingen uiteindelijk nog in het hbo terecht komen, maar dat is op dit moment, op enkele zeer snelle leerlingen na, nog niet duidelijk.
- Voor de havo-vwo-stapelaars uit 2003 geldt dat in 2007 57 procent in het wo ingeschreven staat, daarnaast is 28 procent van de cohort op dat moment bezig met een hbo-opleiding.
- We besluiten met de constatering dat de helft van de stapelende leerlingen uit 2003 na enkele jaren uitkomt bij een eindopleiding op een hoger niveau en dat een groot deel van de leerlingen dat doet zonder verdere vertraging.

¹ Wij konden dit percentage niet afzetten tegen een vergelijkbaar cohort reguliere vwo leerlingen omdat wij voor dit onderzoek alleen beschikten over informatie over de stapelende leerlingen.

4 OPSTROOM IN PRAKTIJK

In dit hoofdstuk doen we eerst verslag van een interviewronde onder decanen, directeuren en teamleiders over de mogelijkheden en ervaringen met opstroom en stapelen. Vervolgens bespreken we de uitkomsten van de internet-enquête onder ouders en gaan we in op de belangrijkste onderwerpen uit de interviews met vertegenwoordigers van LAKS¹, VOO, ICO-VO en de VO-raad. Tot slot vatten we de belangrijkste uitkomsten uit dit hoofdstuk samen.

4.1 Interviews scholen

4.1.1 Werkwijze

Voor dit onderzoek hebben we negentien interviews met directeuren, decanen en teamleiders van scholen voor voortgezet onderwijs gehouden. De scholen zijn zo gekozen dat ze een brede groep vertegenwoordigen. Dit betekent dat er gesproken is met vertegenwoordigers van zowel kleine zelfstandige vmbo-scholen als grote scholengemeenschappen. Daarnaast is bij de selectie gelet op de mate waarin opstroom en stapelen voorkwam. Al met al werden er twaalf categorieën scholen onderscheiden waarbij elke categorie bestond uit een andere combinatie van schooltype en opstroompercentage. Uit elke categorie werden een of meer scholen geselecteerd totdat het quotum voor de betreffende categorie was gevuld.

De gesprekken richtten zich op de houding van de school ten opzichte van doorstroom en stapelen en de achtergronden daarvan. Daarnaast is gevraagd of de opstroommogelijkheden ten volle worden benut, of er behoefte is aan andere mogelijkheden en of er belemmeringen zijn die opstroom bemoeilijken. Naast de bovenstaande onderwerpen is ook ingegaan op de praktijk van het opstromen en de factoren die de mate van opstroom beïnvloeden. Bij de bespreking daarvan kwamen ook de gestelde eisen, extra begeleiding en voorlichting aan de orde.

4.1.2 Houding, benutting en noodzaak

Houding

We startten het interview met de vraag naar de houding van de school ten opzichte van opstroom en stapelen. Over het algemeen staan scholen hier positief of neutraal tegenover. Scholen willen leerlingen alle kansen geven, het beste uit de leerling halen en hun talenten ten volle benutten. Vooral voor laatbloeiërs wordt opstroom als een onontbeerlijke route gezien om zich

¹ Binnen het kader van dit onderzoek was, ook vanwege de korte doorlooptijd, geen ruimte voor een uitgebreide bevraging van leerlingen die zelf een stapeltraject achter de rug hadden. Voor een kwalitatief onderzoek onder (een specifieke groep allochtone) leerlingen verwijzen wij naar hoofdstuk 4 uit het proefschrift 'De sleutel tot succes' (Crul, 2000).

verder te ontwikkelen. Ook kwamen we een voorbeeld tegen van een school waar het stapelen van vmbo-tl naar havo werd gepropageerd omdat men de leerlingen nog te jong vindt om naar het mbo te gaan. Hoewel stapelen vaak vanuit het perspectief van niveauverbetering wordt besproken, zijn er ook andere drijfveren waarom leerlingen stapelen. Uit de interviews komt naar voren dat er in ieder geval drie typen stapelaars kunnen worden onderscheiden:

- leerlingen met een duidelijk doel voor ogen; ze stapelen bewust om hoger op te komen en willen een diploma halen dat toegang geeft tot de beoogde vervolgopleiding of het beoogde beroep;
- leerlingen die zichzelf nog te jong vinden om naar een andere school te gaan en door te stapelen nog twee jaar op dezelfde vertrouwde school kunnen blijven;
- leerlingen die niet weten wat ze willen en door het stapelen hun keuze uitstellen.

Hoewel we hier vooral over leerlingen spreken, speelt de invloed van de ouders op de keuze van de leerlingen om te stapelen soms ook een rol. Uit de gesprekken met decanen en directeuren kwam naar voren dat sommige ouders hun kind flink onder druk zetten om een opleiding met meer status te gaan doen.

Op scholen met een neutralere houding ten opzichte van opstroom heeft de reserve vooral te maken met het type leerling en vindt men dat opstroom vooral of uitsluitend is bestemd voor leerlingen met goede cijfers en een sterke motivatie. Op deze scholen vindt men ook dat het extra stimuleren van opstroom niet noodzakelijk is en dat ook het uitstellen van een keuze geen goede motivatie is om op te stromen. Om die reden worden door veel scholen eisen aan de opstroomers gesteld. Op die eisen komen we later nog terug.

We zijn maar één school tegengekomen waar sprake was van een ontmoedigingsbeleid en dat betrof dan ook nog een specifieke groep leerlingen. Het ging hierbij om leerlingen vmbo basisberoepsgerichte en kaderberoepsgerichte leerweg die vanaf hun vijftiende vanuit leerjaar 3 of 4 zonder diploma al naar het roc gaan. Deze school vindt dat die leerlingen beter eerst een diploma kunnen halen, omdat de uitval bij het roc groot is.

Over het algemeen is er geen verschil in houding ten opzichte van opstroom enerzijds en stapelen anderzijds. In veel gevallen is er op de scholen ook relatief weinig sprake van tussentijdse opstroom na de brugjaren en voor het examen. Overigens wordt wel opgemerkt dat opstroom in de brugjaren soepeler verloopt omdat de overgang makkelijker is dan in de hogere leerjaren.

Benutting

De meeste geïnterviewden zien geen of weinig mogelijkheden om opstroom en stapelen beter te benutten dan in de huidige situatie. Enkele geïnter-

viewden zien wel mogelijkheden voor verbeteringen. Een aantal van de suggesties die werden gegeven, waren:

- meer contact en afspraken onderhouden met andere scholen (als op de eigen school niet alle onderwijstypen worden aangeboden);
- gebruikmaken van een eenduidig toetsingssysteem, waardoor beter zichtbaar wordt wie in aanmerking komt (alhoewel aan een dergelijk systeem ook weer veel nadelen kleven);
- mogelijkheid om enkele vakken op een hoger niveau doen (om zo te kunnen opstroom naar een hoger niveau op basis van gedane relevante onderdelen op dat niveau);
- een extremere vorm waarbij onderwijsstelsel flexibeler is ingericht en waarbij leerlingen vakken op verschillende niveaus en in verschillende combinaties kunnen volgen. Degene die hiervoor pleit ziet de huidige inrichting van het stelsel in schooltypen met profielen en sectoren als een belemmering bij doorstroom en het benutten van talent.

Noodzaak

Een deel van de geïnterviewden vindt het goed om opstroom en stapelen te stimuleren. Een ander deel stelt zich neutraler op en ziet het voor een deel van de leerlingen als een goede mogelijkheid, maar hanteert geen aanmoedigingsbeleid. Daarnaast is er een aantal scholen waar men het niet nodig vindt om opstroom vanuit vmbo naar havo te stimuleren. Deze groep vindt de overstap van vmbo naar havo niet de meest optimale route voor de vmbo'ers en ziet meer in de route via het mbo. Er wordt aangegeven dat deze route soms korter is (ook vanwege vrijstellingen) en in het geval de leerlingen toch niet willen doorleren, leidt dit tot een mbo-diploma waar je naar oordeel van deze geïnterviewden meer aan hebt dan een havodiploma.

Rol van het OCW/Rijk

Een groot deel van de scholen ziet geen specifieke rol voor het Rijk/OCW op het terrein van opstroom en stapelen. Een aantal geïnterviewden vindt het fijn dat de scholen veel vrijheid en verantwoordelijkheid hebben, maar er zijn er ook die meer balans willen tussen vrijheid en duidelijke richtlijnen. Uit de interviews komen wel enkele punten naar voren waarin het Rijk een rol zou kunnen vervullen. Het gaat dan om zaken als;

- extra beloning van scholen voor de begeleiding van stapelaars/opstomers;
- meer flexibiliteit op het niveau van vakken (bijvoorbeeld deel vmbo en deel havovakken);
- zorgen dat de eisen/vakinhoud van de verschillende onderwijstypen niet te ver uit elkaar lopen, wat opstroom bemoeilijkt;
- het schot tussen gemengde en theoretische leerweg weghalen;
- de beeldvorming van vakopleidingen positief beïnvloeden: "Niet iedereen kan advocaat of chirurg worden, een vakdiploma (mbo) is ook prima."

4.1.3 Beperkingen

In de interviews is ook expliciet gevraagd naar zaken die opstroom en stapelen ontmoedigen of onmogelijk maken. De onderwerpen die aan de orde zijn geweest, zullen we hier thematisch bespreken.

Beperkingen door wet- en regelgeving

De meeste geïnterviewden kunnen beperkingen in de wet- en regelgeving noemen. Een aantal van hen geeft aan dat zij hierin juist veel vrijheid hebben. Uit de gesprekken komt naar voren dat er soms onduidelijkheid is over de opstroommogelijkheden vanuit vmbo-gl. Dat opstroom mogelijk is zonder toestemming van de Inspectie van het Onderwijs is nog niet altijd bekend. In twee gesprekken werd de wens geuit om opstroom binnen vakken mogelijk te maken. Een voorbeeld hiervan is bijvoorbeeld een havoleerling die de mogelijkheid krijgt om de exacte vakken op vwo-niveau te volgen.

Organisatorische beperkingen

Een van de meest genoemde knelpunten bij het stapelen is de slechte aansluiting van de vakken. Het ontbreken van een tweede vreemde taal en specifieke wiskunde(onderdelen) vormen soms een belemmering. Naast het ontbreken van vakken sluiten vakken soms inhoudelijk niet goed op elkaar aan. Bij het vak Engels ligt in het examenjaar vmbo 4 de nadruk veelal op lezen en conversatie, terwijl in het havo meer aandacht is voor de grammaticale aspecten. Om aansluitingsproblemen te beperken, stelt een aantal scholen als eis dat leerlingen bij de overgang van vmbo naar havo alleen het profiel mogen kiezen dat aansluit op de vakken die ze op het vmbo hebben gehad. Scholen spelen soms wel in op het gebrek aan kennis in bepaalde vakken, door bijvoorbeeld een extra vak aan te bieden of extra begeleiding in te zetten.

Omdat opstroom en stapelen bijna altijd bij de wisseling van het schooljaar plaatsvindt, zijn er, mits het op tijd bekend is dat leerlingen willen opstromen, bijna geen problemen bij de indeling van de klassen en het rooster. Incidenteel komt het voor dat opstromen niet mogelijk is omdat klassen al vol zitten.

Invloed van de publicatie van de opbrengstenkaarten

Schoolresultaten worden in de vorm van opbrengstenkaarten door de Inspectie van het Onderwijs openbaar gemaakt. Binnen de opbrengstenkaarten speelt snelheid van doorstroom een rol. Het aantal leerlingen dat doubleert, heeft dan ook negatieve gevolgen voor de score op deze opbrengstenkaart. Veel geïnterviewden vanuit de scholen geven aan dat het schoolbeleid omtrent opstroom en stapelen niet wordt beïnvloed door de publicatie van de opbrengstenkaarten. Zij geven aan dat er vooral wordt gekeken naar de meest optimale mogelijkheid voor de leerlingen en dat eventuele negatieve gevolgen voor de opbrengstenkaart dan voor lief worden genomen. Sommige geïnterviewden merken op dat de ouders niet altijd waarde hechten aan de opbrengstenkaarten en dat de Inspectie ook oog heeft

voor situaties waarin de school vanuit het belang van de leerlingen minder goed scoort op de opbrengstenkaart. Eén geïnterviewde stelt dat er met het oog op de opbrengstenkaart eisen zijn gesteld aan opstroom en stapelen, zodat alleen de goede leerlingen worden toegelaten en het risico op uitval wordt beperkt.

De interviews met scholen lijken erop te wijzen dat de opbrengstenkaart er niet toe doet. Hierbij moeten we wel opmerken dat er vaak is gesproken met deca- en, die zich mogelijk minder bezighouden met strategische overwegingen dan de directie. Mogelijk is het beeld toch iets te rooskleurig, in interviews met andere betrokkenen wordt verschillende malen het vermoeden (onder andere ook gebaseerd op vragen van scholen over dit onderwerp) uitgesproken dat de opbrengstenkaart van invloed is op beslissingen over op- en afstroom en aannamebeleid.

Naar aanleiding van de vraag over de opbrengstenkaart kwam in twee interviews de aansluiting tussen het primair en voortgezet onderwijs ter sprake. De geïnterviewden geven aan dat basisscholen leerlingen soms (bewust) een te hoog advies geven met als gevolg dat deze in het voortgezet weer afstromen, wat negatieve gevolgen heeft voor de opbrengstenkaart. Bij leerlingen die ten onrechte een te hoog vmbo-advies hebben gekregen, speelt ook mee dat scholen extra bekostiging in de vorm van lwoo mislopen, die de school eigenlijk wel nodig heeft voor de begeleiding van deze leerlingen. De middelbare scholen waar dit speelt zijn echter in gesprek met de bewuste basisscholen en richten zich nu ook meer op de Cito-scores dan op het schooladvies.

Overige belemmeringen

De aansluiting tussen de opleidingen, vooral voor de aansluiting tussen vmbo en havo, wordt op de scholen als grootste knelpunt ervaren. De wet- en regelgeving wordt over het algemeen niet als beperking ervaren, net zomin als de bekostiging. Dit laatste punt speelt vrijwel niet omdat de meeste leerlingen overgaan in de zomer. Ook wanneer er tussentijds wordt opgestroomd, vinden veel scholen een oplossing voor de bekostiging. In hoofdstuk 2 komt naar voren dat er bij uitbesteding van vo naar vavo soms wel problemen met de bekostiging spelen, maar die komen uit deze interviews niet naar voren. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat wij bijna uitsluitend vo-scholen hebben benaderd en het aantal leerlingen dat werd uitbesteed zeer beperkt was. De problemen met de financiering liggen waarschijnlijk eerder bij het vavo. Naast de reeds genoemde beperkingen komen uit de interviews geen andere belangrijke belemmeringen naar voren.

4.1.4 Factoren en alternatieve routes

Er is ook gevraagd naar factoren die van invloed zijn op de mate van opstroom en stapelen op de betreffende school. Omdat het om een relatief kleine groep scholen gaat, moeten we de onderstaande resultaten vooral beschouwen als een illustratie van mogelijke oorzaken. We presenteren eerst een aantal

redenen die worden genoemd bij scholen met een relatief laag opstroom- of stapelpercentage:

- Leerlingen met meer capaciteiten komen eigenlijk niet binnen op de school (het gaat hierbij om een vmbo-school met een kleine afdeling theoretische leerweg). Als er op de toeleverende basisschool wordt getwijfeld tussen een vmbo- en havoadvies, wordt er gekozen voor een vo-school die beide onderwijstypen aanbiedt.
- De school bestaat volledig uit allochtone leerlingen die gezien de taalproblemen en de voorkeur voor een praktijkopleiding vooral voor het mbo kiezen en nauwelijks voor de havoroute.
- Er is geen vwo-bovenbouw binnen de school, zodat stapelaars havo-vwo naar een andere school moeten.
- Klas 1 tot en met 3 is gemengd havo/vwo. De keuze wordt dus laat gemaakt, waarbij er meer kans is op meteen de goede keuze.
- Er zijn hier minder stapelaars omdat de opstroom vaak al in de lagere klassen plaatsvindt.
- Opstroomende vmbo-kader-leerlingen kunnen beter naar een andere school, omdat er op de huidige school een kleine tl-afdeling is, die langzaam wordt afgebouwd.

Bij scholen met een relatief hoog opstroom- of stapelpercentage worden de volgende oorzaken genoemd:

- Het havo bevindt zich in hetzelfde gebouw als het vmbo.
- De overstap naar het havo wordt gepropageerd, omdat de school sommige leerlingen te jong vindt voor het mbo.
- De havoschool ligt ver weg (het gaat hierbij om een vmbo-tl-afdeling op een waddeneiland) waardoor ook de beoogde havoleerlingen dicht bij huis vmbo-t volgen.
- Van oudsher is de doorstroom naar havo al een belangrijke route op deze school, een deel van de ouders verwacht dan ook doorstroom naar het havo.
- Op deze school zitten relatief veel allochtone leerlingen die meer blijken te kunnen en te willen.

Omdat we voor het onderzoek ook brede scholengemeenschappen hebben gesproken, was er op die scholen niet alleen sprake van opstroomende uitstroom of doorstroom, maar ook van instroomende opstroomers. Een van deze scholen geeft aan dat het aantal opstroomende leerlingen dat binnenkomt hoog is omdat de school relatief soepele eisen hanteert bij toelating.

De bovenstaande opmerkingen hebben vooral betrekking op de vmbo-havo-route en de havo-vwo-route. Daarnaast is ook gevraagd naar andere routes en de ervaringen daarmee. Een van die mogelijkheden is de route van havo via mbo (en eventueel door naar hbo). Het gaat hier volgens enkele geïnterviewden om leerlingen die het hbo nog niet zien zitten, te theoretisch vinden of om leerlingen die het mbo kiezen om een vak/beroep te leren.

Overige stapel- en opstroommogelijkheden

Naast de bovengenoemde hoofdstromen worden ook de volgende mogelijkheden of varianten genoemd:

- Overstappen binnen het vmbo naar een andere leerweg.
- Instromers op vmbo van andere vmbo's. Het gaat dan bijvoorbeeld om leerlingen die eerst naar een vmbo dicht bij huis gaan, en in het derde jaar overstappen voor de keuze van bepaalde beroepsvakken.
- Na de brugklas overgaan naar een vwo+ waar bijvoorbeeld ook Russisch of Spaans wordt gegeven.
- Leerlingen met een havodiploma die naar een school gaan waarbij vwo 5 en 6 in één jaar kan worden gedaan.
- Profiel of vak wisselen in het havo of vwo.

Deze voorbeelden zijn niet allemaal zuivere vormen van opstroom, maar we geven ze wel weer omdat ze laten zien dat leerlingen soms ook van school wisselen om andere vakken te kunnen doen of jaren in te lopen, zaken die van invloed kunnen zijn op de verdere schoolcarrière en het doorstroomprofiel.

4.1.5 Voorwaarden, communicatie en begeleiding

In de interviews is expliciet gevraagd naar de randvoorwaarden voor opstroom. We hebben zowel gevraagd naar de eisen die aan stapelaars worden gesteld, de afstemming met de ontvangende school, de voorlichting aan ouders en de eventuele begeleiding van de overstappers omdat dit naar onze mening, naast andere factoren, van invloed kan zijn op de mate van opstroom.

Informatie-uitwisseling

Op veel scholen vindt er met de leerlingen die willen opstromen een gesprek plaats, veelal met de decaan of mentor en soms ook met de ouders van de leerling. Mocht de leerling naar een andere school gaan, dan vindt er een intake op die school plaats. Sommige scholen hebben goede contacten met andere scholen en afspraken gemaakt over opstromen. Eén school zegt geen intakegesprek met de leerling te hebben, want zolang de leerling aan de cijfereisen voldoet, heeft hij het recht om op te stromen. Docenten (en mentoren) leveren ook vaak een belangrijke input voor informatie voor het advies voor de vervolgopleiding.

Eisen

Bij het stapelen worden door de ontvangende school vaak criteria of eisen gesteld. Uit de gesprekken en een inventarisatie die door een van de geselecteerde scholen is gemaakt,² komt naar voren dat er forse verschillen in

² Een van de scholen uit dit onderzoek had een lijst gemaakt met de criteria van alle omliggende scholen (voor de overstap naar havo) om zo zelf zicht te houden op alle verschillende voorwaarden. De school heeft ons deze lijst ter beschikking gesteld voor het onderzoek.

toelatingseisen bestaan. Veel genoemde criteria hebben betrekking op een bepaald gemiddeld cijfer of een voldoende voor alle vakken. Een aantal scholen eist dat leerlingen wiskunde of een tweede vreemde taal hebben gehad en daarbij een voldoende hebben voor wiskunde. Een andere eis is dat leerlingen alleen een profiel mogen kiezen dat aansluit op de vakken die ze daarvoor hebben gehad. Naast cijfergemiddelden en vereiste vakken speelt ook vaak een positief advies van docenten een rol en wordt er gekeken naar de werkhouding en motivatie van de leerlingen. Op één school worden door de docenten in het vierde leerjaar competentieformulieren ingevuld over de leerlingen die willen stapelen. Eén geïnterviewde vertelde dat ouders ook worden geraadpleegd en er bijvoorbeeld wordt gevraagd of de leerling thuis met plezier aan het huiswerk gaat. Op een andere school is het gebruikelijk dat leerlingen een motivatiebrief naar de toelatingscommissie schrijven. Sommige scholen stellen juist geen eisen aan stapelen vanuit de gedachte dat leerlingen wettelijk gezien het recht hebben om te stapelen. Voor (tussentijdse) ongediplomeerde opstroom in de bovenbouw gelden vaak strengere normen die vanwege het vrij zeldzame karakter – het gaat hier meestal om zeer getalenteerde leerlingen – ook vaak niet op schrift zijn gesteld.

Voorlichting ouders

Op de geïnterviewde scholen is men over het algemeen van mening dat leerlingen en ouders goed op de hoogte zijn van de gestelde eisen en mogelijkheden van opstroom en stapelen. Uiteraard zijn betrokken ouders beter op de hoogte en is een deel van de ouders niet of moeilijk te bereiken. Ouders worden geïnformeerd via de schoolgids, op ouderavonden en soms via specifieke voorlichtingsavonden. Op enkele scholen met veel allochtone leerlingen, wordt de leerlingen door hun mentor of de decaan gewezen op de mogelijkheden. Vaak wordt dit al vroeg gedaan bij leerlingen met potentie zodat zij weten dat het handig is om een extra vak te doen en/of een tweede vreemde taal en wiskunde in hun pakket te nemen. Eén geïnterviewde gaf aan dat men op de school bezig was om een protocol voor stapelen te schrijven omdat ook voor leerkrachten en leiding nog niet duidelijk was hoe het nu precies zit.

Weigeren van leerlingen

Incidenteel komt het voor dat scholen weigeren om leerlingen te laten stapelen. Scholen weigeren leerlingen omdat ze niet aan de cijfereisen voldoen of omdat men vindt dat ze niet voldoende gemotiveerd zijn. Heel soms wordt een leerling geweigerd omdat de klassen al vol zitten; vaak gaat het dan om leerlingen die zich laat hebben aangemeld en van buiten de school komen. Op één school speelt een interne discussie of je leerlingen mag weigeren. Deze school volgt de resultaten van stapelaars nauwgezet, om te kijken of ze toch geen eisen moet gaan stellen.

Als leerlingen worden geweigerd, proberen ze het soms op een andere school of anders vervolgen ze de gebruikelijke route (bijvoorbeeld via mbo). Havo-leerlingen die willen overstappen, proberen het na weigering soms op een

particuliere school waarbij ze vwo 5 en 6 in één jaar kunnen doen. Een enkele school noemde de mogelijkheid van uitbesteding aan vavo. Een deel van de scholen weet niet wat er met geweigerde leerlingen gebeurt, maar vermoedt dat ze in het mbo terechtkomen.

Begeleiding

Een groot deel van de scholen geeft aan dat begeleiding wordt aangeboden als dat nodig is. Enkele scholen zijn hier terughoudend in vanuit de redenering dat een leerling die goed en gemotiveerd genoeg is om op te stromen, geen begeleiding nodig heeft en zelf actie onderneemt. Begeleiding is veelal gericht op bepaalde vakken en leerstof, met name wiskunde en talen. Scholen beginnen er soms al mee zodra bekend is dat de leerling gaat opstromen of anders zijn er bijspijkerlessen in de vakantie. Leerlingen worden dan vaak gekoppeld aan een bepaalde vakdocent. Ook de mentor of een coördinator houdt de leerling in de gaten. Op een aantal scholen wordt begeleiding gegeven die gericht is op werkhouding en motivatie. Dit speelt met name bij vmbo-leerlingen die doorgaan naar het havo, vanwege het cultuurverschil tussen deze twee onderwijstypen.

4.2 Ouderenquête

Om zicht te krijgen op de ervaringen en meningen van ouders hebben we een online-enquête uitgezet onder deze groep. Diverse ouderorganisaties hebben ouders op deze enquête geattendeerd door middel van een link op hun website of een oproepje in de nieuwsbrief. Omdat de respons erg laag bleef, hebben we ook de ouders uit het voormalige ouderpanel van RegioPlan benaderd met een verzoek om mee te werken aan het onderzoek. Alleen ouders die in de afgelopen vijf jaar een kind in het voortgezet onderwijs hadden, konden aan het onderzoek deelnemen.

Uiteindelijk hebben 74 ouders de enquête ingevuld. Omdat er geen zicht is op het totale aantal benaderde ouders kunnen we geen responspercentage berekenen en is er geen zicht op de representativiteit van de deelnemende ouders. Overigens bleken niet alle deelnemers op de hoogte van het onderwerp, wat we konden afleiden uit het feit dat een deel van de ouders bij veel vragen 'weet niet/geen mening' invulden. Omdat de groep ouders die aan het onderzoek hebben meegewerkt beperkt is en niet bekend is in hoeverre deze een representatieve groep vormen voor de gehele groep ouders, moeten de hier besproken uitkomsten vooral als indicatie worden gezien en kunnen er op basis van deze aantallen geen harde conclusies worden geformuleerd.

Omwegroutes

In de ouderenquête hebben we niet gesproken over opstroom en stapelen, maar hebben we deze begrippen samengenomen onder de term 'omwegroutes' en de mogelijke routes toegelicht. Negentien van 74 ouders hebben

ervaring met een omwegroute, waarvan acht met de route vmbo-havo. Zestien ouders vinden dat de vervolgopleiding redelijk tot goed aansluit bij de vorige opleiding/leerjaren. Bij negen ouders kreeg het kind extra begeleiding, die voornamelijk gericht was op bepaalde vakken/leerstof en studievaardigheden.

Aan alle respondenten is gevraagd of er naar hun idee voldoende mogelijkheden voor omwegroutes zijn. Bijna de helft vindt dat er voldoende mogelijkheden zijn, Meer dan een kwart weet het niet of heeft geen mening. Bijna een kwart van de respondenten vindt dat er onvoldoende mogelijkheden zijn en mist het volgende:

- goede aansluiting in vakkenpakket of onderwijstype;
- laagdrempeligheid en soepelere overgangen;
- schakelmomenten eerder in het traject;
- de mogelijkheid om bij het volgen van een omweg één of meerdere vakken 'in te halen'; dus een vak wat niet in een eerder profiel zat;
- iets tussen vmbo en havo in;
- de mogelijkheid om te doubleren;
- medewerking vanuit school en stimulans van docenten;
- financiële middelen om de extra inzet van docenten en materiaal te bekostigen.

De houding van de scholen van deze ouders ten opzichte van omwegroutes is verschillend en wordt in tabel 4.1 weergegeven.

Tabel 4.1 Houding van de school t.o.v. omwegroutes (N= 74)*

Houding	Frequentie	Percentage
Stimulerend	19	26%
Neutraal	17	23%
Ontmoedigend	15	20%
Weet niet/geen mening	22	30%

* Eén respondent heeft deze vraag niet ingevuld.

46 ouders vinden het nodig om het nemen van omwegroutes te stimuleren, met de volgende redenen:

- Het stelt ieder kind in staat om zijn/haar doel te bereiken; iedere kind moet de kans krijgen.
- Het is niet voor iedereen weggelegd via de kortste route het doel te bereiken; voor laatbloeiers is dit een goede optie.
- Sommige kinderen worden te laag geplaatst (bewust en onbewust).
- De keuze voor een onderwijstype wordt al erg vroeg gemaakt, de interesse van leerlingen kan wijzigen.
- Alle alternatieven om (hoger) gediplomeerd een school te verlaten, moeten worden gestimuleerd.
- De stap naar hoger onderwijs is dan niet te groot en zo kan het kind toch makkelijk doorstromen naar een ander niveau.
- Het is altijd motiverend om door te gaan.

- Lang niet iedereen weet dat die mogelijkheid er is en gaat van de gewone routes uit.
- Wo geeft voorkeur aan vwo boven propedeuse hbo.

Acht ouders vinden het niet nodig om omwegroutes te stimuleren, en geven daarvoor de volgende redenen:

- Een omwegroute is altijd gecompliceerder; het sluit niet altijd goed aan op de voorgaande opleiding en vereist veel inzet van de leerling, die daar niet altijd goed op is voorbereid.
- Er zijn mogelijkheden genoeg.
- Het beroepsonderwijs is een prima optie. Het mbo sluit goed aan op het vmbo en geeft daarna de impuls om iets te leren waar de interesse ligt. De route naar het hbo kan daarna altijd nog worden genomen.
- Heel lang op dezelfde school zitten is niet altijd bevorderlijk.

57 ouders vinden het goed dat er eisen worden gesteld, bijvoorbeeld in de vorm van de hoogte van het eindcijfer of het behalen van een toelatings-examen. Twaalf ouders zijn het daar niet mee eens.

Zeventien ouders zijn van mening dat zij onvoldoende door de school worden geïnformeerd over de mogelijkheden van omwegroutes. Veertig ouders vinden de informatieverstrekking redelijk tot goed.

Overstappen binnen hetzelfde onderwijstype

Acht ouders hebben ervaring met een overstap binnen hetzelfde onderwijstype. Het gaat hierbij om de overstap naar een andere sector binnen het vmbo, verandering van leerweg binnen het vmbo en profielwisseling (vooral uit een van de techniekprofielen naar economie en maatschappij). Bij twee van deze acht ouders kreeg het kind begeleiding bij de overstap, gericht op bepaalde vakken/leerstof.

Bij 32 ouders is er de mogelijkheid op school om een overstap te maken. Bij zes ouders is dit niet het geval en 34 ouders weten het niet.

De houding van de school ten opzichte van overstappen wordt in tabel 4.2 weergegeven.

Tabel 4.2 Houding van de school t.o.v. overstappen (N= 74)

Houding	Frequentie	Percentage
Stimulerend	10	14%
Neutraal	17	23%
Ontmoedigend	9	12%
Weet niet/geen mening	37	50%

* Eén respondent heeft deze vraag niet ingevuld.

Ouders is ook de ruimte geboden om opmerkingen over opstroom geven. De opmerkingen hebben onder meer betrekking op de complexiteit van de

(vroeg) keuze voor opleiding en beroep, problemen in de aansluiting vmbo-havo, verschillen in toelatingscriteria en een gebrek aan begeleiding van stapelaars en scholieren in het algemeen.

4.3 **Vertegenwoordigers leerlingen, ouders en scholen**

Achtergrond

Voor dit onderzoek is ook gesproken met personen die in de praktijk veel te maken hebben met vragen van leerlingen, ouders en scholen over regelgeving of praktische problemen op het gebied van opstroom. Hiertoe hebben we in aanvulling op de interviews die in eerdere hoofdstukken aan de orde zijn geweest, ook gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van het LAKS, de VOO, het ICO-VO en de VO-raad. De geïnterviewden van de eerste drie organisaties, die vanuit hun functie veel te maken hebben met de telefonische hulplijnen, merkten op dat de vragen waar zij mee te maken krijgen wel een indruk geven van eventuele knelpunten, maar geen representatief beeld geven van de ervaringen met opstroom omdat het toch vooral klachten en problemen betreft. Een van hen stelt dat vragen vaak gaan om 'bespreekgevallen' in de vmbo-havo-route en niet om leerlingen waarbij de resultaten voor zich spreken.

Toelatingscriteria

Vanuit het LAKS wordt aangegeven dat het aantal vragen en opmerkingen over opstroom en stapelen een relatief klein deel uitmaakt van de binnengekomen telefoontjes en dat deze gesprekken vooral rond de zomer plaatsvinden. De meeste vragen gaan over de overstap van vmbo-tl naar havo en dan met name over de criteria die de ontvangende scholen hanteren. Deze criteria, die ook ter sprake zijn geweest in de schoolinterviews, hebben veelal te maken met gemiddelde examencijfers en het advies van de school waarvan de leerlingen vandaan komen. Met name het advies waarin ook de werkhouding en motivatie wordt betrokken, leidt tot vragen. Het subjectieve karakter ervan roept bij leerlingen en ouders vragen op.

Bij het ICO-VO en het VOO, dat zich meer richt op de ouders dan het LAKS, komen meer vragen binnen over opstroom en stapelen. Ook daar geldt dat van de vragen over opstroom de meeste gaan over de gehanteerde criteria voor opstroom. De geïnterviewde van het VOO wijst daarbij ook op de mogelijkheid van rechtsongelijkheid wanneer in een regio vooral scholen staan die zeer strikte criteria hanteren. Uit verschillende gesprekken komt naar voren dat sommige scholen naast ingangseisen ook de voorwaarde stellen dat je na het stapelen niet mag blijven zitten in havo 4. Een geïnterviewde geeft hierbij het voorbeeld waarin de ouders en de leerling een contract voorgelegd krijgen waarin is vastgelegd dat de leerling bij onvoldoende resultaten van school moet gaan.

Naast vragen over toelatingscriteria komen er ook vragen over switchen binnen het vmbo en de aansluiting vmbo-havo.

Verblijfsduurbepering

De verblijfsduurbepering en de samenwerking vo-bve is ook uitgebreid aan de orde geweest in hoofdstuk 2. Naar aanleiding van de opmerkingen uit de hier besproken interviews komen we daar nog even op terug. Bij het VOO komen ook vragen binnen over de verblijfsduurbepering die in sommige gevallen leidt tot een zeer onbevredigende situatie waarin leerlingen die heel graag nog een vmbo-diploma zouden willen halen door moeten naar het mbo. Een andere geïnterviewde geeft aan dat scholen leerlingen sneller laten afstromen van havo naar vmbo om ervoor te zorgen dat ze niet doubleren in het havo en niet in knel komen met de verblijfsduurbepering in het vmbo. Ook bij ICO-VO komen vragen binnen die betrekking hebben op de verblijfsduurbepering. Het gaat dan bijvoorbeeld om leerlingen die vanwege handicap of ziekte worstelen met de verblijfsduur in vmbo-bb/-kb. Voor deze groep leerlingen zijn er geen staatsexamens.

De VO-raad pleit voor afschaffing van de verblijfsduurnorm in het vmbo, en zou willen dat leerlingen die dat nodig hebben langer de tijd krijgen om een vmbo-diploma te halen. Er is in de huidige situatie weliswaar in uitzonderlijke gevallen verlenging mogelijk na toestemming van de Inspectie, maar dat is volgens de vertegenwoordiger van de VO-raad zeer beperkt. Ook de route vanuit vmbo-bb/-kb via vmbo-tl naar havo wordt door de verblijfsduurbepering moeilijk. De route is juridisch toegestaan. Het zijn vmbo-opleidingen maar omdat vmbo-bb en -kb wettelijk onder 'vbo' vallen en vmbo-tl onder 'mavo' is er in juridische zin sprake van verschillende schoolsoorten en gaat de beperkend voorwaarde dat niet meer diploma's in dezelfde schoolsoort mogen worden gehaald in dit geval niet op. In praktijk is de route vanuit de beroepsgerichte via de theoretische leerweg echter lastig te halen in vijf jaar. We plaatsen hierbij overigens wel de kanttekening of er veel leerlingen zijn die van deze route gebruik zouden kunnen en willen maken.

Samenwerkingsverband vo-bve

In verschillende interviews is ook het samenwerkingsverband vo-bve aan de orde geweest. Zo komt het voor dat minderjarige leerlingen die naar het vavo willen geen enkele vo-school kunnen vinden die hen onderdak wil bieden. Een van de vmbo-scholen uit het onderzoek geeft aan dat in de regio waar deze school stond hierdoor ongeveer vijftien leerplichtige jongeren per jaar buiten de boot viel. Uit de gesprekken blijkt verder dat ouders de vavo-route voor gezakte havoleerlingen geen ideale oplossing vinden omdat het volwassenenonderwijs door het beperkte aantal contacturen vaak niet erg stimulerend werkt voor de jongeren.

Ook komen er aansluitingsproblemen voor. Hierbij wordt ter illustratie het voorbeeld gegeven van een leerling die op het havo zakt met onder andere een onvoldoende voor gymnastiek en vervolgens op het vavo zijn diploma kan

ophalen omdat gymnastiek daar geen onderdeel uitmaakt van het vakkenpakket. Een ander voorbeeld van afstemmingsproblemen heeft te maken met de studielasturen. Op de ene school worden voor het profielwerkstuk wel studielasturen gerekend terwijl dat op de vavo niet gebeurde, waardoor men extra vakken moest volgen om aan de eisen te voldoen. Hoewel het hier om vrij specifieke gevallen gaat, geven ze wel aan dat er sprake is van aansluitingsproblemen.

Vanuit de VO-raad wordt er ook aandacht gevraagd voor de uitbesteding aan het vavo. Het betreft hier weliswaar een relatief kleine groep (enkele duizenden leerlingen) binnen het gehele stelsel, maar de uitbesteding leidt wel tot relatief veel vragen en moeilijkheden. Vanuit de VO-raad worden onder meer de volgende voorbeelden genoemd waarin problemen ontstaan:

- Omdat het vso niet direct kan uitbesteden aan vavo (havo) is er een vo-poortschool nodig. Vo-scholen hebben daar echter moeite mee omdat de leerling direct doorgaat naar het vavo, de vo-school geen enkele invloed op de leerling heeft en weinig over de leerlingen weet terwijl die leerlingen wel op de opbrengstenkaart van de vo-school meetellen. Daar komt nog bij dat het bij deze leerlingen vaak misgaat omdat het vavo een zelfstandige werkhouding vereist. Dit is waarschijnlijk ook de reden dat vo-scholen leerlingen nog wel eens weigeren zoals weer eerder hebben beschreven. De VO-raad geeft dan ook aan dat de route vso-vavo zou moeten worden geformaliseerd in een constructie waar het vo wordt buitengelaten. Deze geformaliseerde route zou dan kunnen worden toegevoegd aan de bestaande vijf routes die we reeds in hoofdstuk 2 bespraken.
- Een ander gesignaleerd probleem betreft vmbo-leerlingen die naar het havo gaan en daar blijven zitten terwijl ze achttien jaar of ouder zijn. Het havo wil deze leerlingen (ook vanwege de leeftijd) niet meer op school, maar kan deze leerlingen niet uitbesteden aan vavo omdat deze al een diploma hebben (vmbo). Voor reguliere leerlingen die in het havo zijn blijven zitten en achttien jaar of ouder zijn kan het uitbesteden aan vavo wel gewoon. Hier is, in de ogen van de VO-raad, sprake van een ongelijkheid vooral omdat de vavo-leerling met een vmbo-diploma nu de financiering via de gemeente moet regelen en daarbij vaak een eigen bijdrage moet leveren. Deze kosten kunnen voor de leerlingen soms oplopen tot € 1500,- per jaar. Hierbij is dus sprake van een juridische beperking die ook nog belemmerend werkt op het halen van een startkwalificatie.

Doorstroom naar numerus fixus-opleidingen

Vanuit ICO-VO wordt ook een andere relatief kleine groep genoemd, die te maken heeft met een doorstroomprobleem: de havisten die niet worden ingeloot bij een numerus fixus-opleiding. Bij die lotingen weegt het gemiddelde eindexamencijfer vaak mee. Deze leerlingen mogen op een dagopleiding niet opnieuw hetzelfde diploma halen, ze zijn meestal te jong voor vavo (om een hoger gemiddelde te halen en zo meer kans te maken op inloting in het

volgende jaar) en kunnen niet worden uitbesteed. Met een ander profiel (met vrijstellingen voor de vakken die ze al in andere profiel hebben gedaan) zouden ze een nieuwe, hogere cijferlijst kunnen halen. Omdat deze mogelijkheden afvallen voor deze groep gaan de betreffende leerlingen vaak een jaar iets anders doen in hbo en vallen daar dan vaker uit, terwijl ze niet meer kans maken op inloting. Bij vwo-leerlingen speelt dit probleem niet omdat die meestal achttien zijn wanneer ze hun diploma halen en eventueel nog wel kunnen herprofilen en verbeteren. Degene die dit punt naar voren bracht sloot het gesprek af met de opmerking dat veel van de problemen die zij tegenkomt opgelost zouden zijn, wanneer men de verblijfsduurbepanking en de voorwaarde dat men niet nog een diploma in dezelfde onderwijssoort mag halen zou laten vervallen. Overigens was dit het enige gesprek waarin de problemen met deze groep leerlingen naar voren werd gebracht.

Visie VO-raad

Naast de interviews met de scholen hebben we ook contact gezocht met de VO-raad omdat deze signalen ontvangt van een veel bredere groep scholen en daarmee een aanvulling vormt op de interviews met scholen. Zoals uit de interviews met schoolvertegenwoordigers ook al naar voren kwam, is het centrale standpunt van de scholen dat stapelen uitstekend is, maar dat scholen zelf in staat zijn om te bepalen welke leerlingen kunnen opstroom en stapelen. De VO-raad geeft aan dat zij niet direct aanleiding ziet om het stapelen extra te stimuleren vanuit het Rijk, maar dat zij positief staat tegenover een verruiming van de mogelijkheden voor het volgen van vakken op een hoger niveau (vmbo en havo).

In aansluiting op geluiden die wij ook in de schoolinterviews hebben gehoord, wijst de VO-raad erop dat niet koste wat het kost moet worden gestreefd naar een hogere opstroom. Het beeld dat havo altijd beter is dan mbo is zeker niet terecht en daar zou door meer voorlichting over vervolgoopleidingen, loopbaanmogelijkheden en beroepsoriëntatie aan kunnen worden gewerkt. Vanuit de VO-raad ziet men, behalve in de vavo-route, geen belemmering voor opstroom vanuit wettelijke bepalingen of de bekostiging. Op het organisatorische vlak en de programmatische aansluiting ziet men wel belemmeringen. Dit speelt bijvoorbeeld bij het switchen binnen vmbo tussen bb en kb, maar ook van vmbo-tl naar havo. De grootste hindernis hierbij is de gebrekkige aansluiting van de vakkenpakketten. Vanuit de VO-raad wordt, ook in aansluiting op de bevindingen van de Adviesgroep vmbo, een advies geformuleerd waarin een vereenvoudiging van het stelsel wordt bepleit. De VO-raad vindt deze stelsel-discussie van groot belang. Het vmbo-tl vervult nu een scharnierfunctie naar mbo én havo waardoor het op beide schooltypen te weinig aansluit. Voor het vervolg in het mbo biedt het onvoldoende praktijk en voor het havo sluiten het vakkenpakket niet volledig aan. Naast het voeren van een discussie over deze aansluitingsproblemen zou de VO-raad ook graag de verblijfsduurbepanking willen afschaffen en aanpassingen doorvoeren in de regels voor uitbesteding aan het vavo.

4.4 Samenvatting

We geven hieronder de belangrijkste uitkomsten uit dit hoofdstuk kort weer. Als eerste merken wij hier nog op dat de in dit hoofdstuk besproken uitkomsten zijn gebaseerd op contacten met een relatief kleine en selecte groep respondenten. Weliswaar vertegenwoordigen zij verschillende partijen en geven zij vanuit verschillende perspectieven hun visie over stromen in het onderwijs, maar – en dat geven respondenten soms ook zelf aan – het is niet altijd goed mogelijk om in te schatten hoe omvangrijk een geschetst probleem werkelijk is. De uitkomsten in dit hoofdstuk moeten in dat perspectief worden gezien en met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd.

- De meeste scholen uit dit onderzoek staan positief of neutraal tegenover stapelen. Met name voor de zogenaamde 'laatbloeiërs' wordt de mogelijkheid van opstroom of stapelen onontbeerlijk genoemd.
- Naast het stapelen met niveauverbetering als doel zijn er ook leerlingen die stapelen om langer op dezelfde school te kunnen blijven of leerlingen die het stapelen gebruiken om een keuze voor een vervolgopleiding uit te stellen. Over de laatste groep leerlingen wordt gezegd dat er relatief veel weinig gemotiveerde leerlingen zijn.
- Vanuit de scholen ziet men weinig mogelijkheden om opstroom en stapelen beter te benutten. Meer flexibiliteit in het niveau (bijvoorbeeld vmbo en havo door elkaar) van de vakken wordt door sommigen wel als verbetering naar voren gebracht.
- Een deel van de geïnterviewden vindt het belangrijk dat het stapelen wordt gestimuleerd, maar er zijn er ook die vinden dat de route vmbo-havo (-hbo) niet extra gestimuleerd moet worden omdat zij van mening zijn dat de vmbo-mbo (-hbo)-route voor veel leerlingen veel geschikter en waardevoller is.
- Dat het Rijk scholen vrijlaat, wordt als positief ervaren, maar volgens sommigen zou zij wel een rol kunnen spelen in zaken als een betere aansluiting tussen onderwijssoorten en de beeldvorming van de vakopleidingen.
- De belangrijkste belemmering is de programmatische aansluiting bij het stapelen van vmbo-tl en havo en het switchen van vmbo-bb naar vmbo-kb. Juridische en bekostigingstechnische problemen worden nauwelijks genoemd (zien we later wel terug op kleine deelterreinen en bij uitbesteding naar vavo).
- Scholen geven aan dat de publicatie van de opbrengstenkaarten geen invloed heeft op het schoolbeleid ten aanzien van opstroom en stapelen. Andere betrokkenen hebben daar soms (enigszins gefundeerde) twijfels bij.
- Het niveau en de motivatie van de leerlingen, de nabijheid van vervolgopleidingen, de duur van de brugperiode en de opstelling van de ouders worden als factoren genoemd die van invloed zijn de mate van opstroom.
- Veel scholen hanteren, met name voor het stapelen naar het havo,

toelatingseisen. De eisen verschillen per school maar bestaan vaak uit een minimaal cijfergemiddelde en een schooladvies. Uit interviews met vertegenwoordigers van ouder- en leerlingenorganisaties blijkt dat de criteria en dan met name het schooladvies vragen oproept.

- Op de scholen geeft men aan dat ouders en leerlingen voorlichting krijgen over de mogelijkheden en dat zij over het algemeen goed geïnformeerd zijn. Er zijn echter ook scholen waar de ouderbetrokkenheid gering is en men 'vooral zaken doet met de leerlingen'.
- Het komt voor dat scholen leerlingen die willen stapelen weigeren toe te laten, in die gevallen weet of vermoedt men dat leerlingen het op een andere vo-school proberen of toch naar het mbo gaan.
- Een groot deel van de scholen geeft enige vorm van begeleiding aan de leerlingen die gaan stapelen. Het gaat hierbij veelal om extra ondersteuning bij wiskunde of een taal. Er zijn echter ook scholen die bewust geen extra ondersteuning bieden en ervan uitgaan dat de groep leerlingen die gaat stapelen goed in staat moet zijn om zelf actie te ondernemen.
- Van de ouders vindt bijna de helft dat er voldoende mogelijkheden voor opstroom en stapelen zijn. Ruim een vijfde vindt dat dit niet het geval is en wijst daarbij onder meer op het ontbreken van een goede aansluiting tussen schoolsoorten, de onmogelijkheid om vakken 'in te halen' en een gebrek aan schakelmomenten eerder in de schoolloopbaan.
- Bijna twee derde van de responderende ouders vindt het nodig om opstroom en stapelen te stimuleren. Als redenen hiervoor worden onder meer gegeven dat laatbloeiers een kans moeten krijgen, dat sommige kinderen niet goed zijn geplaatst en dat leerlingen wel erg vroeg een keuze moeten maken.
- Een op de tien responderende ouders vindt het niet nodig om opstroom en stapelen te stimuleren omdat het naar hun mening te veel inzet van leerlingen vergt, de gebruikelijke routes mogelijkheden genoeg bieden en het beroepsonderwijs als prima optie wordt gezien.
- In de gesprekken met vertegenwoordigers van LAKS, VOO, ICO-VO en de VO-raad komen naast algemenere constatering ook enkele specifieke problemen aan de orde. Het gaat dan bijvoorbeeld om problemen met de verblijfsduurbepanking en het uitbesteden van leerlingen in het kader van de samenwerking vo-bve.
- Eventuele problemen met profielwisseling zijn weinig aan de orde geweest in de gesprekken. Op de scholen werd het niet als probleem gezien (wisseling mogelijk aan het begin van het jaar) en het kwam in de interviews met andere betrokkenen niet als probleem naar voren.
- De VO-raad vindt dat er, ook naar aanleiding van de bevindingen van de Adviesgroep vmbo, moet worden gesproken over een stelselvereenvoudiging waarin een oplossing wordt gezocht voor de spagaat waarin het vmbo zich nu bevindt. Daarnaast pleit zij voor afschaffing van de verblijfsduurbepanking en het aanpassen van de regels voor uitbesteding naar het vavo.

5 CONCLUSIES

Met de onderzoeksvragen als leidraad vatten we de belangrijkste resultaten hieronder samen.

Juridische mogelijkheden en belemmeringen

Het eerste cluster onderzoeksvragen heeft betrekking op de juridische mogelijkheden en beperkingen in het stelsel. Uit het literatuuronderzoek en de interviews komt naar voren dat eventuele belemmeringen voor opstroom en stapelen niet zozeer op het juridische vlak liggen, maar meer op gebied van de programmatische aansluiting. Scholen hebben een grote beleidsvrijheid om leerlingen, ook tussentijds, op het passende niveau te plaatsen en zien in het algemeen geen juridische belemmeringen. De juridische problemen die naar voren komen hebben betrekking op deelaspecten, zoals de beperking dat men geen diploma van dezelfde schoolsoort mag halen waardoor verrijking van diploma's, profielen en vakkenpakketten lastig wordt, en op onderdelen van het samenwerkingsverband vo-bve (uitbesteding).¹ De juridische beperking houdt vooral in dat de activiteiten niet door de overheid worden bekostigd. Dit betekent dat wanneer men via een andere weg financiering vindt (bijvoorbeeld zelf of via de gemeente) het wel mogelijk is om het examen nog een keer te doen of buiten de uitbesteding om naar het vavo te gaan. Dit laatste is overigens alleen mogelijk voor meerderjarige kandidaten, minderjarige leerlingen kunnen alleen via uitbesteden worden toegelaten tot het vavo. Als de uitbesteding niet plaatsvindt, kunnen de leerlingen alleen nog via particulier onderwijs of staatsexamens een vo-diploma halen.

Feitelijke doorstroom

Het tweede cluster vragen heeft betrekking op de cijfermatige aspecten van opstroom en stapelen. Het gaat hierbij onder meer om de onderwijsroutes die in de praktijk worden gevolgd, het voorkomen van juridisch niet toegestane overgangen en het achterhalen van eventuele trends. Uit de bestandsanalyse komt naar voren dat naast de koninklijke routes ook allerlei andere varianten worden gevolgd. De meeste gevolgde stapelroutes zijn de vmbo-t-havo 4-route en de havo-vwo-route. Een gedetailleerde analyse van een recente overgang laat zien dat het aantal leerlingen waarbij er mogelijk sprake is van juridisch niet toegestane routes beperkt is. We stellen dit voorzichtig omdat er in sommige gevallen een goede verklaring is voor de betreffende stroom. Het kan hier gaan om specifieke regelingen, een voorbeeld hiervan zijn de leerlingen die onder de voorwaarde dat zij alsnog een havodiploma halen alvast met de hbo-opleiding zijn begonnen. Uiteraard kan het, in sommige gevallen, ook gaan om administratieve fouten. Op basis van de onderwijsmatrixgegevens constateren we dat het aantal leerlingen bij grootste stapelroutes

¹ Om te kunnen verrijken of sprokkelen, waarbij men dus losse vakken wil volgen, is alleen aanpassing van het formatiebesluit zodat men hetzelfde diploma nog een keer mag halen overigens niet voldoende omdat het vo geen deeltijdonderwijs aanbiedt.

(vmbo-havo en havo-vwo) na de sterke afname eind jaren negentig na de eeuwwisseling weer is gestegen. Op basis van de meest recente cijfers zien we dat het aantal stapelaars in het havo-vwo de laatste twee jaren ongeveer gelijk is gebleven.

Een cohortanalyse laat zien dat een deel van de stapelende leerlingen uiteindelijk toch terechtkomt op de opleiding waartoe de vooropleiding ook al toegang gaf (bijvoorbeeld vmbo-havo-mbo of havo-vwo-hbo). Het grootste deel van de stapelaars stroomt echter zonder vertraging door naar het hoger onderwijs.

Factoren op schoolniveau

De factoren die van invloed zijn op de mate waarin wordt gestapeld verschillen per school. Naast het niveau en de motivatie van de leerlingen speelt ook de houding van de school een rol. De houding van de in dit onderzoek vertegenwoordigde scholen ten opzichte van stapelen varieert van neutraal tot positief. De houding is ook weer afhankelijk van de situatie op de school: op een zelfstandige vmbo-school met vooral beroepsgerichte leerwegen spelen andere zaken dan op een havo-vwo-school. Ook binnen schoolsoorten zien we verschillen. Traditie, ligging, opstelling van ouders, stromen in de brugperiode en gerichtheid op een specifiek type vervolgonderwijs kunnen van invloed zijn op de mate van opstroom en stapelen. Het aantal allochtonen op een school blijkt geen eenduidige verklaringsfactor; op een school verklaarde men de lage opstroom door het grote aantal allochtone leerlingen (veel taalproblemen en belangstelling voor praktijkgerichte opleiding), terwijl op een andere school de hoge opstroom werd verklaard doordat een relatief groot aantal allochtone leerlingen meer blijkt te kunnen dan op basis van het basisschooladvies werd verwacht.

De factoren die op schoolniveau belemmerend kunnen werken bij doorstroom en stapelen zijn al even ter sprake geweest en hebben vooral te maken met de aansluiting van de verschillende opleidingen. Dit speelt bijvoorbeeld in de gebrekkige aansluiting in wiskunde en talen bij de overgang van vmbo-havo en in mindere mate bij het aantal talen in de aansluiting havo-vwo. Een deel van de scholen biedt extra ondersteuning aan, maar van verschillende kanten wordt ook gemeld dat juist op het gebied van begeleiding (ook van de vervolgopleiding) meer kan worden gedaan.

Buiten de bestaande opties is er vanuit de scholen geen of weinig behoefte aan andere mogelijkheden. Wanneer er wel zaken worden genoemd, gaat het meestal om het verruimen en verbeteren van de mogelijkheden om vakken op verschillend niveau te volgen. Hoewel we in de interviews niet uitgebreid zijn ingegaan op de eventuele nadelen van een dergelijke aanpak zijn die er natuurlijk wel. Naast eventuele organisatorische moeilijkheden binnen het vo kan er vooral bij vervolgopleidingen en werkgevers onduidelijk ontstaan over de waarde van diploma's met 'gemengde' niveau's.

Hoewel er scholen zijn die aangeven dat het opstromen of stapelen (verder) moet worden gestimuleerd, geeft een groot deel van de geïnterviewden op de scholen aan dat het niet nodig is om veel grotere groepen leerlingen tot stapelen te bewegen. Vooral de overgang vmbo-havo wordt door verschillende geïnterviewden kritisch bekeken omdat het voor een deel van de leerlingen niet als optimale route wordt gezien en naar hun mening soms zelfs tot verschraling leidt (exacte technisch talenten uit het vmbo die op een 'mager' E&M-profiel in havo terechtkomen).

Gevraagd naar afwegingen van scholen op het terrein van stapelen en opstroom geven de geïnterviewden aan vooral uit te gaan van wat het beste is voor de leerlingen. Het antwoord op de vraag welke afweging een school maakt tussen onderwijskundige en organisatorische belemmeringen is dan ook niet eenvoudig te geven en zeer situatieafhankelijk. Er spelen ook allerlei praktische zaken. De begeleiding van toekomstige stapelaars is bijvoorbeeld makkelijker wanneer je vroeg weet dat een grote groep de overstap naar het havo gaat maken, het komt echter ook voor dat een school een kleine groep vmbo-tl'ers heeft waarvan pas op het laatste moment duidelijk is wat ze gaan doen. De afweging tussen efficiency en doorstroomrecht is ook in het onderzoek aan de orde gekomen. De ontvangende scholen blijken een sleutelrol te spelen door de toelatingscriteria die worden gehanteerd. Het blijkt dat scholen nogal verschillen in hoe streng ze zijn in de toelating. Dit varieert van scholen die minimale eisen stellen vanuit het idee dat leerlingen het recht hebben om op te stromen tot scholen die een gemiddeld eindcijfer acht eisen in combinatie met een positief advies van alle leerkrachten. Ook komt het voor dat leerlingen en ouders een contract voorgelegd krijgen waarin is opgenomen dat de leerling bij doubleren van school gaat. Bij de advieslijnen voor ouders en leerlingen gaat een relatief groot deel van de vragen over stapelen over deze criteria. Met name het subjectieve karakter van schooladviezen leidt tot vragen bij de ouders die contact zoeken met de meldlijnen. We noemen deze criteria hier omdat deze waarschijnlijk niet alleen worden ingegeven door overwegingen op het terrein van kwaliteitsbevordering, maar ook worden ingesteld vanwege de beeldvorming en efficiencyoverwegingen.

Visies op doorstroom en stapelen

De visie en houding ten opzichte van doorstroom en stapelen van de verschillende betrokkenen is in de verschillende hoofdstukken aan de orde geweest. De visies zoals die aan de orde komen, variëren van de meer gefragmenteerde visies zoals die uit de scholeninterviews en ouderenquête naar voren komen tot het samenhangende geheel vanuit een organisatie als de VO-raad. We zien overigens wel enige overlap met de wensen vanuit de scholen (bijvoorbeeld meer mogelijkheid voor keuze van vakken op verschillende niveaus met daarbij behorende doorstroomrechten). Ook zien we overlap in de knelpunten die de verschillende partijen naar voren brengen. Het gaat dan om zaken als verblijfsduurbepering en uitbesteding. In hoofdstuk vier hebben we hiervan verschillende voorbeelden gegeven. Een van de zaken die als knelpunten worden gezien is bijvoorbeeld de constructie waarbij

vso leerlingen via een reguliere vo-school uitbesteed worden aan het vavo. Vo scholen willen deze leerlingen liever niet inschrijven omdat deze zonder dat de vo school verder iets met hen te maken heeft wel meetellen op de opbrengstenkaart. Overigens betreft het hier een zeer kleine groep leerlingen. Ook, en dat gaat wel over een ingrijpende wijziging, wordt er vanuit scholen, VO-raad en enkele ouders, gepleit voor een discussie over de inrichting van het vmbo. Van de selecte groep ouders uit dit onderzoek vindt ongeveer een vijfde deel dat er sprake is van belemmeringen bij eventuele opstroom en wijzen daarbij onder meer op het ontbreken van een goede aansluiting tussen schoolsoorten, de onmogelijkheid om vakken 'in te halen' en een gebrek aan schakelmomenten eerder in de schoolloopbaan.

We merken hier nog op dat er overlap is in wat verschillende betrokkenen naar voren brengen, maar constateren ook dat er sprake is van een spanningsveld tussen de vrijheid van de scholen aan de ene kant en verschillen in de gehanteerde toelatingscriteria aan de andere kant.

Slotconclusie

Tot slot komen we op de vraag hoeveel er nog is te winnen op het gebied van opstroom. In dit verband wordt er soms op gewezen dat de huidige cijfers nog niet op het niveau liggen van eind jaren tachtig van de vorige eeuw. Daarbij moet men zich echter wel realiseren dat de omstandigheden gewijzigd zijn (bijvoorbeeld arbeidsmarkt, onderwijsstelsel, opstelling ouders). Hoewel we op basis van het huidige onderzoek geen eenduidig en objectief antwoord kunnen geven op de vraag in hoeverre er sprake is van onderbenutting, willen we wel opmerken dat men de cijfers van toen niet automatisch tot streefcijfer voor de toekomst moet maken.

In de discussie over het benutten van talent moet men zich niet beperken tot het stimuleren van opstroom alleen. Naast de vraag of opstroom voor een bepaalde groep leerlingen altijd beter is, denk hierbij aan bijvoorbeeld aan de opstroom van weinig gemotiveerde keuze-uitstellers, en de voordelen van een sterke vmbo-mbo-hbo-route, moet er ook worden gekeken naar andere mogelijkheden om talenten te benutten. We denken hierbij vooral aan het voorkomen van afstroom van leerlingen. Enkele geïnterviewde decanen wezen erop dat een deel van de afstroom naar hun school bestond uit leerlingen die mogelijk best in staat zijn om de opleiding op het hogere niveau te halen. De wijze waarop men tegen doubleren aankijkt, het vermijden van risico's door scholen en begeleiding van leerlingen spelen waarschijnlijk een rol bij de keuze voor afstroom. Vanuit het perspectief dat zo veel mogelijk talent moet worden benut, is het daarom van belang dat naast de discussie over de mogelijkheden voor opstroom en stapelen ook oog is voor verschillen in talenten (onder andere beeldvorming beroepsgerichte opleidingen) en manieren om talent binnenboord te houden.

LITERATUUR

- Adviesgroep vmbo (2008), *Vensters op de toekomst van het VMBO. Eindadvies*. Den Haag: Adviesgroep vmbo.
- Bakker, A., M.C.A.B. Hols & T. Kos (2007), *Nadere analyse van de eerste ervaringen met de nieuwe regels over samenwerking VO-BVE*. Utrecht: Capgemini.
- Batenburg, Th. A. van, H. Korpershoek & M.P.C. van der Werf (2007), *De VMBO leerlingen in VOCL '99. AStromen, kenmerken en huidige situatie*. Groningen: GION.
- Boer, H. de, R.J. Bosker & M.P.C. van der Werf (2007), *De gevolgen van onder- en overadvisering*. Groningen: GION-Rijksuniversiteit Groningen.
- Bronneman-Helmers, H.M. (2008), *Vijftien jaar onderwijsvernieuwingen in Nederland. Een beleidsanalytische studie ten behoeve van het Parlementair onderzoek onderwijsvernieuwingen*. 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers.
- CBS (2007), *Jaarboek onderwijs in cijfers 2008*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Crul M. (2000), *De sleutel tot succes. Over hulp, keuzes en kansen in de schoolloopbanen van Turkse en Marokkaanse jongeren van de tweede generatie*. Amsterdam: Het Spinhuis. Dit proefschrift is ook te downloaden via <http://dare.uva.nl/record/97709>
- Dijk, B. van, A. Slabbèrtje & A. Maarschalkerweerd (2007), *Groeistuipe in het speciaal onderwijs*. Den Haag: Operatie Jong.
- Driessen, G. (2007). *'Peer group' effecten op onderwijsprestaties: Een internationaal review van effecten, verklaringen en theoretische en methodologische aspecten*. Nijmegen: ITS-Radboud Universiteit Nijmegen.
- Driessen, G. & E. Smeets m.m.v. L. Mulder & H. Vierke (2007), *De relatie tussen prestaties en advies. Onder- of overadvisering bij de overgang van basis- naar voortgezet onderwijs?* Nijmegen: ITS-Radboud Universiteit Nijmegen.
- Esch, W. van & J. Neuvel (2007), *De overgang van vmbo naar mbo: van breukvlak naar draagvlak. Overzichtsstudie van Nederlands onderzoek*. Den Bosch: CINOP EC.
- Esch, W. van & J. Neuvel (2007), *Stroomlijnen. Onderzoek naar de doorstroom van vmbo naar havo*. Den Bosch: CINOP EC.
- Gemmeke, M., S.G. van Otterloo, J.J. van der Wel (2007), *Onderwijsmeter 2007*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Gijsberts, M. & L. Herweijer (2007), Allochtone leerlingen in het onderwijs. In: Dagevos, J. & M. Gijsberts (2007), *Jaarrapportage Integratie 2007*. Den Haag: SCP.
- Hanushek, E., & L. Wößmann (2006). Does educational tracking affect performance and inequality? Differences-in-differences evidence across countries. *The Economic Journal*, 116, 63-76.

- Herweijer, L. (2006), Op weg naar een hoger onderwijsdiploma. In: SCP (2006), *Investeren in vermogen. Sociaal en cultureel rapport 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Herweijer, L. (2008), *Gestruikel voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie*. Den Haag: SCP.
- Inspectie van het Onderwijs (2007), *Aansluiting voortgezet onderwijs op het basisonderwijs*. Inspectierapport 2007-10.
- Inspectie van het Onderwijs (2007), *Onder advisering in beeld*. Inspectierapport 2007-20.
- Inspectie van het Onderwijs (2008), *De staat van het onderwijs – Onderwijsverslag 2006/2007*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Jansen, P. & J. Kamphorst (2007), *Aansluitingsmonitor 2006-2007. Havisten, mbo'ers en vwo'ers in Noordoost-Nederland*. Zwolle/Groningen: Windesheim/Hanzehogeschool.
- KBA i.s.m. PriceWaterhouseCoopers (2007), *Benchmark middelbaar beroepsonderwijs 2007. Mijlpalen in sturing en transparantie*.
- Koopman, P., M. Derriks & E. Voncken (2007), *PrO-Loopbanen. Een verkennende studie naar de onderwijsloopbanen van jongeren met een beschikking praktijkonderwijs en de invloeden daarop*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Michels, B. (2006), *Verskil moet er wezen. Een werkdocument over verschillen tussen havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase en een handreiking om daarmee om te gaan*. Enschede: SLO.
- Ministerie van OCW (2007), *Het onderwijssysteem in Nederland 2007*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Ministerie van OCW (2007), *Nog meer ruimte voor samenwerking vo-bve*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Ministerie van OCW (2008), *De verschillende schoolsoorten. Folder*. Te vinden op website www.minocw.nl.
- Mulder, L., J. Roeleveld & H. Vierke (2007), *Onderbenutting van capaciteiten in basis- en voortgezet onderwijs. Studie*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Neuvel, J. & W. van Esch (2006), *De doorstroom van vmbo naar mbo. Jaarrapportage 2005*. Den Bosch: CINOP EC.
- Neuvel, J. & W. van Esch (2008), *De doorstroom van vmbo naar mbo. Jaarrapportage 2007/8*. Den Bosch: CINOP EC (in ontwikkeling).
- OECD (2006). *Where immigrant students succeed. A comparative review of performance and engagement in PISA 2003*. Paris: OECD.
- Onderwijsraad (2005), *Betere overgangen in het onderwijs. Advies*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2007), *Doorstroom in het onderwijs. Studie*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2007), *Doorstroom en talentontwikkeling. Verkenning*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Procesmanagement MBO 2010 (2007), *Activiteitenverslag Arbeidsmarktgekwalificeerd Assistent. Inclusief onderzoeksresultaten van het KBA. Experimenteerjaar 2006-2007*. Ede: MBO 2010.

- Schoonhoven, R. van (2008), *Educatie: een tak apart? Deel II: Vavo en overige trajecten*. Amsterdam: Max Goote Kenniscentrum voor beroepsonderwijs en volwasseneneducatie.
- SER (2007). *Niet de afkomst maar de toekomst: naar een verbetering van de arbeidsmarktpositie van allochtone jongeren*. Den Haag: SER.
- Smeets, E., I. van der Veen, M. Derriks & J. Roeleveld (2007), *Zorgleerlingen en leerlingenzorg op de basisschool*. Amsterdam/Nijmegen: SCO-Kohnstamm Instituut/ITS.
- Smeets, E. & J. Rispens (2008), *Op zoek naar passend onderwijs. Overzichtsstudie van de samenhang tussen regulier en speciaal (basis)onderwijs*. Nijmegen: ITS.
- Sontag, L., H. Wiersma & M. van de Boogaard (2005), *Uitstroom voortgezet speciaal onderwijs in beeld. De ontwikkeling van een instrument en een meting van de uitstroom van vso-leerlingen in het schooljaar 2002/2003*. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.
- Sontag, L., S. von der Fuhr & H. Mariën (2008), *De uitstroom van leerlingen uit het praktijkonderwijs in het schooljaar 2006-2007*. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.
- Verbeek, F., E. van Eck, M. Glaudé, G. Ledoux & E. Voncken (2005), *Bruggen bouwen voor leerloopbanen*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Vermaas, J. & R. van der Linden m.m.v. K. Gloudemans & L. Nieuwland (2007), *Beter inspelen op havo-leerlingen*. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.
- Vrieze, G., J. van Kuijk, L. Houben, N. van Kessel (2005), *Boeiend en bindend. Monitor leerwerktrajecten*. Nijmegen: ITS.

GEBRUIKTE AFKORTINGEN EN STROOMDEFINITIES

Afkortingen

AOC	= Agrarisch Opleiding Centrum
AKA	= arbeidsmarktgekwalificeerd assistent
Avo	= algemeen vormend onderwijs
Bao	= basisonderwijs
Bbl	= beroepsbegeleidende leerweg
Bol	= beroepsopleidende leerweg
BRON	= Basisregistratie Onderwijsnummer
Bve	= beroepsonderwijs en volwasseneneducatie
CBS	= Centraal Bureau voor de Statistiek
Cfi	= Centrale Financiën Instellingen
CPB	= Centraal Planbureau
Havo	= hoger algemeen voortgezet onderwijs
Hbo	= hoger beroepsonderwijs
Ho	= hoger onderwijs
ICO-VO	= Informatiecentrum Onderwijs - Voortgezet Onderwijs
ISOVSO	= Interimwet op het speciaal onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs
LAKS	= Landelijk Actie Komitee Scholieren
Lgf	= leerlinggebonden financiering
LNV	= ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Lwoo	= leerwegondersteunend onderwijs
Lwt	= leerwerktraject
Mavo	= middelbaar algemeen voortgezet onderwijs
Mbo	= middelbaar beroepsonderwijs (bol + bbl)
OCW	= ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Po	= primair onderwijs
Pro	= praktijkonderwijs
Roc	= Regionaal Opleidingen Centrum
Sbao	= speciaal basisonderwijs
So	= speciaal onderwijs
So-iobk	= speciaal onderwijs voor in hun ontwikkeling bedreigde kleuters
So-lom	= speciaal onderwijs voor kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden
So-mlk	= speciaal onderwijs voor moeilijk lerende kinderen
Vavo	= voortgezet algemeen volwassenenonderwijs
Vbo	= voorbereidend beroepsonderwijs
Vmbo	= voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs
Vmbo-gl	= vmbo gemengde leerweg
Vmbo-l	= vmbo theoretische leerweg
Vmbo-bb	= vmbo basisberoepsgerichte leerweg
Vmbo-kb	= vmbo kaderberoepsgerichte leerweg
Vo	= voortgezet onderwijs

VOO	= Vereniging voor Openbaar Onderwijs
Vso	= voortgezet speciaal onderwijs
Vsv	= voortijdig schoolverlaten
Vwo	= voorbereidend wetenschappelijk onderwijs
WEB	= Wet educatie en beroeponderwijs
WHW	= Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek
WBO	= Wet op het basisonderwijs
WPO	= Wet op het primair onderwijs
WVO	= Wet op het voortgezet onderwijs

Gebruikte stroomdefinities

In deze rapportage worden verschillende stromen benoemd. In het onderstaande geven we aan hoe wij deze begrippen in deze rapportage hebben gebruikt. Wij merken hierbij op dat er tussen en binnen verschillende organisaties op dit moment nog een discussie loopt over de precieze definitie van verschillende deelstromen en dat de in deze rapportage gebruikte termen mogelijk niet geheel in overeenstemming zijn met (de toekomstige) afspraken op dit terrein.

Doorstroom = het 'normale' stroompatroon, dat wil zeggen de leerling bevindt zich in jaar t+1 in dezelfde schoolsoort en in een hoger leerjaar dan in jaar t of in een aansluitende opleiding volgens de 'koninklijke route'.

Opstroom = doorstroom naar een hogere schoolsoort. Binnen het vo is dit aan de orde als een leerling bijvoorbeeld overgaat van vmbo 3-bb naar vmbo 3-kb of van havo 3 naar vwo 3. We onderscheiden hierbij gediplomeerde opstroom (=stapelen) en ongediplomeerde opstroom.

Afstroom = doorstroom naar een lagere schoolsoort. Binnen het vo is dit aan de orde als een leerling bijvoorbeeld overgaat van vmbo 3-kb naar vmbo 3-bb of van vwo 4 naar havo 4.

Stapelen = opstroom na het behalen van een diploma. Bijvoorbeeld van vmbo 4-tl (diploma) naar havo 4 of van havo 5 (diploma) naar vwo 5.